

KUR'AN SEMANTİĞİ BAĞLAMINDA SENTAKS FARKLILIKLARININ ANLAMA ETKİSİ

HALİL UYSAL

136952

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

136952

Lisans Eğitimi-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
Tefsir Bilim Dalı İçin Öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
olarak hazırlanmıştır.

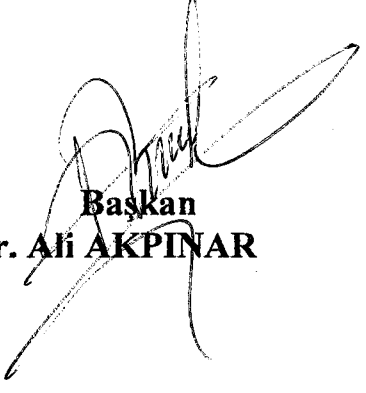
Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ali AKPINAR

SİVAS - 2003

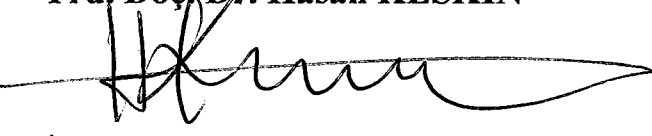
İC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Tefsir Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Doç. Dr. Ali AKPINAR

Üye
Doç. Dr. Talip ÖZDEŞ

Üye
Yrd. Doç. Dr. Hasan KESKİN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

15.12.2003

Prof. Dr. H. Bayram KAÇMAZOĞLU
Enstitü Müdürü

ÖZET

Dilbilimsel çalışmalar, Kur'an edebiyatı tarihi boyunca ilk dönemlerden bu yana artarak sürmüştür. Bu konuda Müslüman dilbilimciler fevkalâde hassas davranmışlar ve Kur'an'da geçen sözcük ve deyimlerin o dönemdeki anlamlarını tayin için ciddi gayretler göstermişlerdir.

Kelimeler bir dilin temel yapı taşlarıdır. Eğer kelimelerin anlamları doğru tespit edilemezse cümleler anlaşılamaz. Cümleler iyi tahlil edilemezse, eksik, yanlış anlamlar ortaya çıkar.

Ulumu'l-Kur'an'ın önemli bir şubesi olan İ'râbu'l-Kur'ân da Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çabalarında her zaman önemli bir yere sahip olmuştur.

Kur'an-ı Kerim üslubunun tamamen kendine özgü bir metin olduğu unutulmamalıdır. Kur'an-ı Kerim'in bu özelliği dikkate alınmalı, her pasaj, sentaks'ın anlam'a etkisi göz önünde tutularak çevrilmelidir. Sadece cümledeki sözcüklerin anlamı değil, cümlelerin yapısı da Türkçe'ye yansıtılmalıdır.

Araştırmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde konuya ışık tutması açısından semantik ve sentaks konularına değindik.

Birinci bölümde, çeviri kuramı ve sentaks farklılıklarının çeviriye yansımaları konularını ele aldık.

İkinci bölümde ise, Bakara Suresi Örneğinde Sentaks Farklılıklarının Anlama Etkisini inceledik.

SUMMARY

The linguistic studies, from the first periods continue as a history of Qur'an literature. In this subject, the muslim philologists conduct sensitively. They explain the meanings of the words and the idioms which are in Qur'an as their original meanings.

The words are the basis structure of the language. If the meanings of the words couldn't determine truly, the sentences couldn't understand. If the sentences couldn't dissect rightly; the wrong and weak meanings come out.

İ'rabu'l-Qur'an, which has an important location in understanding and explaining the Qur'an is, one of the section of the Ulumu'l-Qur'an.

The style of the Qur'an has an individual passage all over. This speciality of the Qur'an must be taken care. Every passage must be translate with the effect of the sentax to the meaning. Not only the meanings of the words in the sentences, also the structure of the sentences must be translate to Turkish.

Our study composed of one introduction and two section.

In introduction, we get on to semantics and the subjects of the sentax.

In first section, we get on the hypothesis of the translation and the reflex of the difference of the sentax to the translation.

In second section, we studied the "The Effect of The Differences of The Sentaks To The Meanings in the Bakara".

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	V

GİRİŞ

A. Araştırmanın Amacı	7
B. Araştırmanın Metodu	7
SEMANTİK ve SENTAKS	8
A. SEMANTİK	8
I. TARİHSEL SÜREÇTE SEMANTİK	11
a. Dünya’da Semantik	11
b. Türkiye’de Semantik	12
II. SEMANTİK ANALİZ	14
III. CÜMLE SEMANTİĞİ	14
IV. KUR’ÂN SEMANTİĞİ	15
V. SEMANTİK ANALİZ NASIL YAPILIR	16
B. SENTAKS	18
I. KUR’ÂN SENTAKSİ VE GELİŞİM SÜRECİ	20
II. İ’RÂBU’L KUR’ÂN LİTERATÜRÜ	26

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİ KURAMI VE SENTAKS FARKLILIKLARININ ÇEVİRİYE YANSIMASI

A. ÇEVİRİ	35
I. MEAL	36
II. TERCEME	36
III. ÇEVİRİ	37
B. ÇEVİRİ TÜRLERİ	37
1. Harfî/Lafzî Çeviri	37
2. Tefsirî/Manevî Çeviri	38

C. ÇEVİRİLEBİLİRLİK AÇISINDAN METİNLER.....	38
D. KUR'ÂN BİR BAŞKA DİLE ÇEVİRİLEBİLİR Mİ?.....	40
E. KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ.....	43
F. TÜRKÇE KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ.....	45
1. Türkçe Kur'ân Tercümelerinin Niteliği.....	46
2. Satır Arası Kur'ân Çevirileri.....	46
Tefsiri Kur'ân Çevirileri.....	46
I. İLK DÖNEM KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ.....	47
II. ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİ KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ.....	49
III. OSMANLI DÖNEMİ KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ.....	50
IV. TANZİMAT DÖNEMİ	
KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ.....	51
V. CUMHURİYET DÖNEMİ KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ.....	53
V.1. CUMHURİYET DÖNEMİ	
KUR'ÂN ARAŞTIRMALARININ NİTELİĞİ.....	55
a. Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Araştırmalarının	
Sayısal Görünümü.....	55
b. Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Araştırmalarının	
Konusal Görünümü.....	56
c. Kur'ân Araştırmalarının Çeviri Boyutu.....	57
d. Kur'ân Çevirileri.....	58
e. Kur'ân Araştırmaları ve Üniversiteler.....	58
G. KUR'ÂNIN BAZI TEMEL DİLSEL ÖZELLİKLERİ.....	60
I. KELİME YAPISI.....	60
1. Harf-i Cerler.....	60
2. Edatlar.....	62
3. Harf-i Ta'rif.....	65
4. Okunuş/Kırâat farklılıkları.....	65
II. CÜMLE YAPISI.....	68
III. DEYİMSSEL İFADELER.....	70
IV. ANLATIM ÖZELLİKLERİ.....	73

H. KUR'ÂN ÇEVİRİSİNDE DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR	74
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

BAKARA SURESİ ÖRNEĞİNDE SENTAKS FARKLILIKLARININ ANLAMA ETKİSİ VE KUR'ÂN ÇEVİRİLERİNDEKİ İZDÜŞÜMÜ

2/2.....	79
2/3.....	81
2/5.....	84
2/21-22.....	85
2/23.....	89
2/49.....	91
2/62.....	95
2/65.....	97
2/66.....	99
2/69.....	101
2/75.....	103
2/85.....	105
2/96.....	107
2/102.....	109
2/119.....	112
2/125.....	114
2/126.....	116
2/219-220.....	119
2/234.....	121
2/258.....	122
SONUÇ.....	125
BİBLİYOGRAFYA.....	129

KISALTMALAR

A.Ü.D.T.C.F.	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
age.	Adı Geçen Eser
b.	İbn (oğlu)
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	Hicri
hz.	Hazreti
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	Ölüm Tarihi
s.	Sayfa
T.D.K.	Türk Dil Kurumu
trs.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim'i tatbik ve tebliğle sorumlu Müslümanların, sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için, Kur'ân'ı 'sağlıklı bir biçimde' anlamaları gerekmektedir. Çünkü Kur'ân yanlış anlaşılırsa, doğru tatbik edilemez. Kur'ân-ı doğru anlamak için ise, uygun araçların kullanılması gerekir.

Kur'ân Allah'ın keliması olduğuna göre, öncelikle dilsel bir olgu'dur. Dil, Kur'ân'ın amacı değildir, ama amacının ifadesidir. O, ancak dille açıklanabilir.

Kur'ân-ı Kerim'in Arap diliyle nazil olması ve buna bizatihi Kur'ân ayetlerinde "kelâm-ı ilahî'nin anlaşılmasının bir vasıtası" olarak açıkça işaret edilmesi dolayısıyla, Arap dili, Kur'ân'ı anlamak arzusunda olan kimseler için kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Kur'ân-ı Kerim, tüm zamanlara ve tüm insanlara hitab eden bir ilahî kelâm olmakla birlikte, aynı zamanda tarih'in belli bir döneminde, belli bir muhitte ve belli bir dille indirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'i anlamak isteyen herkes, ilahî irade'nin bu hususiyetini dikkate almalıdır.

Kur'ân-ı Kerim'i anlamak isteyen kimsenin, Kur'ân'ın nazil olduğu dili (Arap dilini) bilmesi gereğinden söz edildiğinde, bununla genel olarak 'Arap dili' değil, "Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde konuşulan Arap dili" kastedilmiş olmaktadır. Çünkü Arap dilinin sözcük hazinesi ve bu sözcüklerin anlamı, Kur'ân'ın nüzulünden önce ve Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde nasıl değişime uğradıysa, Kur'ân'ın nüzulünden sonra da benzer değişikliklere uğramıştır.

Kur'ân'ı anlamak, en nihayet dilsel bir metni anlamak demek olduğuna göre Arap dili de bu metni anlamamanın zorunlu araçlarından birisidir.

Filoloji kapsamında, fonetik, sentaks, simoloji, stilistik, belagat ve diğerlerini konu edinen linguistik bilimler, bütünüyle anlamı kavramak için kullanılan yardımcı araçlardır. Ayrıca anlam, düşüncenin içeriği iken, dil onun formudur. Haricî realite, onun referans noktasıdır. Dil varlığın evidir ve boş bir yapı değildir.

Dilbilimsel çalışmalar, kuran edebiyatı tarihi boyunca ilk dönemlerden buyana artarak sürmüştür. bu konuda müslüman dilbilimciler fevkalâde hassas davranmışlar ve Kur'ân'da geçen sözcük ve deyimlerin o dönemdeki anlamlarını tayin için ciddi gayretler

göstermişlerdir. Nitekim Tefsir eserleri de dahil hemen hemen bütün islâmî kitabiyat, bu azîm gayretlere tanıklık edecek durumdadır. İlmu'l-Luga, Fıkhu'l Luga, İlmu'l-Belâğat, Usûlu'l-Fıkh ve İlmu't Tefsîr gibi birçok ilim dalının yanısıra, Ulûmu'l Kur'ân'ın birçok şubesi, esasen Kur'ân ayetlerinin doğru bir biçimde anlaşılabilmesine yardımcı olmak üzere tedvin edilmiş ve Kur'ân'da geçen kelime ve terkiplerin, gerek dilbilim, gerekse söz sanatları açısından tahlil edilmesine yardımcı ilim dalları olarak kendi dönemlerinde önemli bir ihtiyacı karşılamışlardır.

Ulûmu'l Kur'ân'ın önemli bir şubesi olan İ'râbu'l Kur'ân da Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çabalarında her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Asırlar boyunca İslam alimleri, bu ilim dalıyla ilgili ciltler dolusu kitaplar telif etmişlerdir. Çağımızda, inananların ilahi kelamla yeni bir buluşma alanı oluşmuştur. Bu yeni buluşma alanının adı meal'dir.

Biz bu çalışmamızda İ'râbu'l Kur'ân'ın, adı meal olan bu yeni buluşma alanındaki izlerini süreceğiz.

Araştırmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde konuşa ışık tutması açısından semantik ve sentaks konularına değindik.

Birinci bölümde, Çeviri kuramı ve sentaks farklılıklarının çeviriye yansımaları konularını ele aldık. Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkış ve gelişmelerini inceledik, bir Kur'ân çevirisinde dikkat edilecek hususları ve sentaks bilgisinin bu konudaki önemine yer verdik.

İkinci bölümde ise Bakara Suresi Örneğinde Sentaks Farklılıklarının Anlama Etkisini inceledik. Bu farklılıkların Kur'ân Çevirilerindeki İzdüşümü örnekleriyle vermeye çalıştık.

Çalışmamızda biz her konuda yardımcı olan sayın Doç. Dr. Ali Akpınar Bey'e ve diğer hocalarıma, katkılarından dolayı teşekkür ederim...

Halil UYSAL

2003 SİVAS

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, Kur'ân Semantiği Bağlamında Sentaks Farklılıklarının Anlama etkisi incelenmiştir. Araştırma, bir yandan Sentaks farklılıklarının anlamsal farklılıklarını Bakara sûresi örneğinde ortaya koyarken, bir yandan da Kur'ân Edebiyatı'nın yeni bir safhasını oluşturan Türkçe Kur'ân Çevirilerinin konuya yaklaşımını ortaya çıkarmamıza yardımcı olacaktır.

Araştırmamızın asıl amacı, Allah'ın kelamı Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Bilindiği üzere Kur'ân Arapça olarak indirilmiş ilahî bir kitaptır. Onun anlaşılması, öncelikle dilinin anlaşılmasıyla mümkündür. Bu dilin anlaşılmasına önemli ölçüde katkı sağlayan semantik tahliller ve sentaks araştırmaları, neticede çeviriyle bütünleşerek bu amaca hizmet etmektedirler. Biz bu çalışmamızda bunu örneklendirmeye çalışacağız.

Araştırmanın Metodu

Araştırmamızda öncelikle Semantik, Sentaks ve Çeviri edebiyatı belirlendi. Yerli ve yabancı kütüphane katalogları tarandı, bu alanlarda yapılan çalışmalar tespit edildi.

Yeni bir ilim dalı olan semantik alanında yapılan çalışmalara ulaşıldı.

Zengin bir geleneğe sahip olan Kur'ân Sentaksı alanındaki önemli eserler taranarak Bakara sûresinde belirgin bir şekilde anlama etki eden i'râb farklılıkları tesbit edildi.

Türkçe Kur'ân Çevirileriyle ilgili, tarihsel dökümanlar dahil, önemli kaynaklar tarandı.

Cumuriyet döneminde yapılan çeviri çalışmalarından ilmî yetkinliğe sahip on çevirmenin meali tespit edildi. Bunlardan sonuncusu, 2003 yılında yapılmış olması nedeniyle araştırmamızda kullanıldı.

Bu ön hazırlıkların ardından çalışmalarımızı yaptık ve çeşitli değerlendirmelerde bulunduk. Araştırmamızı, çalışmamızda elde ettiğimiz bir takım sonuçları zikrederek ve bu husustaki önerilerimizi ifade ederek noktaladık.

Kişi, gerçek mutluluğa Allah'ın kelamını en iyi şekilde anlayarak ve bu buyruklar doğrultusunda hareket ederek ulaşabilir. Bizim bu çalışmamız bu noktada bir işlev görür ve araştırmalarımız yeni araştırmalarla zenginleşerek Kur'an'ın anlaşılması noktasında bir katkı sağlarsa ne mutlu bize...

SEMANTİK ve SENTAKS

A. SEMANTİK

En yalın şekliyle semantik, “Kelimelerin anlamlarını araştıran bilim kolu”¹ ya da “Dili, anlam açısından inceleyen bilim dalı”² olarak tanımlanabilir. “Anlatmak” anlamını dile getiren Yunanca “Semainein” sözcüğünden türemiştir³.

Semantik, genel olarak “Anlam konusunu, işaret ya da göstergelerle, onların gösterdiği şeyler arasındaki ilişkiyi konu alan araştırma” şeklinde ifade edilmektedir. Daha özelde “Sembollerin anlamlarına ve bu anlamların nasıl değiştiğine, çeşitli sembollerle, anlam aktarmak için kullanılan konuşma formlarına, sembollerin birbirleriyle olan ilişkilerine ve sembollerin insan davranışı üzerindeki etkilerine ilişkin araştırmayı”⁴ dile getirir.

Batı dillerinde ortak bir kullanıma sahip olan terim, Türkçe’de “Anlambilim” sözcüğüyle ifade edilmektedir⁵.

Semantik, felsefi ya da mantıksal ve dilbilimsel olmak üzere iki farklı açıdan incelenebilmektedir.

Felsefi ya da mantıksal yaklaşım, göstergeler ya da sözcükler ile bunların göndermeleri arasındaki bağlantıya ağırlık verir ve adlandırma, düzanlam, yananlam, doğruluk gibi özellikleri inceler.

¹ Akalın, L., Sami, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1984. s. 238.

² Giraud, Pierre, *Anlambilim*, (Çev. Berke Vardar), Ankara, Kuzey Yayınları, 1984, s. VII

³ Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, c. I, s. 72.

⁴ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, Ekin Yayınları, 1996, s. 458.

⁵ Almanca’da “Semantik”, İngilizce’de “Semantics”, Fransızca’da “Semantique”, İtalyanca’da “Semantica”. Terim Arapça’da علم الكلمات معاني olarak ifade edilmektedir. Osmanlıcası “Manaiyat”tır.

Dilbilimsel yaklaşım ise, zaman içindeki anlam değişiklikleri ile dilin yapısı, düşünce ve anlam değişiklikleri ile dilin yapısı, düşünce ve anlam arasındaki karşılıklı bağlantı gibi konular üstünde durur⁶.

Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır. Bu çalışma yalnız konuşma aleti olarak değil, bundan daha önemli olmak üzere kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de aleti olarak, o dili kullanan milletin dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak amacıyla yapılır.⁷ Semantik analizin en önemli ilgi alanı, o dilin kelimeleridir.⁸ Çünkü bir dilin “en oynak düzeyi, kelime hazinesidir. Dilin bu düzeydeki evrimi aktarma, türetme, birleştirme ve anlam değişimleriyle gerçekleşir. İşte bu anlam değişimlerini inceleyen bilim dalı Semantik’tir.”

Anlambilim, dilbilim’in anlamlarını inceleyen bir dalıdır. Sözcük anlamlarını başka sözcüklerin anlamlarıyla karşılaştırarak inceleyen anlambilim’e “Duralı Anlambilim”, sözcük anlamlarının zaman içindeki gelişimlerini inceleyen anlambilim’e “Evrimli Anlambilim” ya da “Yükümlü Anlambilim” denir.⁹

Anlambilim’in konusunu belirleyen en temel sorular şöyle sıralanabilir:

“Anlam ne anlama gelir?”

Hangi anlam türlerinden söz edilebilir?

Anlam nasıl aktarılır?

Bir dil nedir?

Dille anlam arasında nasıl bir ilişki vardır?

Anlam, dil tarafından nasıl meydana getirilir?

Özel isimler, tekil terimler, genel terimler, betimlemeler ve tanımlarla, hangi anlam türleri aktarılır?

İki dilsel ifadenin aynı anlama sahip olmasını belirleyen şey nedir?

⁶ Anlambilim, *AnaBritannica*, İstanbul, 1987, c. II, s. 113.

⁷ Izutsu, Toshihiko, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, trs., s. 17.

⁸ Condon, J., C., Jr, *Kelimelerin Büyülü Dünyası Anlambilim ve İletişim* (çev. Murat Çiftkaya), İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 11.

⁹ Hançerlioğlu, Orhan, *age.*, c. II, s. 72.

Bir dilsel ifadenin bağlamı, anlamı ne şekilde oluşturabilir ve etkileyebilir?

Sözel anlamla figüratif anlam arasında nasıl bir ayırım vardır?

Hangi koşullar altında bir anlamın belirsiz, muğlak, tutarsız ya da dakiklikten yoksun olduğunu söyleyebiliriz?¹⁰

İlk etapta semantiğin anlaşılması kolay bir kavram olduğu sanılabilir. Oysa Kur'ân semantiği alanında uzman olan Toshihiko Izutsu'nun şu ifadeleri, semantiğin kavram olarak anlaşılmasındaki zorlukları dile getirmektedir: "Maalesef bugün için semantik hakkında söylenecek şey, bunun şaşkınlık verecek derecede karışık olduğudur. Semantik bilgisine yabancı bir insan için semantik hakkında genel bir fikir sahibi olmak dahi imkansız olmasa da pek güçtür."¹¹

Semantik kavramının anlaşılmasındaki bu güçlüğün temelde iki sebebi vardır. Birincisi konunun henüz yeni olup gereği kadar incelenmemiş olmasıdır. İkincisi ise Izutsu'nun da belirttiği gibi, kavramın ilgi alanının çok geniş olmasıdır. Manası olan her şey semantiğin konusu olabilir.¹²

Semantik kavramının anlaşılmasında bir takım zorluklar olduğunu ifade eden Izutsu, semantiği şu şekilde tanımlamaktadır:

"Semantik, kelimenin anlam dereceleridir. Mana incelemesi olarak, semantik tamamıyla yeni bir oluş ve varlık kavramına dayalı olan ve henüz mükemmel bir sentez idealini başarmaktan uzak, çeşitli bilim dallarının üzerinden aşan yeni bir felsefe çeşidinden başka bir şey değildir."¹³

Izutsu, semantik'ten neyin anlaşılması gerektiğini de şu şekilde ifade etmektedir:

"Benim anladığıma göre semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki tahlilî bir çalışmadır. Bu çalışma, yalnız konuşma aleti olarak değil, bundan daha önemli olmak üzere kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de aleti olarak o dili kullanan halkın, dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak için

¹⁰ Cevizci, Ahmet, *age.* s. 459.

¹¹ Izutsu, Toshihiko, *age.* s. 14.

¹² Izutsu, Toshihiko, *age.*, s. 14.

¹³ Izutsu, Toshihiko, *age.*, s. 14.

yapılır. Bu suretle semantik, bir çeşit, bir ulusun, tarihinin şu veya bu önemli devresindeki dünya görüşünün mahiyet ve yapısı hakkında bir çalışmadır.”¹⁴

Semantik kavramıyla ilgili olarak bu tanımlamaları verdikten sonra bu ilim dalının tarihsel sürecine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

I. TARİHSEL SÜREÇTE SEMANTİK

a. Dünya’da Semantik

Batı’da, XIX. yüzyıl başlarında dil araştırmaları bağımsız bir kimlik kazanarak dilbilime katılmaya başladıktan sonra dilin evrimsel boyutu başlıca inceleme alanı olmuş, kuruluş aşamasındaki anlambilim de aynı yöntemsel eksene oturtulmuştur.

XX. yüzyıl başlarında dilin kendi yapısı ve eşsüremli boyut içinde inceleme ilkesi geçerlik kazanınca, öbür dilbilim dallarına oranla daha geç olmakla birlikte, anlambilim de içkinlik düzlemine, dizge ya da yazı araştırmalarına yönelmeye başlamıştır. F. De Saussure’ün gösterdiği doğrultuyu izleyen Avrupalı dilbilimciler, yapısal anlambilimi oluşturmuşlardır. J. Trier’in tanımladığı “alan” kavramı, XX. yüzyıl anlambiliminin büyük buluşları arasında yer alır.

Günümüzde de temel nitelikli bir anlam özellikleri dizgesi aracılığıyla sözlüksel bütünleri, anlamsal yapıları betimlemek amacını güden bir dizi araştırma yapılmaktadır. Yapısal anlambilim, genellikle belli sayıda anlambirimciğe dayanarak anlambirimleri açıklamaya, bunların oluşturduğu yapıyı belirlemeye, anlamlı birimleri çözümlemeye yönelmektedir. Anlamsal alan, kavramsal alan, sözlüksel alan, yapısal dilbilim çerçevesinde dilin anlam boyutu enine boyuna irdelenmekte, dilsel değer üzerinde odaklaşan çalışmalar yapılmaktadır¹⁵.

Japon alim Prof. Dr. Toshihiko Izutsu’nun zıt kavram semantiği ile ilgili *God and Man in the Koran* isimli çalışması Tokyo’da (1964) yayınlanmıştır. Bu eser 1975 yılında Süleyman Ateş tarafından *Kur’ân’da Allah ve İnsan* adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir. Izutsu’nun Tokyo’da 1959 yılında telif ettiği *Ethico-Religious Concepts*

¹⁴ Izutsu, Toshihiko, *age.*, s. 15.

¹⁵ Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, T.D.K.Y., 1980, s. 20-21. Ayrıca bkz. Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, T.D.K.Y., 1998, c. III. s. 139-146.

in the Koran isimli eseri de Selahaddin Ayaz tarafından *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Semantik bir başka çalışma olan *A Comparative Study of the Key Philosophical Concepts in Sufism and Taoism/Ibn 'Arabi and Lao , Tzu* isimli eserin birinci cildi de Ahmet Yüksel Özemre tarafından *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

Arap araştırmacılar, bilhassa “Dilbilimsel Semantik”le ilgilenmişlerdir. Genellikle Batılı uzmanların, semantikle ilgili kaynaklarından yararlanarak eserlerini telif etmişlerdir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Muhammed Ali Belasî'nin *Delâletu'l Elfâz ve Tatavvuruhâ* isimli makalesi, Ürdün Üniversitesi'nin *el-Mecelletu's Sekâfiyye* dergisinde, Amman'da 1992 yılında yayınlanmıştır.

Dr. Kerim Zekî Husâmuiddin tarafından kaleme alınan *Usûlun Turâsiyye fî İlmi'l Luğa* başlıklı eseri Kahire'de 1985 yılında basılmıştır.

Dr. Salih Mehdi Şerîde'nin *el-Alâkatu Beyne'l Luğa ve'l Muctema'* isimli makalesi *el-Mecmau'l İlmi el-İrâkî* adlı dergide Bağdat'ta yayınlanmıştır.

Semantikle ilgili bir başka makale de, Dr. Mustafa Mendûr tarafından kaleme alınmıştır ve *el-Bahsu an Delâleti'l Lafz* başlığını taşımaktadır. *Havliyyâtü Âdâbi Ayni* ş *Şems* isimli derginin Mısır, 1963 tarihli baskısında yayınlanmıştır.

b. Türkiye'de Semantik

Türkiye'de anlambilime ilişkin çalışmaların çok yakın bir geçmişi olduğu söylenebilir. N. Arıkl, T. Tunçdoğan ve B. Vardar'ın yazılarından meydana gelen *Semantik Akımları* isimli eser 1969'da yayınlanmıştır.

Mantıkçı Teo Grunberg, *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme* (1970) adlı doktora tezinde “felsefe ve anlam”, “anlam”ın anlamları ve anlambilim, tanımlama ve anlama konularına değinirken, mantık, dil felsefesi ve dilbilimsel anlambilimi ilgilendiren bir çalışma ortaya koymuştur.

Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* (1971) ve *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim* (1977-1982, 3 cilt) adlı kitaplarında durgun anlambilim ve gelişmeli anlambilimin genel özelliklerini ayrıntılı bir biçimde açıklamış ve Türkiye Türkçesinin anlambilim özelliklerini saptamaya çalışmıştır. Felsefeci Arda Denkel,

Anlamanın Kökenleri (1984) adlı yapıtında, felsefede anlam sorununu dil felsefesinin ana sorunu olarak incelemiş ve sorunun John Locke'tan bu yana tarihsel gelişimini gözden geçirdikten sonra, anlamlı oluşun kökeninin evrendeki doğal ilişkilerde olduğunu ileri sürmüştür. Bu arada, Batı dillerinde yazılmış kimi anlambilim metinlerinin çevirilerinden, üniversitelerin felsefe, filoloji, dilbilim ve ilahiyat bölümlerinde anlambilime ilişkin olarak sürdürülen ders ve etkinliklerden söz edilebilir.

İlahiyat kökenli araştırmacılar içerisinde, Prof. Dr. İsmail Yakıt'ın çalışmaları dikkat çekmektedir. Yazar'ın Fransızca olarak kaleme aldığı, *Analyse Semantique et Sens Scientifique du mot Alaka dans Le Coran* isimli çalışması, Prof. Dr. Zeynep Mâhmud el-Hudayri tarafından, *el-Alâka ve Hakikatuhe'l İlmiyye* başlığıyla Arapça'ya çevrilmiş ve *el-Urvetu'l Vuskâ* dergisinde yayınlanmıştır. Ayrıca yazar, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1993 yılında düzenlenen "I. Din Şurası'na "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi" başlıklı tebliğle katılmıştır.

H. Mehmet Soysaldı tarafından hazırlanan *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar* başlıklı doktora tezi, bu alanda yapılan bir diğer çalışmadır. Yazarın bu çalışmasından başka semantikle ilgili yazmış olduğu makaleleri, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlanmış, daha sonra bu makaleler, "Kur'an'da Kavram Araştırmaları" adıyla bir kitapta toplanmış ve 1998 yılında Elazığ'da basılmıştır.

Ali Galip Gezgin'in doktora tezinin konusu da *Semantik Açısından Kur'an ve "Kavm" Kelimesinin Semantik Analizi*'dir.

Değerlendirme:

Henüz yüzyıllık bir geçmişe sahip Semantik bilimi, Türkiye'de ve İslam Dünyası'nda 1960'lı yıllarda ilim adamlarının ilgi alanına girmiştir. Dilbilimsel semantikle ilgili bazı çalışmalar dışında semantiğin diğer dallarıyla ilgili henüz herhangi bir çalışma tespit edilememiştir.

İlahiyat kökenli araştırmacılar ise henüz 10 yıllık bir birikime sahiptirler. Ancak son dönemlerde ilahiyat fakültelerinin çeşitli anabilim dallarında Semantikle ilgili araştırmaların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu çalışmalar daha çok bu

bilim dalının nasıl sistematize edileceği noktasında yoğunlaşmaktadır ve bu çalışmalarda önerilen sistematik çerçevesinde bazı örneklemelere yer verilmektedir.

II. SEMANTİK ANALİZ

Semantik analiz, sözcüklere, üzerinde ittifak edilen anlamlar vererek, cümlelerin anlamının doğruluğunu ifade etme aşamasıdır¹⁶ ve bu anlamın köküne inmek amacıyla yapılır.¹⁷

Semantik analiz, sabır gerektiren yorucu bir çalışma ile başarılabılır. Çünkü anlamı tespit edilecek kelimenin mümkün olduğunca ilk dönem kaynaklarına inilerek taranması gerekir.

Bazen bir kelimenin doğru anlamını tespit etmek çok zaman alabilir. Çünkü bu faaliyet ile kavram kargaşasını önleme ve doğru anlamı bulma gibi zor ve çetin bir işin üstesinden gelinmelidir.¹⁸

Semantik analiz, “kristalleşerek kelimeye dönüşmüş görüş açılarının tahlile dayalı bir tetkikidir.”¹⁹

Semantik Analiz’le ilgili tanımlamaları bu şekilde aktardıktan sonra “Bir Semantik Analiz Nasıl Yapılır?” sorusuna cevap aramadan önce, Semantik Bilimi’nin tezimizle ilgili “Cümle Semantiği” ve “Kur’ân Semantiği” kavramları üzerinde bir nebze duralım.

III. CÜMLE SEMANTİĞİ

Cümle semantiği, bir dilde anlaşmayı sağlayan cümlelerin anlam açısından incelenmesidir.²⁰

“Anlam”ın temel ünitesi sadece kelime değildir. Buna cümlelerin de dahil edilmesi gerekir. Kelimeler anlamlarını, cümle içindeki konumlarına göre alırlar.

¹⁶ Atiyah, M. Hani, *Qur'anic Text., Toward a Retrieval System*, Virginia, U.S.A., International Institute of Islamic Thought, 1996, s. 109.

¹⁷ Aksan, Doğan, *age.*, c. III, s. 493.

¹⁸ Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2002, s. 116-117.

¹⁹ Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (çev. Selahaddin Ayaz), İstanbul, Pınar Yayınları, 1991, s. 26.

²⁰ Aksan, Doğan, *age.*, c. III, s. 139.

Cümle, esas itibariyle gramatik bir ünite olup, geleneksel olarak “düşüncenin tam bir ifadesidir” şeklinde tanımlanmaktadır²¹.

Bir cümle içinde yer aldığı metne, konuşanla dinleyen (ya da yazarla okuyan) arasındaki ilişkiye, içinde bulunulan duruma, iletişimde bulunan kimselerin karşılıklı olarak sahip oldukları ruhsal niteliklere ve onların niyetlerine göre değişik anlamlar yansıtır. Örneğin, “Bu projeyi bitirelim” cümlesi iki şekilde anlaşılabilir. Bu cümle eğer aynı işte çalışan iki arkadaş tarafından söyleniyorsa bir “teklif” ve “istek”; bir amir tarafından, memuruna söyleniyorsa “emir” veya “resmî görevlendirme” anlamına gelir.²²

Sentaks konusu incelenirken görüleceği üzere Cümle Semantiği konusu sentaks konusuyla bir çok noktada örtüşecektir. Sentaks konusunu işlerken cümle semantiği ve sentaks ilişkisine de değinmeye çalışacağız.

IV. KUR’ÂN SEMANTİĞİ

Kur’ân semantiği, bu kainatın nasıl meydana geldiği, dünyanın en büyük elemanlarının neler olduğu ve bunların birbirleriyle ilişkilerinin ne biçimde kurulduğu sorunlarıyla ilgilenmektedir. Bir çeşit ontolojidir.²³

Bugünkü bilgilerimizle, Müslüman alimlerin Kur’ân semantiği alanında müstakil bir çalışma yapmadıklarını söylemek durumundayız. Her ne kadar semantiğe nüve teşkil edebilecek bazı bilgiler dağınık bir şekilde, çeşitli eserlerde bulunsun bile, bugünkü yapıya benzer sistemli bir çalışma mevcut değildir. Örneğin semantiğin temeli olan bir kelimenin esas (lügat) anlamından ikinci (islami) anlama geçişini Râğıb el-Isfehânî (ö. 502/1108) *el-Müfredât*’ında; Kurtubî (ö. 671/1273) Tefsirinde bol bol işlemektedirler. Ancak bir kelimenin semantik alanına giren diğer kelimelerin tespit ve incelenmesi ile kelimelerin kazandığı yeni anlamlardan belirli bir dünya görüşünü yakalama hususlarına hiç değinmezler.

Kur’ân semantiğine kaynak olabilecek en eski kaynaklardan birinin Ebu Hatem Ahmet er-Razî’nin (ö. 322/934) *ez-Ziyne fi’l Kelimâti’l İslamiyeti’l-Arabiyye*

²¹ Palmer, F.R., *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s. 37.

²² Aksan, Doğan, *Anlambilim. Anlambilim Konuları ve Türkçe’nin Anlambilimi*, Ankara, A.D.T.C.F. Yayını, 1971, s. 140.

²³ Aksan, Doğan, *age.*, s. 15.

adlı eseri olduğu, kitabın islamî kelimelerin, cahiliye'den islamî mânâyâ geçişlerini işlediğı ifade edilmektedir.²⁴ Ancak anılan eser, bugün itibariyle elimizde değildir.

Bu alandaki en derli, toplu ve en sistemli çalışmalar, Prof. Dr. Toshihiko Izutsu'nun çalışmalarıyla başlamıştır. Bu çalışmalar Kur'an araştırmacılarına yeni bir alan açmıştır. Kur'an ilimleri alanına yeni bir ilim dalı daha katılmıştır.

V. SEMANTİK ANALİZ NASIL YAPILIR?

Kelimeler bir dilin temel yapı taşlarıdır. Eğer kelimelerin anlamları doğru tespit edilemezse cümleler anlaşılamaz.

Allah'ın Kur'an'ı indiriş amacına uygun olarak doğru anlaşılması çok önemlidir. Kur'an kelimeleri, bazen Kur'an düşünce sistemi içinde aslından daha kuvvetli izafî manalar kazanmaktadır. Ayetlerdeki kelimelerin tarihî gelişimini ve zaman içerisinde uğradıkları mana değişikliklerini bilmeden isabetli bir tercüme ve yorum yapmak mümkün değildir. Zira, bu gelişmelerin kelimelerin hayatına ve manaya delâletlerine büyük etkileri olmuştur.²⁵ Bu doğru anlayış ise, ancak Kur'an kelimelerinin ve cümle yapısının doğru analiziyle mümkün olabilir. İşte bu noktada kelime ve cümle semantiği devreye girmektedir.

Başarılı bir semantik analiz yapabilmek için şu aşamaları takip etmek gerekmektedir:

a. Bir kelimenin veya bir kavramın semantik analizini yapabilmek için, önce o kelimenin veya kavramın etimolojisi iyi bilinmelidir. Anlamı tespit edilecek kelimenin mümkün olduğunca ilk dönem kaynaklarına inilerek taranması gerekir. Bu kaynakların başında "*Lisânu'l Arab, Tâcu'l Arûs, es-Sihâh ve Müfredâtu'l Kur'an*" gibi eserleri sayabiliriz.

b. Bu işlemlerden sonra etimolojideki anlam esas tutulmak kaydıyla, hepsinde gizli olan söz konusu kelimenin bu kök manası aranmalıdır. Buna uygun olmayanlar

²⁴ Bkz. Abdu's-Salim, Makram, *Kadâyâ Kur'âniyye fî Davi'd-Dirâsâti'l-Luğaviyye*, Beyrut, 1988, s. 60-70

²⁵ Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'an'ı Anlamada Semantik Metodun Önemi*, 100. Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an ve Dil, Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu, Erzurum, Bakanlar Matbaası, 2001, s. 41.

sonradan kazandırılmış anlamlardır. Uygun olanlar ise, zaten semantik tanımın kapsamına girmektedir.

c. Semantik, sadece kelimenin anlamını oluşturan kök manaya inmek değil, aynı zamanda onun bu kök anlamından hareketle tarih boyunca kazandığı anlamların bir analizini yapmak ve gerek bu anlamların ve gerekse türevlerin içinde ilk (kök) mananın olup olmadığına bakmaktır. Dolayısıyla semantik tahlil yapan kişi, bir kelimenin anlamının, tarihî süreç içerisinde ne gibi mana daralmalarına veya genişlemelerine uğradığını da tespit etmek mecburiyetindedir.

d. Bu kelimenin Kur'ân öncesi anlamlarını da araştırıp öğrenmemizi gerekmektedir. Kelimelerin Kur'ân öncesi anlamlarını ise, cahiliye devri Arap şiirlerinden istifade ederek tespit etmeliyiz. Bu iş için de elbette cahiliye devri Arap şiirleri; *"Muallaka-i Seb'a, Divân-u Antera, Divân-u İmrü'l Kays"* gibi eserlere müracaat etmeliyiz.

e. Kelimenin Kur'ân öncesi anlamları açığa çıkarıldıktan sonra, bu kelime ve kavramın Kur'ân'da kullanıldığı mananın tespitine geçebiliriz. Onun Kur'ân'da geçtiği yerlerdeki manalarını araştırıp, böylece o kelimenin Kur'ân'da kullanıldığı manalar hakkında bir neticeye varabiliriz. Yani, o kelime çeşitli tarihlerde ve çeşitli münasebetlerde aynı manada mı kullanılmış, yoksa Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde farklı manalarda mı kullanılmış ve bu manalar nelerdir, bunları tespit etmiş oluruz.

f. Kelimenin ayet içinde geçtiği manaları tespit ederken siyak ve sibak'a çok dikkat edilmelidir. Çünkü bu manalar bazen ancak siyak ve sibak göz önünde bulundurularak anlaşılabilir. Bazı kelimeler Kur'ân'da asıl kök anlamında kullanıldığı gibi, farklı yerlerde farklı anlamlarda da kullanılabilmektedir. Dolayısıyla bütün bu tahliller sonucunda, Kur'ân'ın kendi düşünce sistemi ve semantik alanı içerisinde bu kelime ve kavrama yüklediği yeni anlamları da belirtmeliyiz.

g. Şayet bu kelime ve kavramda Kur'ân'dan sonraki devirlerde bir anlam değişmesi olmuşsa, ona da çalışmamızda yer vermemiz gerekmektedir.²⁶

²⁶ Soysaldı, H. Mehmet, *age.*, s. 41.

Bu sayılanlar çerçevesinde “semantik analiz nasıl yapılır” konusunu şöyle örnekleyebiliriz:

1. Mesela Arapça’dan dilimize geçen “akıl” kavramı semantik analize müsait bir kavramdır. Arapça “عقل” kökünden gelen bu kelime semantik olarak “bağlamak” anlamındadır. Etimolojik olarak Arapça’da “deve kösteği”nin adıdır. Devenin ön ve arka ayaklarını çaprazlama bağlayan kösteğin adıdır. Böylece bağlanmış deve belli bir mekandan pek fazla uzaklaşamaz. Zamanla bu kelime devenin ayağından insanın başına kadar bir evrim geçirmiş ve semantik anlamını orada da göstermiştir. Nitekim biz “akıl” dediğimiz zaman “duygu ve düşünceleri, kavramları, olayları, fikirleri, vs. birbirine bağlayan ruhî meleke”yi kastediyoruz. Kezâ Batı dillerinde bu kelime “Intelligence” kelimesiyle karşılanmaktadır. Latince “Intellectus” olan bu kelime, Grekçe “Selectus”tan gelmektedir. “Seçim ve tercih etme” anlamındadır. O halde Batı dillerinin kullandığı “Intelligence”ın semantik anlamı “iyi ile kötü, büyükle küçük, faydalı ile zararlı, vs. arasında seçim yapan ve ayıklayan meleke”dir. Öz Türkçe’de “us”la karşılanan bu kelime, “davranışları kontrol eden meleke”yi ifade etmektedir. Kısaca Arapça “bağlama” özelliği dikkate alınırken, Grekçe ve Latince’de “ayıklama” yönü esas alınmış ve Türkçe’de de “kontrol etme” özelliği ön plana çıkmıştır. Şu halde insandaki aynı ruhî meleke farklı dillerde farklı semantik özellikleriyle tanımlanmıştır.²⁷

Bugün itibariyle Kur’ân kelimelerinin semantik tahlilini içeren bir sözlüğe şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Elimizdeki mevcut Kur’ân sözlükleri meselenin bu yönünü tamamiyle ihmal etmişlerdir. İslam’ın ilk dönemlerinden bu yana oluşturulan genel amaçlı dil sözlüklerinde de bu amaca yönelik bir yaklaşım söz konusu değildir.

B. SENTAKS

Sentaks, “Tümcelerın gramatikal yapısına, sözcüklerin tümceler içinde, dilbilgisi kurallarına ve genel kullanıma uygun olarak düzenlenmesine verilen ad”²⁸

²⁷ Yakıt, İsmail, *Doğru Bir Kur’ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi*, I. Din Şurası Tebliğleri, Ankara, Diyanet işleri Başkanlığı, 1-5 Kasım 1993, s. 412.

²⁸ Cevizci, Ahmet, *age.*, s. 460.

olarak tanımlanabilmektedir. “Tümcebilim, tümceyi inceleyen da”²⁹ olarak da tanımlanan sentaks, Türkçe’de daha çok “sözdizim” terimiyle ifade edilmektedir.

Arapça’da genel olarak النحو/nahiv terimiyle dile getirilen sentaks daha özelden i’râb terimiyle karşılanmaktadır.³⁰

İ’râb sözcüğü, sözlükte “bir şeyin gerçeğini ve doğrusunu ortaya çıkarmak; karakteristik özelliklerini belirlemek; söz ile amaçlanan anlamı açıklamak ve sözü dil kurallarına uygun, eksiksiz ifade etmek” anlamındadır.³¹ Terim olarak, genel anlamıyla, “Arap dilinin söz dizimini (sentaks) inceleme”yi ifade eder.

Hiz. Peygamber’in (s.) “Kur’ân’ı i’rab edin ve garîb lafızlarını araştırın”³² anlamındaki hadisinde sözcük, sözlük anlamını ifade etmekte ve ‘Kur’ân’ı kelime kelime açıklayıp anlamayı, bilinmeyen sözcüklerin anlamlarını öğrenerek okuma’yı dile getirmektedir.³³

Sözcüğün terimsel anlamı, dil ilimlerinin gelişimine paralel olarak daha sonraları dil âlimleri tarafından ortaya konulmuştur. Arap dili dilbilgisi kurallarının oluşmaya başladığı dönemlerde yazılan eserlerde, Kur’ân dilin kaynağı kabul edilmiş, Kur’ân âyetleri gramer yönüyle incelenmiş ve şevâhid olarak kullanılmıştır. Âlimler, Kur’ân’ın daha kolay anlaşılmasını sağlamaya yönelik olarak ‘İ’rabul Kur’ân’ konusuna önem vermişler ve bu alanda çok geniş bir literatürün oluşmasına katkıda bulunmuşlardır.

“İ’rabu’l Kur’ân”, “Kur’ân âyetlerini cümle yapısı ve tamlama yönünden inceleyen ilim dalı ve edebiyatı”nın ortak adıdır.

²⁹ Vardar, Berke, *age.*, s. 190-191.

³⁰ Bkz. Vehbe, Mecdi-el Mühendis, Kamil, *Mu’cemu’l Mustalahâtü’l Arabiyye fi’l Luğati ve’l Edeb*, Beyrut, Mektebetu Lübnan, 1984, s. 258-259; el-Baalbekî, Münir, *al-Mawrid*, Beyrut, Daru’l-İlm li’l Melâyîn, 1993, s. 941.

³¹ İbnu Manzûr, *Lisânu’l Arab*, Beyrut, Daru’l Fikr, 1994, c. II, s. 75-83; el-Cevherî, *Tâcu’l Luğa*, Beyrut, Daru’l-İlm, 1990, c. I, s. 178; el-Ezherî, *Tehzîbu’l Luğa*, Kahire, el-Mektebetu’l Arabiyye, 1967, c. II, s. 360-367; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l Muhît*, Beyrut, el-Mektebetu’l İlmiyye, trs., s. 145-146; Âsım Efendi, *el-Okyanusu’l Basît*, İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1305, c. I, s. 375-381.

³² Hâkim, *el-Müstedrek*, Beyrut, Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 1990, c. II, s. 439.

³³ es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l Kur’ân*, Dimeşk, Daru İbn Kesîr ve Daru’l Ulûmi’l İnsaniye, 1993, c. II, s. 1194.

Kur'ân ayetlerinin gramer tahlilleri üzerinde yoğunlaşan bir ilim dalı olan İ'râbu'l Kur'ân ilmi, Kur'ân Edebiyatı Tarihi'nin ilk dönemlerinden bu yana her zaman araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Bu yoğunlaşmada, ayetlerin gramatik çözümlemelerinin anlam ve yorumda etkisi önemli rol oynamıştır.

Çünkü i'râb olmayınca fâil, mef'ul, hâl, muzâf, muzâfun ileyh gibi cümlelerin temel öğeleri bilinemez. Dolayısıyla kelâmın mânâsı da anlaşılamaz.³⁴ Kur'ân gibi yüksek sanat değerine sahip bir metnin i'râbsız olarak anlaşılması adeta imkansızdır. i'râbın bilinmemesi âyetlere yanlış anlam verilmesine yol açabilir. İ'râb bilgisiyle Kur'ân'ın anlam yönünden ne kadar zengin olduğu daha iyi anlaşılabilir. Bu nedenle alimler İ'râbu'l Kur'ân'a çok önem vermişler, Kur'ân Edebiyatı Tarihi'nin ilk dönemlerinden itibaren bu alanda müstakil eserler yazmışlar ve Dirâyet Tefsiri sahasında yazılan tefsir kitaplarında da i'râba önemli ölçüde yer vermişlerdir. Hatta Ebû Hayyan gibi bazı müfessirler nerde ise kitaplarının tümünü i'râba ayırmışlardır. Mekki b. Ebû Talib ez-Zeccâc el-Ferrâ, el-Ukberî ve el-Anbarî gibi bazı alimler İ'râbu'l Kur'ân alanında müstakil eserler yazmışlardır.

Değerlendirme:

Görüldüğü üzere, semantik biliminin bir alt dalı olan cümle semantiği ile sentaks bilimi kavram olarak örtüşmektedirler. Cümle semantiği, genel olarak, bir dilde anlaşmayı sağlayan cümlelerin anlam açısından incelenmesi olduğuna göre, olayı Kur'ân bağlamında değerlendirdiğimizde İ'râbu'l Kur'ân'ın da Kur'ân âyetlerini cümle yapısı yönünden incelediğini ve bu yapının anlama etkilerini ortaya koyduğunu görmekteyiz.

Bu kısa değerlendirmeden sonra Kur'ân Sentaksı'nın gelişim süreci konusuna başlayabiliriz.

I. KUR'AN SENTAKSI VE GELİŞİM SÜRECİ

İslâm devleti Hz. Peygamberin vefatının ardından fetihlerle çeşitli ırklara mensup, muhtelif dil ve medeniyetlere sahip cemiyetler arasında geniş bir devlet şeklini alınca, Arap olmayan unsurlar Araplarla karışmış, Arap dili yavaş yavaş bozulmaya başlamış, dil farklılığı nedeniyle Kur'ân'ın yanlış okunduğu görülmeye

³⁴ es-Suyûtî, *age.*, c. I, s. 235

başlamıştır. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir tarafından Kur'ân âyetleri bir araya getirilmiş, Hz. Osman döneminde çoğaltılarak çeşitli merkezlere dağıtılmış, hareke sistemi geliştirilmiş, hatalı okunuşlar önemli ölçüde önlenmiştir. Bu alanda önemli çalışmalar yapan Ebu'l Esved ed-Düelî, noktalama ve harekeleme işlemleri için "Kur'ân'ı i'râb etmek" deyimini kullanmıştır.³⁵

Dil kaidelerinin belirlenmesine Arap olmayanlar daha çok gereksinim duymuşlardır. Çünkü Araplar yaratılıştan sahip oldukları meleke sayesinde, kaideler öğrenmekten ve kelime ezberlemekten müstağnî idiler. Bu nedenle, dil ilimleriyle daha çok Arap olmayanlar ilgilenmişlerdir. Edebiyat ve dil âlimlerinin çoğunluğu da bunlar arasından çıkmıştır.

İbn Haldun bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Müslümanlar, diğer kavimlere karıştıktan sonra, onların melekeleri değişti. Müslüman olan başka kavimlerin, Arabın bu meleke ve konuşmasına aykırı olarak konuşmaları, bu melekeyi bozdu. Çünkü işitmek dilde melekedenin temelidir. İlim adamları bu melekedenin büsbütün değişmesinden ve aradan uzun zaman geçmesi sonunda, Kur'ân ve hadisi anlayamayacak dereceye gelmekten korktukları için, sözlerin ve cümlelerin kullanılış şekillerinden faydalanarak bu melekedenin korunmasına hizmet eden Arap dilinin kural ve kanunlarını ortaya koydular."³⁶

Aslen Arap olmayanların Arapça'yı öğrenme faaliyetleri devam ederken, onların İranlı, Hintli, Yunanlı, Yahudi ve Hristiyan oldukları gözden uzak tutulmamalıdır. Bu dönem, kültürlerin bir harmanlanma noktasını oluşturmaktadır. Bu karışım en ideal ortamı, Irak'ta bulmuştur.

Bir taraftan Irak'ta böyle bir dil, din, edebiyat, sanat ve kültür harmanlanması yaşanır, Ebû Ubeyde, Câhız ve Ebû Nuvâs gibi edebiyatçılar temayüz ederken, diğer taraftan saf Arap kültürünü öğrenmek için, çöllerde vadilerde Arap kabileleri arasında dolaşıp öğrendiklerini şehirlerde halka öğreten el-Esmâ'î, Ebû Zeyd el-Ensârî, Hammâd b. Râviyye, Ebû Amr eş-Şeybânî, el-Mufâddâl ed-Dabbî ve Muhammed b. Sallâm el-Cumahî gibi dilciler de bulunmaktaydı.

³⁵ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muhkem fi Nakdi'l Mesâfih*, Dimeşk, 1986, s. 4.

³⁶ İbn Haldun *Mukaddime*. Beyrut, el-Mektebetu'l Asriyye, 1997, c. III, s. 184.

Bu ilk dönemlerde Arap edebiyatı, daha çok İran ve Hint edebiyatı ile etkileşim içerisindeydi. Edip ve şâirlerin çoğu İran asıllı idiler. Bu arada kelâmcıların kültür kaynaşmasında en önemli rolü oynadıkları unutulmamalıdır. Çünkü onlar çeşitli dinlerle temas kurmak suretiyle felsefe ile din ve edebiyat arasında irtibat temin ettiler.

Müslüman olan İranlılar, Fars kültürünün naklinde nasıl köprü vazifesi görmüşlerse, kelâmcılar da genellikle Yunan kültürünü nakletmede büyük rol oynamışlardır.

İslâm dininin, kültürleri kaynaştırmadaki önemi hiç bir zaman inkâr edilemez. Başka milletlerden Müslüman olanlar, din ve imânlarını ancak Kur'ân'ı öğrenmekle tamamlıyor ve onunla kuvvetlendirebiliyorlardı. Bunu hakkıyla yerine getirebilmesi için de Arap dili ve edebiyatını öğrenmek gerekiyordu. Bu iş ise, en azından iki kültürün birleşmesine neden oluyordu. Bir çok İran'lı, Nabatî ve Hintli Araplaştı. Arap kültürünü en iyi şekilde öğrendiler ve iyi birer Müslüman oldular. Bu sırada Irak'ta tek başına kalmış bir kültür gösterilmez. Bütün bu kültürler birbirlerinden birşeyler alıp vermişlerdir.³⁷ Özellikle, şiirde, edebiyatta, hikâyelerde, hikmetlerde, âdet ve geleneklerde siyâseti ıslâh işlerinde, eğlence ve musikide, kelâmcıların mezheplerinde ve dinî sahada, ilimlerin tasnifinde, halife saraylarında, devlet ve ilim adamlarının köşklerinde, İran edebiyatının açık tesirleri görülür. Bu kültürü, İran'lı âlimler bazen açıkça, bazen de gizlice iyi veya kötü niyetle savunmaktaydılar. Bunlar arasında samimi Müslüman olup, İslâm'a ve ilme hizmet edenler olduğu gibi, İslâm'a tuzak kurup onu mahvetmek ve Fars ırkını yüceltmek için hareket edenler de vardı.³⁸

Hint kültürü ise, ya doğrudan ticaret veya İran kültürü yoluyla, ilahiyat, edebiyat, astroloji ve hesaplara ilgili bilimlerde tesirini göstermiştir.

Hint'in âdetleri, kânunları, şiiri vardı. Hint kültüründe önemli bir yere sahip Tenâsuh-u Ervâh inancı Irak'a sızmış, Şiîlerce bilhassa Bâbek el-Hurremî (ö. 224/838) ve etrafındakilerce benimsenmişti. Meşhur şâir Ebu'l Alâ el-Ma'arrî'de (ö.

³⁷ Emin. Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l Arabi, trs., c. I, s. 385-386.

³⁸ Emin. Ahmed, *age.*, c. I, s. 192.

449/1057) de Hint kültürünün tesirleri görülmektedir. O, et yememiş, hayvan kesmeyi ve öldürmeyi uygun görmemiştir.

Hint'lilerin, evlenme, iddet, cenin, nifas, ceza, muhâkeme, keffâret, miras bayram âdetleri, insanların sınıfları hakkında bir çok an'âneleri Müslüman olanlarla birlikte Arap edebiyatına sızmıştır.³⁹

Yunan ve Roma edebiyatının Arap Edebiyatına tesiri fazla olmamıştır. Çünkü edebiyat millî, felsefe ve ilimler beynelmileldir. Ebebiyât, lisân zevki ve hayatın aynası iken, felsefe ve ilimler ise aklın eseridir. Milletlerin ve cemiyetlerin sosyal yapıları farklı olduğundan, Araplar Homero'sun "İlyada"sından hoşlanmadıkları halde, Aristo mantığını, Calinos'un tıbbını, Pisagor, Eflatun ve Sokrat'ın hikmetini almışlardır.⁴⁰

Arap edebiyatı hicrî ikinci yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış, Ebû Amr b. el-Alâ (ö. 154/770); İsa b. Amr es-Sakafî (ö. 149/ 766), Sibeveyh (ö. 180/796) ve el-Ahfeş (ö. 177/793) gibi şahsiyetler Arap grameri hakkında önemli eserler yazmışlardır. Halil b. Ahmed (ö. 170 veya 175/786 veya 791) de "*Kitâbu'l-Ayn*" adlı ilk lügat kitabını aynı dönemde oluşturmuştur.⁴¹

Dil ilimleri, İslamiyet'le doğmuş olan Basra ve Kûfe şehirlerinde çok gelişmiş, bu iki mektep arasındaki fikir münâkaşaları, sarf ve nahivde olduğu gibi, İslâmî ilimlerin diğer sahalarında da mensuplarını müsabakaya sürüklemiştir. Hz. Peygamber'den ve sahabeden nakledilen tefsirin bütün Kur'ân'ı içine almadığını daha evvel söylemiştik.

Müslümanlar için her alanda temel olan Kur'ân, Arap dili için bir esâs idi. Kur'ân-ı Kerîm filolojik tetkikler için en mühim kaynak olmaktaydı. "*Garîbu'l-Kur'ân*" adı verilerek yapılan tefsirler Kur'ân'ın daha çok dil yönünü ön plana çıkarıyordu. Bu devirden itibaren filolojik yönden "*İrâbu'l-Kur'ân*", "*Garîbu'l-Kur'ân*", "*Meâni'l-Kur'ân*" adlı eserler meydana gelmeye başladı. Onlardan bazıları günümüze kadar ulaştıkları halde, birçoğu bugün için elimizde mevcut değildir.

³⁹ Emin, Ahmed, *age.*, c. I, s. 252.

⁴⁰ Emin, Ahmed, *age.*, c. I, s. 281-282.

⁴¹ İbn Hallikân, *Vesfeyâtu'l A'yân*, Kahire, 1948, c. II, s. 166-167; es-Suyûtî, *el-Muzhir fi Ulûmi'l Luga ve Envâuhâ*, Kahire, Daru't Turâs, trs., c. I, s. 76; Emin, Ahmed, *age.*, c. II, s. 269.

Kur'ân-ı Kerîm'de, gerek Kureyş ve diğer lehçelerden alınan ve gerekse diğer dillerden Arapça'ya geçen ve Araplaşmış bulunan kelimeler, Garîbu'l-Kur'ân hakkındaki izahlar, bu sahada en selâhiyetli müfessir olan İbn Abbas'a dayanmaktadır. Bu konudaki en sahih rivayetler Alî b. Ebî Talha'nın (ö. 143/760) "*Sahifetu Ali b. Ebî Talha*" adı ile bilinen sahifesi ile zamanımıza kadar gelmiştir.

Âyetlerin veya lafızların mana ve i'râblarının tesbiti için Arap şiirine başvurma gibi filolojik bir harekete oldukça erkenden teşebbüs edilmiş, bunun bir peygamber emri olduğu kanaâtına varılmıştır. İbn Abbas'a nisbet edilen bir rivayete göre, "Hz. Peygamber'e Kur'ân'ın hangi ilmi daha hayırlıdır diye sorulunca, "Kur'ân'ın i'râbını yapınız, onun gariblerini araştırınız" demiştir."⁴²

Lugâtçılar ve nahivciler, Kur'ân tefsirinde karşılaşılan zorlukları, istikâk, i'râb ve manası bakımından karşılaşılan problemleri, ellerindeki imkânlar nispetinde gidermeye çalışmışlardır. Bir kelimenin manasını izah için, o kelimenin şiirde veya Arap dilindeki kullanılışını araştırmışlar, onunla âyetin izahını yapmaya çalışmışlardır. Bunlar, Kur'ân'ın her kelimesi veya âyetin bütün anlamı üzerinde durmamışlar, mecaz, i'râb gibi hususlarla, manası garib olan lafızları seçmişlerdir. Bazen de kelimenin tasrif edilip edilemeyeceğini, istikâkını veya bir kelimenin muhtelif manalarını araştırmışlardır.

Bazı araştırmacılar Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını İ'râbu'l Kur'ân literatürünün ilk kaynağı kabul etmenin mümkün olduğunu söylemekte ve Kisâi'nin *Maktûu'l Kur'ân ve Mevsûluh* adlı eseriyle el-Ferrâ'nın *el-Masâdir fi'l-Kur'ân ve'l Cem'* ve *t-Tesniye fi'l Kur'ân* adlı kitabını da bu alanda yazılan ilk eserlerden saymaktadırlar.⁴³

Diğer bazı araştırmacılarla, varlığı kesinlik kazanmak koşuluyla, bu alanda yazılan ilk eserin er-Ruasî'nin *İ'râbu'l Kur'ân* adlı kitabı olduğunu söylemektedirler.⁴⁴ Ancak kaynakların üzerinde ittifak ettikleri ve adı İ'râbu'l Kur'ân olan ilk eser, Kutrub'a (ö. 206/821) aittir.⁴⁵ Ancak anılan eserin varlığı bilinmediği

⁴² Ebû Hayyân, *Tefsîr-u Bahril-Muhîr*, Mısır, 1328, c. I, s. 12-13.

⁴³ Abdülhamit Birışık, *İ'râbu'l Kur'ân*, İstanbul, TDVİA, 2000, c. XXII, s. 377.

⁴⁴ Durmuş Ali Kayapınar, *Yazmalarının Tanıtımıyla İ'râbu'l Kur'ân Literatürü*, (Orjinal Nüsha), s. 4-5.

⁴⁵ İbnu'n Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut, Daru'l Ma'rife, 1994, s. 53; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l Müfessirîn*, Beyrut, 1972, c. II, s. 255; el-Bağdâdî, *İzâhu'l Mekkûn*, İstanbul, 1951, c. I, s.

için Meâni'l Kur'an türü bir çalışma mı, yoksa müstakil bir İ'râbu'l Kur'an çalışması mı olduğu belli değildir.

III. (IX.) yüzyılda yazılan ve türünün ilk örnekleri kabul edilen Ma'mer b. Müsennâ, Ebû Mervan el-Endelûsî, Ebû Hatim es-Sicistânî, İbn Kuteybe, İsmail el-Kâdî ve Müberred'in *İ'râbu'l Kur'an*ları da günümüze ulaşamamıştır.⁴⁶

Bu ilk dönem Kur'an'ı dil açısından inceleyen ve tefsir ilimlerine zemin hazırlayan çalışmalar, genellikle '*Garîbu'l Kur'an, Meâni'l Kur'an, Müşkili'l Kur'an ve Mecâzu'l Kur'an*' gibi adlarla anılmışlardır."⁴⁷ Çoğu günümüze ulaşmayan bu eserler genellikle birbirleriyle içiçedirler.

IV. (X.) yüzyılda müstakil '*İ'râbu'l Kur'an*' çalışmaları hız kazanmıştır. Bunların başında ez-Zeccâc'a nisbet edilerek yayınlanan *Meâni'l Kur'an ve İ'râbu* gelir. Ayrıca en-Nahhâs, *İ'râbu'l Kur'an*, İbn Hâleveyh, *İ'râbu Selâsîne Sûre Mine'l Kur'ani'l Kerîm ve İ'râbu'l Kırâati's Seb' ve İlelühâ*, Ahfeş el-Asğar, *el-Kitâbu'l Ferîd fî İ'râbu'l Kur'ani'l Mecîd*, İbn Eşte, *Riyâzâtü'l Elsine fî İ'râbi'l Kur'an ve Meânihi* ve Ebû Ali el-Fârisî *İ'râbu'l Kur'an* adında eserler vermişlerdir.

V. (XI.) yüzyılda İ'râbu'l Kur'an alanında yazılan eserlerin başında Mekki b. Ebî Talib'in *Müşkilü İ'râbi'l Kur'an*'ı gelir. İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin *İ'râbu'l Kur'ani'l Müstahrec min Kitabi'l Burhan fî Tefsiri'l Kur'an li'l Havfî* si, İbn Fûrek'in *Müşkilü İ'râbi'l Kur'an*'ı, Ahmed b. Muhammed el-Meâfirî'nin *el-Beyân fî İ'râbi'l Kur'an*'ı, Ebu'l Hasan Ali b. İbrahim el-Havfî'nin *İ'râbu'l Kur'an*'ı da bu asırda yazılan eserlerdendir.

el-Anbârî'nin *el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l Kur'an*'ı, Zemahşerî'nin *Nuketü'l İ'râb*'ı, Ömer b. Osman el-Cenzî'nin *İ'râbu Fatihati'l Kitâb*'ı, Muhammed b. Ebu's-Sâfiye'nin *İstiâbu'l Beyân fî Ma'rifeti Müşkili İ'râbi'l Kur'an*'ı VI.(XII) yüzyılda bu alanda yazılan başlıca eserlerdendir.

100; Şevvah, Ali, *Mu'cemu Musannafâti'l Kur'ani'l Kerîm*, Riyad, trs., c. I, s. 177; Talakânî, Abdülvehhâb, *Ulûmu'l Kur'an ve Fihristi Menâbî*, Kum, trs., s. 349.

⁴⁶ İbnu'n Nedîm, *age.*, s. 78; ed Dâvûdî, *age.*, c. I, s. 106, 349; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l Müzehheb*, Beyrut, trs., s. 348; İbn Hallikân, *age.*, c. III, s. 42; es-Suyûtî, *Buğyetü'l Vuât*, Beyrut, Daru'l Ma'rife, trs., c. II, s. 109; Kâtip Çelcibi, *Keşfu'z Zunûn*, Beyrut, Daru'l Fikr, 1982, s. 123.

⁴⁷ Sezgin, Fuat, *Târîhu't Turâsi'l Arabî*, Kum, Mektebetu Ayetullahi'l Uzmâ el-Mar'aşî en-Necefî, 1983, c. I, s. 197.

VI. (XII) yüzyılda bu alanda yazılan başlıca eserler şunlardır: el-Ukberî, *İmlâu Mâ Menne bihi'r Rahman; et-Tibyân fî İ'râbi'l Kur'ân*, Müntecebüddin el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ'râbi'l Kur'âni'l Mecîd*.

VIII. (XIV) yüzyılda İ'râbu'l Kur'ân alanında kaleme alınan eserlerin en önemlileri İbrahim es-Safâkûsî'nin *el-Mecîd fî İ'râbi'l Kur'âni'l Mecîd*'i ile Ahmed b. Yûsuf es-Semîn'in *ed-Dürrü'l Masûn fî İlmi'l Kitabi'l Mübîn*'idir. Her iki eser de yazarların hocası olan Ebû Hayyan el-Endelûsî'nin *el-Bahru'l Muhîr*'ini temel alır.

Daha sonraki dönemlerde yazılan eserler genellikle bazı sûre ve âyetlerin i'râbını içeren çalışmalar şeklindedir

Müstakil İ'râbu'l Kur'ân'ların yanı sıra Tefsir kitaplarında da Kur'ân âyetleri i'râb edilmiştir. Taberî'nin *Câmiu'l Beyan*'ında, Zemahşerî'nin *el-Keşşaf*'ında, Beyzâvî'nin *Envâru't Tenzîl*'inde, Râzî'nin *Mefâtihu'l Ğayb*'ında ağırlıklı olarak âyetler i'râb edilir. Ebû Hayyan, Kurtubî, Âlûsî, Tâhir b. Âşûr ve Elmalılı da eserlerinde Kur'ân'ın i'râbına geniş yer veren alimlerdenidir.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren İslam dünyasında ve batıda İ'râbu'l Kur'ân alanındaki çalışmalar yeniden canlanmış, müstakil İ'râbu'l Kur'ân'ların yanı sıra konuyu teorik olarak inceleyen eserler de kaleme alınmıştır.

Ahmed Süleyman Yâkût'un *Zâhiratu'l İ'râb fî'n Nahvi'l Arabiyyi ve Tatbîkuhâ fî'l Kur'âni'l Kerîm*'i, Ahmed Mekki el-Ensârî'nin *Nazariyyetu'n Nahvi'l Kur'âni: Neş'etuhâ ve Tatavvuruhâ ve Mukavvimâtuhâ'l Esâsiyye*'si, M. Abdulkadir Henâdî'nin *Zâhiratu't Te'vîl fî İ'râbi'l Kur'âni'l Kerîm: Dirâse Tahlîliyye li Mevkîfi'n Nuhât mine'l Kırâati'l Kur'âniyye*'si bu tür çalışmalardandır.

II. İ'RÂBU'L KUR'ÂN LİTERATÜRÜ

Bu bölümde, başlangıcından bugüne İ'râbu'l Kur'ân alanında yapılan çalışmalara yer verilecektir. Çalışma, kronolojik olarak düzenlenmiştir ve eserlerin bibliyografik künyelerini içermektedir. Matbû olanların basım yerleri ve tarihleri belirtilmiş, mahtût olduğu tespit edilebilenlerin bulundukları kütüphanelere ve no'lara yer verilmiştir. Matbû ya da mahtût olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi edinilemeyen eserler, kaynaklarda yer alan künyeleriyle yer almıştır. Bu tür eserler için Kaynakça bölümünde zikredilen referanslar esas alınmıştır.

1. *İ'rabu'l Kur'an*, er-Ruasî (187/803)
2. *İ'rabul Kur'an*, Kutrub (206/822)
3. *Müşkilü İ'râbi'l Kur'an ve Meânih*, el-Ferra (207/822)
4. *İ'rabu'l Kur'an*, Ebû-Ubeyde (209/824)
5. *İ'rabu'l Kur'an*, Ebû Mervân el-Endelûsî (238/853)
6. *İ'rabu'l Kur'an*, Ebû Hatim es-Sicistânî (248/862)
7. *İ'rabu'l Kur'an*, İbn Kuteybe (276/889)
8. *Meâni'l Kur'an ve İ'râbuh*, İsmail el-Kâdî (282/895)
9. *İ'rabu'l Kur'an*, el-Müberred (285/898)
10. *Sirâcu'l Huda fî'l Kur'an ve Müşkilü İ'râbih*, er-Riyazî (298/911)
11. *Meâni'l Kur'an ve İ'râbuh*, ez Zeccâc (311/923) Matbu. Eser Dr. İbrahim el-Ebyârî tarafından Kahire'de 1960'da 2 cilt, 1963'de 3 cilt halinde yayınlanmıştır. Yayıncı her ne kadar eseri ez-Zeccâc'a nisbet ederek yayınlamışsa da, aslında eserin Mekki b. Ebî Talib'e ait olduğunu iddia etmiştir. Prof. Dr. Durmuş Ali Kayapınar ise yaptığı çalışmalar sonucunda eserin yazarının Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin el-Bâkûlî olduğunu ve eserin adının '*Keşfu'l Mudillât fî Nüketi'l Meâni ve'l İ'râb ve İleli'l Kırâati'l Merviyeye ani'l Eimmeti's Seb'a*' olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, eser 1994 yılında Dr. Abdulcelil Abduh Çelebi tarafından, ez-Zeccâc ismiyle, 6 ayrı nüshaya dayandırılarak, tahkik ve şerh edilmiş, Kahire'de Dâru'l Hadis tarafından yayınlanmıştır.
12. *el-Kitâbu'l Ferid fî İ'râbi'l Kur'âni'l Mecid*, Ahfeş el-Asğâr (315/927) Mahtût. Süleymaniye Ktp., Lâleli, no: 79; Ragıp Paşa Ktp., no: 26/29.
13. *İ'râbu'l Kur'an*, Nihtâveyh (322/934)
14. *İ'râbul Kur'an*, en-Nahhâs (338/950) Dr. T. Câmiatu'l Kahire. Matbû. Kahire, 1974. (naşir: Dr. Züheyr Gazi Zâhid)
15. *Riyâzâtü'l Elsine fî İ'râbi'l Kur'an ve Meânih*, İbn Eşte (360/971)
16. *İ'râbu Selâsine Süre Mine'l Kur'âni'l Kerim*, İbn Hâleveyh (370/974) Matbû. Kahire, 1360/1941. (naşir: Abdürrahim Mahmud)

17. *İ'râbu'l Kırââtî's Seb' ve İlelühâ*, İbn Hâleveyh (370/974) Matbû. 1-2. Dâru'l Kütübi'l Mısriyye, 1360/1941; Kahire, 1992. (Naşir: Abdurrahman b. Süleyman Useymîn)
18. *el-İğfal*, Abdulvâhid el-Fârisî (377) Matbû. Kahire. Muhammed Muhammed İsmail tarafından tahkik edilerek Aynu's-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur.
19. *Çarîbu İ'râbi'l Kur'an*, İbn Fâris (395/1004)
20. *Müşkilü İ'râbi'l Kur'an*, İbn Fûrek (406/1015)
21. *el-Beyân fî İ'râbi'l Kur'an*, el-Meâfirî (429/1038)
22. *İ'râbu'l Kur'an*, el-Havfî (430/1039)
23. *Müşkilü İ'râbi'l Kur'an*, Mekkî b. Ebi Talib (437/1045) Matbû. 1-2. Beyrut, 1407/1987. (Naşir: Hatim Salih Dâmin)
24. *İ'râbu'l Kur'âni'l Müstahrec min Kitabi'l Burhan fî Tefsiri'l Kur'an*, el-Havfî es-Sarakustî (455/1063) Mahtût. Manisa İl Halk Ktp., no: 158.
25. *el-Mulahhas fî İ'râbi'l Kur'an*, Hatîb et-Tebrîzî (502/1109), Mahtût. Süleymaniye Ktp., Hamidiye, no: 59.
26. *İ'râbu'l Kur'an*, Kıvâmu's Sünne (535/1411)
27. *Nuketü'l İ'râb*, ez-Zemahşerî (538) Matbû. Leknev, 1872.
28. *İ'râbu Fatihati'l Kitâb*, el-Cenzî (550/1155), Mahtût. Süleymaniye Ktp., Lâleli, no: 3432/1.
29. *el-Beyân fî Garibi İ'râbi'l Kur'an*, el-Anbârî (577/1182) Matbû. 1-2. Kahire, 1389/1969. (Naşir: Tâhâ Abdülhamit Tâhâ); el-Heyetü'l Mısriyyetü'l Âmme li'l Kitâb, Kahire, 1400/1980.
30. *İmlâu Mâ Menne bihi'r Rahman*, el-Ükberî (616/1219), Matbû. Kahire, 1303.
31. *et-Tibyân fî İ'râbi'l Kur'an*, el-Ukberî (616/1219), Matbû. 1-2. Leknev, 1289; Beyrut, 1407/1987. (Naşir: Ali Muhammed el-Bicâvî)

32. *İ'râbu'l Kırââtî's Şevâz*, el-Ukberî (616/1219), Mahtût. Dâru'l Kütübî'l Vataniyye, Tefsir, 199. Matbû.
33. *İ'râbu'l Fatiha*, Abdüllatif el-Bağdadî (629/1231)
34. *el-Ferîd fî İ'râbi'l Kur'âni'l Mecîd*, Müntecebüddin el-Hemedânî (643/1245), Matbû. 1-4. Doha, 1991. (Naşir: Fehmi Hasan en-Nemîr)
35. *İ'râbu'l Fatiha*, İbnu'l Hâcib (646/1249)
36. *Fâtihatu'l İ'râb bi İ'râbi'l Fatiha*, el-İsferâyînî (684/1285), Matbû. Dr. İffet Abdussamed tarafından tahkik edilmiş ve 1981'de Yermuk Üniversitesi yayınları arasında yayınlanmıştır.
37. *el-Mecîd fî İ'râbi'l Kur'âni'l Mecîd*, es-Safâkûsî (742/1342), Matbû. Trablus, 1992. (Naşir: Musa M. Zenîn)
38. *İ'râbu'l Kur'âni'l Kerîm*, Ebû Hayyân (745/1345) Mahtût. Mektebetu Câmiati'l Melik Suûd, no: 475/2 f. (Dr. Hadice el-Hadîsî, eserin Ebû Hayyân'a nisbetini şüpheli görmektedir.)
39. *İ'râbu'l Kur'ân*, İbn Ümmi Kasım (749/1348)
40. *İ'râbu'l Kur'ân*, Bedüddin el-Murârî (749/1348)
41. *el-Hükmü ve'l Enâh fî İ'râbi Kavlihî Teâlâ Gayri Nâzirine İnâh*, es-Subkî (756/1355)
42. *ed-Dürrü'l Masun fî İlmi'l Kitabi'l Mübîn*, es-Semîn el-Halebî (756/1355), Matbû. Beyrut, 1402/1982; Daru'l Kalem, Şam, 1406/1986.
43. *İ'râbu Selâsîne Sûre mine'l Mufasssal*, İbn Hişâm (761/1360), Mahtût. Atıf Efendi Ktp., no: 2818/2; Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, no: 76/1.
44. *İ'râbu Mevâzi' mine'l Kur'ân*, İbn Hişâm (761/1360), Matbû. Riyad, 1403/1982. (Naşir: A. Hüseyin el-Bevvâb)
45. *Risâletun fî'sti'mâli'l Münâdâ fî Tis'i Âyâtin mine'l Kur'ân*, İbn Hişâm (761/1360)
46. *İ'râbu Fâtihati'l Kitâb ve'l Bakara*, İbn Hişâm (761/1360), Matbû. Kahire, 1407/1987. (Naşir: M. Saffet el-Mursî)

47. *Muğni'l Lebîb an Kütübi'l Eârîb*, İbn Hişâm (761/1360), Matbû.
48. *el-Mirkât fî İ'râbi La İlahe illallah*, İbnu's Sâiğ (776/1375)
49. *Tuhfetu'l Akran fîmâ Kurie bi't Teslisi mine'l Kur'an*, er-Ruaynî (779/1378)
50. *Zamâiru'l Kur'an*, el-Kirmânî (786/1384)
51. *Muhtasaru İ'râbi'l Kur'an*, es-Sarhadî (792/1390)
52. *et-Tenbih fî İ'râbi'l Cüzi'l Ahir min Selâsîne Cüz'en mine'l Kur'an*, İbn Melek (800/1397), Mahtût. İ. Ü. Ktp., no: 2118; Süleymaniye Ktp., Yusuf Ağa, no: 38.
53. *el-Müsellesu'l Kebîr*, el-Feyrûzâbâdî (817/1415)
54. *el-Müsellesu's Sağir*, el-Feyrûzâbâdî (817/1415)
55. *el-Müsellesu'l Mettefaku'l Ma'nâ*, el-Feyrûzâbâdî (817/1415)
56. *İ'râbu'l Mufasssal mine'l Hucurât ilâ Âhiri'l Kur'an*, İbn Demeç (853/1450)
57. *Tuhfetu'l İhvan fî İ'râbi Ba'zı Âyi'l Kur'an*, es-Seâlibî (875/1470)
58. *İ'râbu Ekmeli'l Hamd*, el-Kâfiyeci (879/1444), Mahtût. Süleymaniye Ktp., Lâleli, no: 1906.
59. *Risâletun fî Kavlihî Teâlâ 'Elif Lam Mîm Zâlike'l Kitâbu'*, Molla Hüsrev (885/1480), Mahtût. Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, no: 388/24.
60. *Lefâifu'l İ'râb fî Şerhi Kavâidi İ'râbi'l Kur'an*, Tosyevî (.../...), Mahtût. Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnu Paşa, no: 1464/1.
61. *İ'râbu'l Kur'an*, Zekerîyya el-Ensârî (926/1520), Mahtût. el-Mektebetu't Teymûriyye, Tefsir, no: 300.
62. *İ'râbu'l Kur'an*, Nişancızâde (986/1578)
63. *İ'râbu Kelimetit Tevhîd ve mâ Yeteallaku bihâ*, Aliyyu'l Kârî (1014/1606), Mahtût. Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Paşa, no: 297/14.
64. *İ'râbu'l Celâle*, el-Cevherî (1182/1768), Mahtût. Bayazıt Ktp., no: 836.

65. *Risâletun fi İ'râbi Ma'nâ Kelimeti't Tevhîd*, el-Cevherî (1182/1768)
66. *İ'râbu Kelimei Tevhîd*, el-Mevlâ Abdulcelil (1194/1780), Mahtût. Süleymaniye Ktp., İzmir, no: 814/2.
67. *ed-Dürer fi İ'râbi Evâili's Suver*, eş-Şecâî (1197/1883)
68. *İzâhu Müşkilâti'l Kur'ân (Silku'l Beyân fi İ'râbi Müşkilâti'l Kur'ân)*, Şeriatmedâr (1198/1784)
69. *İ'râbu Kelimâti's Şehâdeh ve'l Besmeleh ve'l Hamdeleh ve Kavlihi Teâlâ 've Ercülüküm ile'l Ka'beyn'*, Güzelhisârî (1215/1800), Mahtût. Süleymaniye Ktp., Sezer, no: 3840/6.
70. *el-Fâide fi Ma'nâ ve İ'râbi Âyeti'l Mâide*, İbn Azzûz (1334/1916)
71. *Dirâsât li Uslûbi'l Kur'âni'l Kerîm*, Muhammed Abdulhâlık Azîme, Matbû, Matbaatu's Saâde, Kahire, 1972, 1981, 1983.
72. *İ'râbu Sureti Âli Imrân*, Ali Haydar, Matbû, Dâru'l Hikme, Şam, 1392/1973.
73. *el-İ'râbu'l Kâmil li Âyâti'l Kur'âni'l Kerîm*, Abdülcevad Tayyib, Matbû, Kahire, 1979-1992.
74. *el-Furûk el-Luğaviyye ve Eseruhâ fi Tefsiri'l Kur'âni'l Kerîm*, Muhammed Abdurrahman eş-Şâyi', Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu'l İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Luğatu'l Arabiyye, 1399/1979.
75. *İ'râbu'l Kur'âni'l Kerîm*, Muhyiddin ed-Dervîş, Matbû. 1-10. Dâru'l İrşâd, Humus, 1400-1408/1980-1988; Humus, 1417/1996.
76. *Zâhiratu'l İ'râb fi'n Nahvi'l Arabiyyi ve Tatbîkühâ fi'l Kur'âni'l Kerîm*, Ahmed Süleyman Yakut, Matbû, Câmiatu'l İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 1401/1981.
77. *İ'râbu'l Kur'ân beyne'n Nahnâs ve Mekkî ve'bni'l Enbârî*, Abdülaziz b. Nasır es Sebr, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu'l İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1402/1982.
78. *Tenâvubu Hurûfi'l Cerr fi Luğati'l Kur'ân*, Muhammed Hasan Avvâd, Matbû, Dâru'l Furkan, Amman, 1982.

79. *Dirâse Nahviyye li Kitabi Müşkili İ'râbi'l Kur'an li Müellifihi Mekki b. Ebî Tâlib*, Yahya Beşîr Maarî, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu'l İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1402/1982.

80. *Mesâilü'l Hilaf beyne Nuhâti'l Basra ve'l Küfe fî Kütübi Eârîbi'l Kur'âni'l Kerîm*, Ahmed Muhammed Abdullâh, Matbû, Kahire, 1983.

81. *el-İ'râb ve Eseruhu fî Dabti'l Ma'nâ: Dirâse Nahviyye Kur'âniyye*, Münîra Süleyman Ali el-Alevî, Dr. T. Er-Riâsetu'l Âmme li Ta'lîmi'l Benât, er-Riyad, 1406.

82. *el-Hulâfâtu'n Nahviyye fî Tefsiri'l Kurtubî ve Eseruhâ fî'l Ma'nâ*, Salih b. İbrahim el-Farac, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu'l İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Luğatu'l Arabiyye, 1407.

83. *Zâhiratu't Te'vil fî İ'râbi'l Kur'âni'l Kerîm: Dirâse Tahlîliyye li Mevkîfi'n Nuhât mine'l Kırââti'l Kur'âniyye*, M. Abdulkadir Henâdî, Matbû, Mekke, 1408/1988.

84. *en-Nahvu'l Kur'âni: Kavâid ve Şevâhid*, Cemil Ahmed Zafer, Matbû, Mekke, 1408/1988.

85. *Mülhâtu'l İ'râb fî Nuhbe min Suveri'l Kitâb*, Muhammed Cafer İbrahim el-Kerbâsî, Matbû, Necef, 1988.

86. *Fî İ'râbi'l Kur'an*, Mahmud Ahmed Nahle, Matbû, Beyrut, 1408/1988.

87. *İ'râbu'l Kur'an fî Tefsiri Ebî Hayyân*, Sabri İbrahim es-Seyyid, Matbû, 1-2. İskenderiye, 1409/1989.

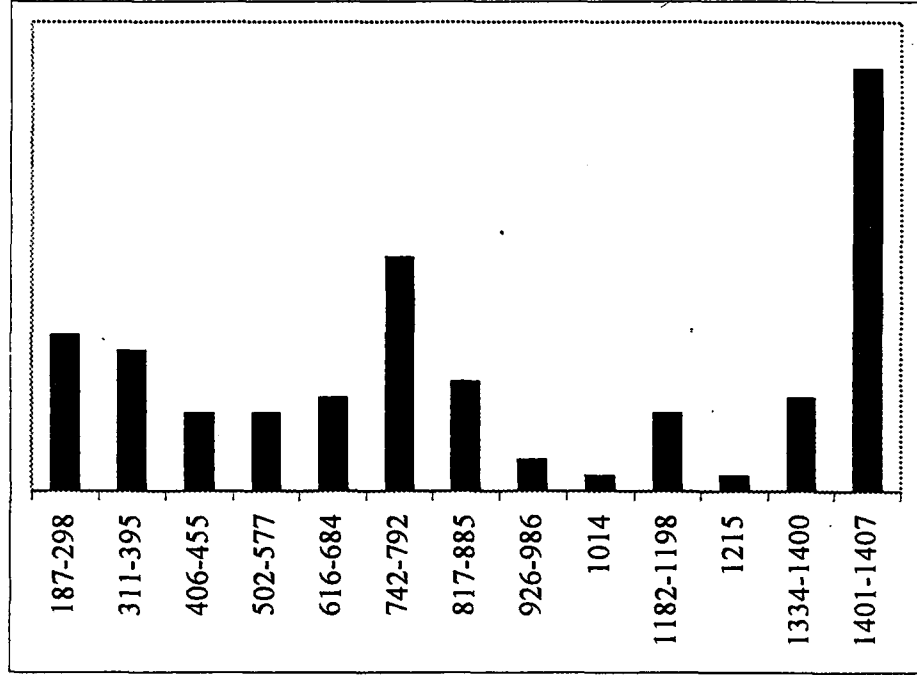
88. *Ahmed b. Ali el-Bağaniye Ait Kitâbu Vucûhi İ'râbi'l Kur'an*, Halil Altuntaş, Yüksek Lisans Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

89. *Mu'cemu İ'râbi Elfâzi'l Kur'âni'l Kerîm*, Muhammed Fehîm Ebû Ubeyye, Matbû, Beyrut, 1990.

90. *el-Cedvel fî İ'râbi'l Kur'an ve Sarfîhi ve beyânihi maa Fevâid Nahviyye*, Hâmmeh Mahmûd Safî, Matbû, 1-3, Şam-Beyrut, 1411/1990.

91. *Tefsîru'l Kur'âni'l Kerîm ve İ'râbuhu ve beyânuhu*, Muhammed Ali Tâhâ ed-Düre, Matbû, 1-16, Şam-Beyrut, 1982-1991.

92. *Kur'ân'ın İ'râbi ve İbn Hâleveyh'in Bu Sahaya Katkıları*, İsmail Güler, Yüksek Lisans Tezi, UÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
93. *Ebû Ca'fer en-Nahhâs ve İ'râbu'l Kur'ân*, Abdurrahman Büyükkörükçü. Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
94. *el-İ'râbu'l Mufasssal li Kitâbillahi'l Mürettel*, Behçet Abdulvâhid Salih, Matbû, 1-12, Amman, 1993.
95. *Mu'cemu İ'râbi Elfâzi'l Kur'âni'l Kerîm*, Muhammed Seyyid Tantâvî, Matbû, Beyrut, 1996.
96. *Kadâya'l Cümleti'l Haberiyye fî Kütübi'l İ'râbi'l Kur'ân ve Meânîhi hattâ Nihayeti'l Karni'r Râbii'l Hicrî*, Maîz b. Müsâid el-Avfî, Matbû, 1-2. Kahire, 1983.
97. *et-Te'vîlu'n Nahvî fî'l Kur'âni'l Kerîm*, Abdülfettah Ahmed el-Hamûz, Matbû, 1-2. Riyad, 1404/1984.
98. *İ'râbu'l Kur'ân ve Müelliflerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazmalarının Tanıtılması ve Tavsifi*, İsmail Soylu, Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.
99. *el-İ'râb fî'l Kur'âni'l Kerîm*, Semih Atıf ez-Zeyn, Matbû, Beyrut, 1405/1985.
100. *Nazariyyetu'n Nahvi'l Kur'âni: Neş'etuhâ ve Tatavvuruhâ ve Mukavvimâtuha'l Esâsiye*, Ahmed Mekki el-Ensârî, Matbû, Cidde, 1405/1985.
101. *Nahvu'l Kurrâi'l Kûfiyyîn*, Hatice Ahmed Müftî, Matbû, Mekke, 1406/1985.
102. *el-İ'râb ve Eseruhû fî Zabti'l Ma'nâ: Dirâse Nahviyye Kur'âniyye*, Münîre Süleyman Ali el-Alûlâ, Dr. T. er-Riâsetü'l Âmme li Ta'lîmi'l Benât et-Terbiye li'l Benât bi'r Riyâd, 1406/1985.
103. *Menhecu'l Ahfeş fî İ'râbi'l Kur'ân*, Ahmed Muhammed el-Harrât, Matbû, Şam, 1987.

Grafik 1. İ'râbu'l-Kur'ân Çalışmalarının Asırlara Göre Dağılımı

Görülmektedir ki İ'râbu'l Kur'ân çalışmaları ilk dönemlerde daha çok Meani'l Kur'ân ve Garîbu'l Kur'ân ilimleriyle iç içedir. Daha sonraki dönemlerde müstakil bir ilim dalı halini alan İ'râbu'l Kur'ân çalışmaları hiçbir dönemde araştırmacıların ilgisinden uzak kalmamıştır. Bazı dönemlerde göreceli bir azalma varsa da kayda değer bir azalmadan söz etmek mümkün görünmemektedir.

Bu grafikte de görüldüğü üzere ilk dönemlerde yoğun olan İ'râbu'l Kur'ân çalışmaları, özellikle 20. yüzyılda ciddi bir artış göstermiştir. Her ne kadar ülkemizde bu alanda henüz ciddi bir çalışma yapılmamışsa da, dünya ölçeğindeki bu artışın kısa zamanda ülkemize de yansıtacağını, daha doğrusu Kur'ân çevirilerindeki artışa paralel olarak, bu alana ilgi gösteren araştırmacıların Kur'ân çevirilerinde ihmal edilen bir ilim dalı olarak İ'râbu'l Kur'ân'a da yöneleceklerini düşünmekteyiz.

İ'râbu'l Kur'ân iliminin Kur'ân'ın doğru ve kolay anlaşılmasına, zengin anlam varyantlarının ortaya çıkarılmasına katkısı vardır. Bu durumu ikinci bölümde Bakara suresi örneğinde sentaks farklılıklarının anlama etkisini ve Kur'ân çevirilerindeki izdüşümünü incelerken daha net görme imkanı olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİ KURAMI VE SENTAKS FARKLILIKLARININ ÇEVİRİYE YANSIMASI

A. ÇEVİRİ

Niçin tezimizde Çeviri konusuna bir bölüm ayırdık?

Çünkü günümüzde Kur'ân-ı Kerim'i anlama-yorumlama çabaları geçmişe göre farklı bir nitelik kazanarak, Kur'ân-ı Kerim geniş kitleler tarafından anlaşılması sağlanmak amacıyla, yoğun bir biçimde çeşitli dillere çevrilmeye başlanmıştır. Bu yoğun çeviri teşebbüsleri sonucunda Kur'ân Edebiyatı Tarihi'nde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem, arka planında çok çeşitli etkenlerin bulunduğu uzun bir sürecin mahsulüdür.

Kur'ân Edebiyatı Tarihi'nin yeni bir safhasını oluşturan Kur'ân çevirileri sorunsalına sağlıklı bir biçimde yaklaşabilmek için bu dönemde yapılan Kur'ân çevirilerinin kronolojik tespit ve tahlilinin yapılması ve sonuçların Kur'ân edebiyatı içerisindeki yerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Günümüz müslümanı ile Kur'ân arasında artık neredeyse vazgeçilmez birer vasıta olan meallerin ortaya çıkış süreci ve bu meallerin Kur'ân muhtevasını aktarmada ne gibi bir rol üstlendikleri meselesi, ayrı bir araştırma konusudur. Biz, bu çalışmamızda, çeviri çalışmaları ve Kur'ân sentaksı ilişkisini irdelemeye çalışacağız.

Görülecektir ki Kur'ân sentaksı gözardı edilerek bir Kur'ân çevirisi yapılamaz. Nasıl ki Kur'ân kelimelerinin semantik bir tahlili yapılarak ilk dönem anlayışına uygun bir Kur'ân kelimeleri hazinesine sahip olmak sağlıklı bir Kur'ân çevirisi için önemli ve öncelikli bir koşulsa, Kur'ân Edebiyatı geleneği içerisinde önemli bir yere sahip İ'râbu'l Kur'ân ilimiyle cümle semantiği bir arada değerlendirilerek Kur'ân'ın cümle tahlillerinin yapılması da o derecede önemli ve önceliklidir.

Bu noktada, Kur'ân-ı Kerim'in orijinal dilinden ikinci bir dile aktarılmasını terminolojik bağlamda inceleyelim.

Kur'ân-ı Kerim'in orijinal dilinden ikinci bir dile aktarılması terminolojik olarak “meal”, “terceme” ve “çeviri” terimleriyle dile getirilmektedir.

I. MEAL

Meal sözcüğü “dönmek, rucu etmek” anlamında “e-v-l” kökünden mastardır.⁴⁸ “Bir şeyin varacağı yeri veya şeyi” ifade eder. Ayrıca “bir şeyin koyu renge bürünmesi ve eksiltilmesi” anlamlarını da dile getirmektedir. Elmalılı, meali şöyle tanımlar: Meal, bir sözü manasının her yönüyle değil, biraz noksanıyla ifade etmektir.⁴⁹

Türkçe’de Kur’ân-ı Kerim çevirilerine genellikle meal denilir. Bunun nedeni meal kelimesinin “yakın çeviri” anlamına sahip olmasıdır.

II. TERCEME

“Terceme” sözcüğü, “terceme/yütercimü” kökünden türemiş bir isimdir.⁵⁰ Sözlükte: “Sözü, kendisine ulaşmayan kimseye ulaştırmak⁵¹, sözü, söylendiği dilde açıklamak⁵², sözü bir dilden başka bir dile aktarmak⁵³, bir bâba unvan koymak⁵⁴, bir kimsenin kişisel tarihini açıklamak⁵⁵, birinin hayatını anlatmak; terceme-i hâlini vermek⁵⁶, bir şeyin maksadını anlatmak⁵⁷ anlamlarını dile getirir.

Aynı kökten gelen “tercüman” da “terceme işini yapan, tefsir eden kişi”⁵⁸ manalarına gelip, bu kelimenin de çoğulu “terâcim”dir.⁵⁹

Terceme kelimesi terim olarak ise, “Sözün tüm anlam ve amaçları gözetilerek birinci dildeki sözü, ikinci dilde ifade etmek”⁶⁰ anlamını dile getirir. Başka bir ifade

⁴⁸ İbn Manzur, *age.*, c. XI, s. 32-40; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arus*, Mısır 1306, c. VII, s. 214-5.

⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, Eser Neşriyat, 1979, c. I, s. 30.

⁵⁰ ez-Zebîdî, *age.*, c. VIII, s. 221; İbn Manzur, *age.*, c. XII, s. 66.

⁵¹ ez-Zerkanî, *Menâhilu’l-İrfan*, Beyrut, Daru’l Kütübi’l İlmiye, 1996, c. II, s. 119.

⁵² ez-Zebîdî, *age.*, c. VIII, s. 211; Zerkanî, *age.*, c. II, s. 119.

⁵³ el-Cevherî, *es-Sihah*, Mısır, 1956, s. 5; İbn Manzur, *age.*, c. XII, s. 66; ez-Zerkanî, *age.*, c. II, s. 120.

⁵⁴ ez-Zerkanî, *age.*, c. II, s. 120.

⁵⁵ ez-Zerkanî, *age.*, c. II, s. 120.

⁵⁶ ez-Zerkanî, *age.*, c. II, s. 120.

⁵⁷ ez-Zerkanî, *age.*, c. II, s. 120.

⁵⁸ ez-Zebîdî, *age.*, c. VIII, s. 221; İbn Manzur, *age.*, c. XII, s. 66; el-Fîruzâbâdî, *age.*, c. IV, s. 114.

⁵⁹ İbn Manzur, *age.*, c. XII, s. 66.

⁶⁰ ez-Zerkanî, *age.*, c. II, s. 21.

ile “bir kelamı diğer bir lisanda dengi bir ifade ile söylemek”⁶¹ şeklinde tarif edilebilir.

III. ÇEVİRİ

Çeviri, anladığını anlaşılır bir dille anlatabilmektir.

Bir başka deyişle çeviri, “bir dilde ifade edilen bir mesajı başka bir dilde yeniden üretmek”tir.

Çeviri, bir sözün üslup, mana ve mesaj gibi bütün özelliklerini, mümkün olabildiğince benzer bir şekilde başka bir dile aktarmaktır. Bu özellikleri aktarırken tam bir benzerlik sağlamak hemen hemen imkansızdır. Çünkü insanlar farklı milliyet, farklı kültür ve farklı hayat felsefelerine sahiptirler. Bu farklılıklar insanların, eşya ve hadiselerle değişik yorumlar getirmesine sebep olmaktadır. Kelimeler ve onların zihinde uyandırdıkları “anlam silüetleri” diyebileceğimiz “kavramlar”, her kültürde ayrı bir yere sahiptir.

B. ÇEVİRİ TÜRLERİ

Çeviri ve Kur’ân’ın bir başka dile çevrilmesi konusuyla ilgilenen âlimler, çeviriyi ikiye ayırırlar: Harfî/Lafzî ve Tefsirî/Manevî çeviri.

1. Harfî Çeviri:

Nazım ve tertipte aslın özelliklerine riayet edilerek yapılan çeviridir. Bir başka deyişle, bir dildeki sözün diğer dildeki karşılığı ile anlatılmasıdır. Bir başka tanım da şöyledir: “Bir dildeki sözü, nazım ve tertibi ve tüm anlamları gözetilerek başka bir dile aktarmaktır.”⁶²

Elmalılı’nın da ifade ettiği gibi, harfî çevirinin aslın manasına tamamen uygun olması için sarahatte, delâlette, icmâlde, tafsîlde, umûmda, husûsta, ıtlâkta, takyitte, kuvvette, isabette, güzel ifadede, açıklama üslûbunda, ilimde, san’atta asıldaki ifadeye eşit olması gerekir.⁶³

⁶¹ Elmalılı, *age.*, c. I, s. 9.

⁶² ez-Zehebî, *et Tefsîr ve'l Müfessirîn*, Kahire, Daru'l Kütübi'l Hadîs, 1961, c. I, s. 23.

⁶³ Elmalılı, *age.*, c. I, s. 9.

Harfi tercemenin gerçekleşebilmesi için şu şartlar öne sürülmüştür.⁶⁴

a- Mütercimmin her iki dili çok iyi bilmesi; hem aslı hem de terceme dilini.

b- Her iki dilin üslûb ve özelliklerine vakıf olması

c- Tercemenin, aslın tüm mana ve maksatlarını tatminkar bir şekilde ifa etmesi.

d- Aslı aratmayacak ve ortada asıl ve fer' yokmuş gibi aslın yerini alacak şekilde tercemenin asıldan müstakil olması.

Yukarıdaki şartlar göz önüne alındığında, harfi bir çeviri neredeyse imkansızdır. Nitekim bazı âlimler bunun imkansızlığına hükmederken, diğer bazıları da "Bu özelliklere riayet edilerek yapılan, akıl ve mantığa hitabeden, ilmî ve teknik eserlerin tercemesi imkan dahilindedir. Fakat hem kalbe hem de akla hitabeden, edebî ve sanatsal yönü ağır basan eserlerin tercemesi pek imkan dahilinde değildir." görüşüne sahiptirler.

Elmalılı, edebî ve sanatsal özelliğe sahip eserlerin terceme edilemeyeceğini, ancak "nazîre" yapılabileceğini ve eserleri başka bir dile çevirmenin en güzel yolunun nazîre olduğunu söylemektedir.⁶⁵

2. Tefsirî/Manevî Çeviri:

"Bir sözün nazım ve tertibine ayrıca tüm mana ve maksatlarına riayet etmeksizin başka bir dile aktarılması, tefsir edilmesidir."⁶⁶

C. ÇEVİRİLEBİLİRLİK AÇISINDAN METİNLER

Genel olarak çevrilebilirlik açısından metinler dört bölüme ayrılır:

1. Özellikle kaynak dile yönelik metinler (Vatandaşlık bilgisi, yöresel yaşamla ilgili bilgiler)

2. Öncelikle kaynak dile yönelik metinler (örneğin edebî metinler)

3. Hem kaynak dile hem çeviri diline yönelik metinler (özel anaçlı-bilimsel ya da teknik uzmanlık metinleri)

⁶⁴ ez-Zerkanî, *age.*, c. II, s. 123.

⁶⁵ Elmalılı, *age.*, c. I, s. 11.

⁶⁶ ez-Zehebi, *age.*, c. I, s. 27.

4. Öncelikle ya da özellikle çeviri diline yönelik metinler (propaganda metinleri).⁶⁷

Bunun yanında birçoğumuzun, bir metni okurken kolayca fark ettiği ya da fark edebileceği kabaca üç ayrı metin tipinden de bahsedilebilir. Bunlar:

1. İçerik ağırlıklıdır
2. Biçim ağırlıklıdır
3. Ses ağırlıklıdır.

Değişik kuramcılar buna benzer farklı metin sınıflandırmaları yaparlar. Bütün bu sınıflandırmaları iki ana gruba indirgemek mümkündür: Estetik ve Fonksiyon. İsterseniz buna opak ve transparan metinler, kapalı ya da açık metinler, sanatsal ya da işlevsel metinler de diyebiliriz. Bunları konotatif ve denotatif metinler olarak adlandırmak da olasıdır. Günlük konuşmalarımızda “zor” metin olarak sözünü ettiğimiz metinler, birinci sınıfta yer alırlar. Kolay metinler ise ikinci grupta yer alanlardır. Hemen hemen bütün çeviri faaliyetlerini bu grup çerçevesinde değerlendirmek olasıdır.

Estetik, opak, konotatif ya da kapalı metinlerden içeriksel ve sessel metinleri, büyük ölçüde yarar gözetmeyen, anlam aktarmaya dayalı olmayan, hazzı ve güzellik ögesini önceleyen metinleri kastediyoruz. Çeviride karşılaşılan en büyük sorun da bu metinlerde yaşanmaktadır.

İşlevsel, transparan, denotatif ya da açık metinlerden ise bilgi veren, enformatif metinleri kastediyoruz. Buna da kısaca içeriksel metinler de denilebilir. Her iki türden metinler bir tek çalışmada içice yer alabilir. Ancak böylesi durumlarda da iki temel alanla karşı karşıya olduğumuz açıktır.⁶⁸

Peki böyle bir sınıflama yapıldığında Kur’ân bu metinlerden hangisine tekabül etmektedir. İleride “Kur’ân’ın Bazı Temel Dilsel Özellikleri” bölümünde bazı yönlerine açıklık getirmeye çalışacağımız için, ayrıntısına girmeden, bu soruya

⁶⁷ Göktürk, Akşit, *Çeviri. Dillerin Dili*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26.

⁶⁸ Boynukara, Hasan, *Çeviri. Nasıl, Nereye Kadar*, Kur’ân ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu, Erzurum, 2001, s. 378.

“Kur’ân, anılan dört özelliği ve daha fazlasını da içeren nev’i şahsına münhasır bir metindir.” diyebiliriz.

D. KUR’AN BİR BAŞKA DİLE ÇEVİRİLEBİLİR Mİ?

İslâm alimlerinin önemli bir kısmı aslın yerini almak üzere Kur’ân’ın çevrilmesinin caiz olmadığını ifade etmişlerdir. Her ne kadar bu görüşe dayanak olarak Kur’ân’ın tercümesinin mümkün olmadığı ve tercümenin, Kur’ân’ın icazını yok edeceği gibi iki temel gerekçe ileri sürmekteyseler de, aslında, tercümenin Kur’ân yerine ikame edilebileceği endişesini taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Kur’ân’ın bir başka dile çevrilmesinin caiz olmadığını söyleyenler, bu görüşlerini, namazda Kur’ân çevirisi okumanın caiz olup olmadığı konusuyla bağlantılı olarak dile getirmektedirler. Bu da belirgin bir endişenin varlığını ortaya koymaktadır.

Hanefî Fakih eş-Şurunbulâlî bu tür endişelerin; tercümenin caiz olmadığı hükmünün verilmesindeki etkisini, değişik bir üslupla ortaya koymuştur. eş-Şurunbulâlî, Kur’ân’ın tercümesi ile ilgili Hanefî alimlerin çeşitli görüşlerini aktardıktan sonra şöyle demektedir:

“Yukarıda zikrettiğimiz görüşlerin özeti şudur: Kur’ân’ın, (aslının yerini alması amacıyla) Farsça olarak yazılması Farsça’ya (ve diğer dillere) tercüme edilmesi haramdır. Ancak Kur’ân metni yazılır, sonra kenarlara her harfin tefsir ve tercümesi yazılırsa bunda sakınca yoktur.”⁶⁹ Zira, eğer tercüme metinsiz okunursa, zamanla aslın yerini alabilecektir. Ama tercümenin metin ile bir arada bulunması halinde, metnin varlığı bu tehlikeyi önleyecektir.

Az da olsalar, bir kısım alimler Kur’ân’ın tercüme edilebileceği görüşünü ifade ederlerken, olaya bu açıdan bakmamışlardır. eş-Şâtibî bu anlayışın en önemli temsilcisidir.

Bir Mâlikî alim olan eş-Şâtibî (ö.790/1388), Kur’ân’ın tercümesinin, mümkün ve caiz olup olmadığı konusunda bir hüküm belirtmeden önce, tahlilci bir yaklaşımla Arap dilinde mânâlara delâlet eden lafızların iki yönünün bulunduğunu

⁶⁹ eş-Şurunbulâlî, *en-Nefhatu'l Kudsiyye fi Ahkâmi Kirâeti'l Kur'ân ve Kitâbetihi bi'l Fârisiyye*, A.Ü.D.T.C.F. Kütüphanesi Yazmalar Bölümü, Varak. 5a.

belirtmektedir. eş-Şâtibî'ye göre Arapça'da mutlak manalara delâlet eden mutlak lafızlar vardır. Bunların delâletine aslî delâlet denir. Bir de, ikinci dereceden manalara delâlet eden lâfızlar vardır. Bunlara mukayyet ibare denir. Birinci tür manalarda bütün diller ortaktır. Konuşanların asıl maksatları bunlardır. Bu durum, bir milletten diğerine değişmez. Meselâ, Zeyd bir kalkma eylemi gerçekleştirir de, bir dili konuşan kimse bunu haber vermek isterse, onu anlatacak bir ifade kullanır. Bu yüzden, Arapça konuşmayanların sözleri Arap diliyle aktarılabilir. Arapların konuşmaları da yabancıların dilleriyle ifade edilebilir. Burada bir sorun yoktur.

İkinci yöne gelince, bu Arap dili açısından büyük bir önem ve özellik arzeder. Mesela Zeyd'in kalktığını haber vermek isteyen kimse, halin gereğine göre çeşitli ifadeler kullanma imkanına sahiptir. Eğer, başkasının değil de Zeyd'in kalktığını anlatmak istiyorsa, (Zeydün kâme) der. Zeyd'in eylemlerinden kalkma işini vurgulamak istiyorsa, (Kâme Zeydün) der. Eğer muhatap, Zeyd'in kalktığından şüphe ediyorsa, (İnne Zeyden Kâme) der. Eğer muhatap bunu inkâr ediyorsa, (İnne Zeyden Kad Kâme) gibi manayı kuvvetlendirici bir ifade kullanır. Bu tür anlatımlar, kinâye, tasrih vb. lafzın manasında farklılıklar meydana getiren anlatım özellikleri asıl maksadı oluşturmamaktadır; ama onu tamamlayıcı fonksiyonları vardır. İşte bu açıdan Kur'ân'ın ibareleri ve pek çok kıssası muhtelif manalar vermektedir. Zira bir kıssa, bir sûrede bir şekilde, bir başka sûre de bir başka şekilde, üçüncü bir yerde de daha başka bir şekilde anlatılmaktadır⁷⁰.

Böylece eş-Şâtibî, ikinci dereceden manalar açısından Arapça'nın diğer dillere göre üstünlüğünü ortaya koyduktan sonra şöyle demektedir:

“Durum böyle olunca, Arap dilinin bu ikinci yönünü dikkate alan bir kimsenin, değil Kur'ân'ı, Arapça her hangi bir sözü bile başka bir dile tercüme etmesi asla mümkün olmaz... Nitekim İbnu Kuteybe de Kur'ân'ın -bu yönüyle- tercüme edilemeyeceğini söylemiştir. Fakat birinci cihetten (yani asli manalar açısından) bu mümkündür, işte bu cihetle Kur'ân'ın tefsir edilmesi ve manasının halka ve bu konuda yeterli bilgiye sahip olmayanlara açıklanması sahih olmuştur.”⁷¹

⁷⁰ eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât fî Usûli ş-Şeria*, Kahire, el-Matbaatu'r Rahmâniye, trs., c. II, s. 66-67.

⁷¹ eş-Şâtibî, *age.*, c. II, s. 68.

Dikkat edilirse, eş-Şâtübî tercüme konusunda Kur'ân'a gerçekçi bir yaklaşımda bulunmakta, insanın bu alanda neler yapabileceğini, neler yapamayacağını belirlemeye çalışmaktadır. Kur'ân metninin taşıdığı manâları aslî manâlar ve ikinci dereceden manâlar diye sınıflandırmasındaki amaç budur. O, konu ile ilgili görüşlerini ortaya koyarken, diğer alimlerin taşıdığı endişelerden uzaktır. Yani eş-Şâtübî Kur'ân'ın tercümesinin caiz olup olmaması meselesini daha işin başında aşmıştır. Zira o, Kur'ân tercümesinin, Kur'ân yerine konması endişesini devre dışı bırakarak, Kur'ân'a insanların anlaması gereken bir metin olarak bakabilmiştir. Dolayısıyla, "Kur'ân'ın tercüme edilmesi caizdir" ya da "değildir" gibi bir hükme varmak yerine tercüme yoluyla Kur'ân'ın temel manaları aktarılabilir, ama yardımcı manaların tam olarak aktarılması mümkün değildir" gibi pratik bir sonuç ortaya koymuştur.⁷²

Kur'ân'ın tercüme edilmesi birçok alim tarafından caiz görülmemesine, bir kısmı tarafından da ancak zaruret ölçüleri içinde caiz görülmesine rağmen, Kur'ân öteden beri tercüme edilegelmiştir. İşte, gerek bu fiilî durum, gerek tercümenin caiz, hatta zarurî olduğunun birçok alim tarafından ortaya konmuş olması; bu yasakçı görüşün, üzerinde ittifak edilen bir görüş olmadığını, zamanın şartlarına göre ve özellikle, tercümenin, Kur'ân yerine konacağı ve namazda okunacağı endişesi ile belirlendiğini ve bağlayıcılığının bulunmadığını açıkça göstermektedir. Tercümeyle karşı takınılan bu olumsuz tavır, yine aynı gerekçelere dayalı olarak, yüzyılımızın başlarında yaşanan münakaşalarda da ortaya çıkmıştır.⁷³

Gerek ilk dönem tartışmaları ve gerekse 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yoğun olarak yaşanan tartışmalarla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

Kur'ân-ı Kerim'in herhangi bir dile çevrilmesi, ilâhî kelâm'ın o dilde anlaşılır bir şekilde ifade edilmesinden ibarettir. Tercüme kelimesiyle ilgili olarak, usûl kitaplarında pratik değeri olmayan birtakım bilgilere yer verilmekle birlikte, ilk dönemlerden itibaren bu kelime, "bir sözün ya da yazının, anlaşılır bir şekilde, başka bir dile aktarılması" şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla, çeviride, bir sözün harfi harfine başka bir dile çevrilmesinin söz konusu olduğu, bunun ise Kur'ân

⁷² Altuntaş, Halil, *Kur'ân'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 15-16.

⁷³ Altuntaş, Halil, *age.*, s. 18.

tercümesinde mümkün olmadığı, bu nedenle, Kur'ân Tercümesi sözünün doğru olmayacağı, yerine meal kelimesinin kullanılması gerektiği şeklindeki görüşleri konjonktürel olarak değerlendirmek gerekir.

Kur'ân'ın başka bir dile tercüme edilmesinin gerekliliği, onu anlamamanın gerekliliğiyle eş değerdedir. Allah'ın Kitabı'nı anlama zorunluluğu, onun çevrilmesi zorunluluğunu da ortaya çıkarmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'i çevirme çabaları, Kur'ân'ın indirilmesiyle başlamıştır. Bu nedenle, Kur'ân'ı başka bir dile çevirmenin caiz olup olmadığı tartışmaları, tarihte ve yakın geçmişte yoğun olarak yaşanmışsa da, asıl olarak konunun tabiatıyla bağdaşmayan bir durumdur.

Kur'ân-ı Kerim'in tercümesi meselesini, Allah'ın Kitabını anlama konusuyla birlikte düşünmek ve ele almak gerekir.

Kur'ân'ın çevrilmesinin gerekliliği, bütün insanlara gönderilmiş olması gerçeğinde odaklanmaktadır.⁷⁴ “İnsanların dillerinin çeşitliliği”⁷⁵ mesajın insanlara ulaşması için çevirinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Hiz. Peygamber arap olmayan insanlara İslamı götürürken başka dilleri bilen insanlardan faydalanmış, ashabına dil öğrenmeyi tavsiye etmiş, her dili bir insan mesabesinde saymıştı. İran, Rum, Habeş ve Yahudi dilleriyle gelen mektupları tercüme etmeleri için ashabından tercümanlar edinmişti.⁷⁶

E. KUR'AN ÇEVİRİLERİ

Hiz. Peygamber bazı sahabelere komşu ülkelerin dillerini öğrenmelerini emretmişti, İbnu Sa'd'ın (ö.230/845) belirttiğine göre hicretin yedinci yılında gönderilen altı davet mektubunu götüren sahabeler, gittikleri ülkelerde konuşulan dilleri konuşabilecek kadar öğrenmişlerdi.⁷⁷ Hiz. Peygamber, Zeyd b. Sabit'e (ö.

⁷⁴ Yunus, 10, 57; Zümer, 39, 41; Sebe, 38, 28.

⁷⁵ Rum, 30, 22.

⁷⁶ Mes'udî, *et-Tenbih ve'l İsrâf*, Leiden, 1894, s. 283 (Hamidullah, M., *İslam Peygamberi*, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1990, c. II, s. 777den naklen); Kettânî, Muhammed Abdulhayy, *et-Teratibu'l İdariyye* (çev. Ahmed Özel), İstanbul, İz Yayıncılık, 1990, c. I, s. 277.

⁷⁷ İbnu Sa'd, *et-Tabakâtul Kübrâ*, Beyrut, 1968, c. II, s. 15.

45/665) de Yahudilerin tercümanlığına güvenmediği için Süryanice'yi öğrenmesini emretmişti.⁷⁸

Hız. Peygamber döneminde Kur'ân-ı Kerim'in yazılı olarak tercüme edildiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak es-Serahsî (ö.483-1090), Selman-ı Farisî'nin (ö.35/655) Fatiha sûresini İranlılar için tercüme ettiğini ve onların bu tercümeyi namazda okuduklarını ifade etmektedir.⁷⁹

Eldeki bilgilere göre Kur'ân-ı Kerim'in en eski tercümesi, Maveraünnêhir ulemâsı tarafından, Samanoğlu Mansûr b. Nûh adına hicrî 345 (915 m.) yılında hazırlanmış olan Farsça tercümedir.⁸⁰

Hız. Peygamber ve akabinde dört hâlife döneminde sahabe ilahî mesajı Arabistan yarımadasının dışında bir çok yere ulaştırmışlardı. Bu tebliğciler İslam dininin, ibadet, itikat ve ahlâk esaslarını, mebâhis ve mev'izelerini, hüküm, kural ve kaidelerini, doğal olarak, bulundukları bölgedeki ahâlinin dili ile açıklamaktaydılar.⁸¹ Ancak Kur'ân tercümesi belirli kural ve kaidelere bağlı bir bilim olarak değil, şifahî-irticalî ve dağınık bir şekilde yapılmaktaydı. Çoğu zaman da, Kur'ân-ı Kerim'in ayetleri direkt tercüme edilmiyor, onlardaki ruh ve manâ, yaklaşık ifade tarzlarıyla verilmeye çalışılıyordu.

Bu dönemlerde, özellikle Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi ilim dallarının hızla gelişerek, müstakil birer ilim dalı hâlini almalarına rağmen, tercümenin fazla iltifat ve rağbet görmemesi dikkat çekicidir. Bu konuyla ilgili olarak şöyle bir saptama yapılabilir.

Bu dönemde, Kur'ân'ı anlamaya çalışmak açısından hayli yoğun çalışmalar yapılmaktaydı. Kur'ân'ın ayetleri, rivâyet, dirâyet, lügat, belâğât gibi yönlerden, bütün incelikleriyle ve detaylı olarak izah edilmeye çalışılmakta, ciltler dolusu te'lifât

⁷⁸ et-Tirmizî. *Sünenü't Tirmizî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, İsti'zân, 22; Ahmet b. Hanbel. *el-Müsned*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, c. VI, s. 186.

⁷⁹ es-Serahsî, *el-Mebhut*, Beyrut, Daru'l Ma'rife, 1978, c. I, s. 37.

⁸⁰ İnan, Abdulkadir, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, D.İ.B.Y. 1961, s. 7; Togan, Zeki Velidi, *The Earliest Translation of the Qur'an Into Turkish*, İslam Tedkikleri Dergisi, IV, 1964, s. 5-8.

⁸¹ el-Gazâlî. *el-Mustasfa min ilmi'l Usûl*, Beyrut, Daru'l Erkam, 1994, c. I, s. 169.

yapılmaktaydı.⁸² Arapların yanı sıra, Arap olmayan milletler de Kur'ân'ın dili olan Arapça'ya ilgi göstermekte, onu öğrenmeye ve anlamaya çalışmaktaydılar. Türk, İran, Hind... asıllı çok önemli şahsiyetler yetişmekte, bunların telif ettiği pek çok kitap, Arap dilinin en değerli eserleri arasında yer almaktaydı.⁸³

İşte, Arap olmayan müslümanlar arasında Arap diline dayalı bu hızlı ve süratli gelişme, tercümeyle sekte vurmuş, Kur'ân'ın başka dillere tercümesi hareketini oldukça yavaşlatmış, yani, Arapların dışındaki müslümanlar, müntesibi olmakla iftihar ettikleri bu yeni dini, normal olarak, kendi dilleriyle öğrenmeye, anlamaya ve yaşamaya çalışacakları yerde, belki de dini sebepler yanında, sosyal ve psikolojik faktörlerin de etkisiyle, orijinal diliyle öğrenmeye gayret etmişlerdir. Bu da, tabii olarak, Kur'ân'ın tercümesine olan ilgiyi hayli azaltmıştır.⁸⁴

F. TÜRKÇE KUR'AN ÇEVİRİLERİ

Kur'ân-ı Kerim'in, ilk olarak ne zaman ve kim tarafından Türkçe'ye tercüme edildiği konusu bugün için bilinmemektedir. Bugün, kütüphanelerimizde mevcut olan en eski Türkçe Kur'ân tercümeleri asıl nüsha olmayıp, istinsah edilmiş nüshalardır. Bu nüshalar, istinsah edildikleri asıl nüshanın mütercimi ya da tercümenin tarihi hakkında herhangi bir bilgi içermemektedirler. Çoğu anonim olan bu nüshalardan ilk Türkçe Kur'ân tercümesinin tarihi ve müterciminin kimliği hakkında net bir bilgiye sahip olmak mümkün değildir.

Araştırmacılar, ilk Türkçe Kur'ân tercümelerinin, tarih olarak hicrî IV-V, miladî X-XI. asırlarda yapıldığını söylenmektedirler.⁸⁵ Bu dönemde Türkler Uygur alfabesini kullanmaktadırlar.

Uygur alfabesiyle yapılan ilk dönem Kur'ân çevirilerinden başlayarak günümüze kadar yapılan çevirilerden ve özelliklerinden söz etmeden önce, kısaca Türkçe Kur'ân çevirilerinin niteliğinden ve Türkçe Kur'ân çevirileri ve tefsirleri üzerinde yapılan çalışmalardan bahsetmek yerinde olacaktır.

⁸² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, Fecr Yayınevi, 1996, c. I, s. 141-143.

⁸³ Rıza, Reşid, *Tefsiru'l Menar*, Beyrut, Daru'l Fikr, 1973, c. IX, s. 299.

⁸⁴ Aydar, Hidayet, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, İstanbul, Kur'ân Okulu Yayıncılık, 1996, s. 90-91.

⁸⁵ İnan, Abdulkadir, *age.*, s. 8.

Türkçe Kur'ân Tercümelerinin Niteliği

Türkçe Kur'ân çevirileri, günümüzdeki meal formatını kazanmadan önce, daha çok *Satır Arası Kur'ân Tercümeleeri* ve *Tefsiri Kur'ân Tercümeleeri* şeklinde tezahür etmiştir

1. Satır Arası Kur'ân Çevirileri

Satır arası Kur'ân çeviri çalışmalarının ilk olarak, Orta Asya'da yapıldığı, bu geleneğin, Anadolu'ya Horasanlı ve Harezmli alimler tarafından getirildiği söylenmektedir.⁸⁶ Bunlar da bu metodu İranlılardan öğrenmişlerdir. Farsça'ya yapılan ilk Kur'ân tercümesi de bir satır arası çeviriydi.⁸⁷

Satır arası Kur'ân tercümelerinde, her kelimenin altına, o kelimenin karşılığı yazılır.⁸⁸ Bu tür tercümede, cümle yapısı, kelimelerin dizilişi ve sıralanışında, Türk dil kurallarına riayet edilmez. Önemli olan Arapça diziliştir. İfade ve üslupta da Türk mantık ve selikası göz önünde bulundurulmaz. Mesela, (وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا)⁸⁹ ayeti, “arur tanngrı tagma nar sa uz a ugan” (oldu Tanrı her nesne üzere güçlü)⁹⁰ şeklinde çevrilmiştir. Buradaki diziliş, Türkçe söz dizimine uygun değildir. Çoğu zaman, tercüme edilen kelimeler yan yana dizildiğinde, bunlardan bir anlam çıkarmak mümkün olmamaktadır.

XIV. yüzyılın sonlarında veya XV. yüzyılın başlarında te'lif edilmeye başlanan bu eserlerden sekiz tanesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde mevcuttur. Abdulkadir Erdoğan, bunlar hakkında tanıtıcı bilgiler vermiştir⁹¹.

2. Tefsiri Kur'ân Çevirileri

Bu tarz çeviriler, başta Fatiha olmak üzere, daha ziyade kısa namaz sureleri ile Yasin ve Tebareke gibi sık okunan bazı surelerin tercümeleridir. Bu tarz çeviride,

⁸⁶ İnan, Abdulkadir, *Kur'ân'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri üzerine Notlar*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1960, s. 89.

⁸⁷ İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Medhalun ila Tarihi Tercemeti Meâni'l Kur'âni'l Kerim, el-Bibliyografya'l Alemiyye li Tercemeti Meâni'l Kur'âni'l Kerim*, İstanbul, 1986, s. 19.

⁸⁸ Topaloğlu, Ahmet, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-Arası Kur'ân Tercümesi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1978, c. I, s. 3.

⁸⁹ Kehf, 45.

⁹⁰ İnan, Abdulkadir, *Kur'ân'ın Eski Türkçe Çevirileri*, s. 80.

⁹¹ İnan, Abdulkadir, *Kur'ân'ın Eski Türkçe Çevirileri*, s. 80.

her Arapça kelimenin karşılığı verilmek yerine, ayetin bütün olarak ve genellikle uzun cümlelerle açıklaması yapılır.

Bunlar, genelde Arapça bir tefsirin Türkçeye tercümesinden ibarettir. Bu tür tercümelerde, daha ziyade Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (v. 383/993) tefsiri tercih edilmiştir.

Bu tefsirin tercih edilmesinin ana sebebi, tefsirin bir Türk âlime ait olması ve müellifinin de Hanefî mezhebine mensup olmasıdır. Daha çok, "*Tefsiru Ebi'l-Leys es-Semerkandî*" diye bilinen eserin, hacminin mutavassıt, ibarelerinin açık ve özlü olması da tercih sebepleri arasında zikredilebilir.

Tefsir, İbn Arabşah (v.854/1450) ile Musa el-İznîkî (v.833/1430) tarafından, hemen hemen aynı dönemlerde Türkçeye tercüme edilmiştir. Muhtemelen, bunlardan kısa bir süre önce çevrilmiş olan ve mütercimi ile tercüme tarihi belli olmayan *Cevahiru'l-Asdaf* da, aynı tefsirin tercümesinden ibarettir. Bu üç tercüme arasında büyük benzerlikler vardır.⁹²

es-Semerkandî'nin tefsirinden başka tefsirler de Türkçeye çevirilmişlerdir.

I. İLK DÖNEM KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ

Türkler, müslümanlığı kabul ettikleri dönemlerde Uygur alfabesini kullanıyorlardı. Her ne kadar bu gün için elimizde Uygur alfabesiyle yapılmış tam metin Kur'ân çevirisi yoksa da, bazı eserlerde, bu alfabeyle yapılmış ayet çevirilerine rastlamak mümkündür. Edip Ahmet b. Mahmut Yüknîkî'nin "*Atabetu'l-Hakayık*" adlı eserinde, şu ayetlerin tercümesi, bu alfabeyle geçmektedir: Âl-i İmran, 3/134, 146, 185; en-Nahl, 16/96; el-Hacc, 22/61; ez-Zuhuruf, 43/32; el-İnşirah, 94/5-6.

Bu ayetlerden bazılarının tercümeleri, sadece Uygur yazısıyla, bazılarının ise, hem Uygur, hem de Arap yazısıyladır. Ancak, bütün bunlarda, tam ve lafzî tercümeden ziyade, nazmî manâ verilmiştir.⁹³

⁹² Topaloğlu, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleri ve Cevahiru'l-Asdaf*. Türk Dünyası Araştırmaları, s. 61.

⁹³ Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân'ın Türkçe Yazma Tercümeleri*, Türkiyat Mecmuası, İstanbul, 1965, s. 66; Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993, s. 72-73.

Türkler, Müslüman olduktan kısa bir süre sonra, Uygur alfabesini bırakarak, Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemden sonra, eserlerin tamamı bu harflerle yazılmıştır. Kur'ân çevirileri de, son dönemlere kadar hep Arap alfabesiyle yazılmıştır.

Türkçe ilk tam Kur'ân tercümesi, takriben hicrî V, miladî XI. asrın başlarında, Samanoğulları emiri Mansur b. Nuh'un isteği üzerine yapılmış olan Farsça tercüme esas alınarak hazırlanmıştır. Kaynakların kaydettiğine göre, bu tercüme heyetinde, Horasanlı ve Maverâünnehirli Türk alimler de vardı. Zeki Velidi Togan'a göre, ilk Türkçe Kur'ân tercümesi, bu heyet içinde yer alan Türk alimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ilk tercüme, Farsça ilk tercüme tarzında olup, satır arası kelime çevirisi şeklindedir.⁹⁴

Ne yazık ki, bu tercüme zamanımıza kadar gelememiştir. Bu nedenle bu ilk çevirinin yapıldığı tarihi, müterciminin kim veya kimler olduğunu tam ve net olarak bilemiyoruz.

Buna karşılık, bazı çeviriler vasıtasıyla, bu ilk çevirinin muhtevası hakkında yeterli bilgilere ulaşılmıştır. Bu istinsah edilen nüshalar üzerinde, yetkili alimler ve araştırmacılar tarafından yeterli çalışmalar yapılmış ve çevirinin dili, muhtevası ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Zeki Velidi Togan tarafından, 1914 yılında Buhara'da bulunan ve bazı kısımları eksik olan anonim tercüme, aslî nüshadan istinsah edilmiş nüshalardan birisidir. Nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.⁹⁵

İlk Türkçe tercümeden istinsah edilen ikinci nüsha, Türk ve İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlıdır. Eser hakkında Abdulkadir Erdoğan'ın verdiği bilgilere göre, istinsah tarihi 734/1333, müstensihî ise, Şirazlı Muhammed b. el-Hac

⁹⁴ Togan, Z. Velidi, *Londra ve Tahran'daki İslami Yazmalardan Bazılarına Dair*, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 1959-1960, s. 135; Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân Tarihi*, s. 66; İnan, Abdulkadir, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 13.

⁹⁵ Togan, Z. Velidi, *Kur'ân ve Türkler*, İstanbul, 1971, s. 19; İnan, Abdulkadir, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 9-10.

Devletşah'tır. Tercümenin dili Oğuz (Doğu) Türkçesidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, tamamen ilk Farsça tercüme tarzındadır.⁹⁶

Millet Kitaplığı, Hekimoğlu Ali Paşa bölümü 951 numarada kayıtlı olan tercüme de, aslî nüshadan istinsah edilen nüshalarından biridir. Müstensihi belli olmayan tercümenin istinsah tarihi 764/1363'tür.⁹⁷

Bu tercümelerin hepsi de Orta Asya kaynaklıdır ve eski Orta Asya Türkçesiyle yazılmışlardır. Hepsî, aynı asıl nüshanın birer kopyası gibidirler. Aralarında, müstensihden kaynaklanan kelime, ifade ve cümle farklılıkları gibi değişikliklere rağmen, büyük benzerlikler bulunmaktadır.

Bu ilk dönem Kur'ân çevirileriyle aşağıda sözünü edeceğimiz Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemi çevirileri arasında da yine bir bağ bulunduğu söylenebilir. Özellikle satır arası kelime çevirileri açısından bu bağ daha da kuvvetlidir.

Bütün bu çevirilerle ilgili net ve kesin görüş belirtebilmek için bu çevirilerin kaynağı ve dil özellikleri hakkında karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Bizim görebildiğimiz kadarıyla, bu çeviriler konumuz olan sentaks farklılıklarının ifade edilmesi noktasında, doğal olarak hiçbir özellik taşımamaktadırlar. Bu doğaldır; çünkü bu tarz bir çeviri, tamamen kaynak dil gözetilerek yapılmakta ve muhtemelen bir takım çekinceler nedeniyle, sözcüklerin - neredeyse tamamının- tek bir anlamı verilerek oluşturulmaktadır.

II. ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİ KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ

Bugün itibariyle Selçuklular dönemine ait bir Kur'ân çevirisinin varlığından haberdar değiliz. Selçuklular, ilmî ve edebî eserlerini çoğunlukla Arapça ve Farsça yazmışlardır.

Selçukluların yıkıldığı, Anadolu'da beyliklerin kurulduğu dönemlerde yazılmış birçok Türkçe kitap yanında, Kur'ân çevirileri de yapılmıştır.

⁹⁶ Togan, Z. Velidi, *Kur'ân ve Türkler*, s. 19; İnan, Abdulkadir, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 10-11; Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân Tarihi*, s. 73; İhsanoğlu, Ekmeleddin, *age.*, s. 19.

⁹⁷ Togan, Z. Velidi, *Kur'ân ve Türkler*, s. 19; İnan, Abdulkadir, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 11-12.

Bunlardan biri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kitaplığında 45 numarada kayıtlı olan Tebâreke tefsiridir. Yazılış tarihi, 730/1333'tür. İstinsah tarihi miladî 1422 olan başka bir Tebâreke tefsiri de, Burdur Kitaplığı 1234 numarada kayıtlıdır.⁹⁸

III. OSMANLI DÖNEMİ KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ

Anadolu'da, büyük tefsir ve tam Kur'ân tercümesi hareketinin, elde mevcut en eski nüshalardan edinilen bilgiye göre, Osmanlı Devletinin kuruluşundan bir asır sonra, yani XIV. yüzyılın sonlarında başladığı anlaşıyor. Gerek İstanbul, gerekse Anadolu'daki kütüphanelerde, bunlara rastlamak mümkündür. Abdulkadir İnan, Alman müsteşriki Dr. Joseph Schach'ın, yalnız İstanbul ve Bursa kütüphanelerinde birbirine çok yakın, yirmiden fazla nüshayı gözden geçirdiğini, kendisinin de, Joseph'in listesinde bulunmayan pek çoklarını müşahade ettiğini kaydediyor. Ayrıca, bunlardan bazılarının Hamburg, Breslau ve British Museum'de mevcut olduğunu belirtiyor.⁹⁹ Prof. Süheyl Ünver de, özellikle Anadolu'daki kütüphanelerde altmış kadar tercüme tespit etmiştir.¹⁰⁰

Bunlar arasında 1940 yılında Çanakkale Vakıflar Müdürlüğü'nden Umum Müdürlüğe gönderilen ve hicrî 949 tarihinde yazılmış olan bir Kur'ân-ı Kerim bulunmaktadır ki, Türkçe tercümesi kelime kelime satırlar arasına yazılmıştır. Bu tercümenin sonunda Kur'ân'ın kıraati ve fezâili hakkında Türkçe olarak uzun boylu izahat verilmektedir. Aynı tarzda tercümesi yapılmış müzehhep ve Türkçe tercümeli diğer iki adet Kur'ân-ı Kerim daha mevcuttur.

Konya Müzesi'nde kelime kelime tercüme yapılmış ve Türkçeleri harekeli olarak yazılmış 5 adet Kur'ân tercümesi vardır. Ayrıca 4 adet te aynı tarzda kelime kelime tercüme edilmiş Farsça tercüme vardır. Bu Türkçe tercümelerden biri H. 965-M. 1557 tarihinde Hüseyin bin Hasan tarafından yazılmıştır. Esmahan Sultan nâmına Sinan Paşa tarafından vakfedilmiştir. Diğer biri H. 968/M. 1560 tarihinde Mehmed

⁹⁸ İnan, Abdulkadir, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 14-15; Topaloğlu, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleri ve Cevahiru'l-Asdaf*, s. 61.

⁹⁹ İnan, Abdulkadir, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 15; Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*, s. 88-89.

¹⁰⁰ Keskiöğlu, Osman, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 215.

bin Yusuf Ağribuz tarafından yazılmıştır. Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa'nın vakfıdır. 3'üncü bir tercüme Hızır bin Şahin tarafından II. Murad devrinde yazılmıştır. Tarihsiz ve ketebesiz olan diğer iki tercümeden birisi Şems-i Tebrizi Türbesi'nden müzeye nakledilmiştir.¹⁰¹

Bunlardan başka tercümeler de vardır. Ahmet Topaloğlu, bunların en eskisi olarak kabul edilen ve muhtemelen Molla Fenârî lakabıyla bilinen büyük Türk alimi Muhammed b. Hamza'ya (v. 834/1431) ait olanı üzerinde doktora çalışması yapmış ve eser hakkında geniş bilgiler vermiştir.¹⁰² Tercümenin telif tarihi 824/1424'tür. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde 40 numarada kayıtlıdır. İnce nesih ile yazılmış olup, satır arası kelime çevirisidir.¹⁰³

Kendi kütüphanelerimiz dışında, Cezair, Dresden, Leiden, Münih, Berlin, Vatikan, Viyana, Londra vb. şehirlerdeki kütüphanelerde de çok sayıda Türkçe mahtûr Kur'ân tercüme ve tefsirleri bulunmaktadır. Gayret ve hamiyet sahibi araştırmacıları beklemektedirler. Bu alanda yapılacak araştırmalar, son dönemlerde Kur'ân Edebiyatı Tarihi'nin "kayıp halkası" olarak görülen Osmanlı dönemi Kur'ân Araştırmalarıyla ilgili olarak daha net bilgilere ulaşmamızı ve daha kesin yorumlar yapmamızı sağlayacaktır. Bu gün için 'Osmanlı döneminde Kur'ân'la ilgili orijinal hiçbir çalışma yapılmamıştır' gibi mesnetsiz iddialar dinlemekten öte herhangi bir şey söz konusu değildir.

IV. TANZİMAT DÖNEMİ KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ

Tanzimat ile birlikte, milli duyguların önplanda olduğu yeni akımlar belirmiş, öncelikle edebiyat alanında ortaya çıkan bu anlayış ve akımlar kısa sürede diğer alanlara da sirâyet etmişti. Bu arada Kur'ân-ı Kerim'in de bu anlayış çerçevesinde, yeniden çevrilmesi gerektiği ileri sürülmeye başlanır. Bu dönemde gündeme gelen ve uzun süre gündemden düşmeyecek olan bu anlayış, samimi olarak, Kur'ân'ın anlaşılması gibi bir düşünceden kaynaklanmıyordu. Bu görüş ve anlayışın esas gayesi, ibadetlerde de Kur'ân'ın Türkçe olarak okunması, başka bir ifadeyle, ibadetlerin Türkçeleştirilmesiydi. Bu nedenle çeşitli yayın organlarında bu yönde

¹⁰¹ Keskiöğlu, Osman, *age.*, s. 216.

¹⁰² Topaloğlu, Ahmet, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-Arası Kur'ân Tercümesi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1978.

¹⁰³ Topaloğlu, Ahmet, *age.*, c. I, s. XVII-XVIII (Önsöz); İhsanoğlu, Ekmeleddin, *age.*, s. 19.

görüŖ belirlenlere karŖı çeŖitli çevreler çok sert tepki göstermiŖlerdi. Bizzat Sultan Abdülhamit bu harekete engel olmuŖ, Kur'ân'ın Türkçeye tercümesine, izin vermemiŖti. ŖeyhüliŖlam'ın da çeviriyi men eden fetvası karŖısında bu fikri savunanlar daha ileri gidememiŖlerdi.

Ancak, 1908 MeŖrutiyetinden sonra, milliyetçi cereyanların çok taraftar bulması ve iyice güçlenmesiyle birlikte Kur'ân'ın, ezanın ve namazın TürkçeleŖtirilmesi düşüncesi yeniden önplana çıkmıŖtır. Dönemin pek çok ünlü âliminin de Kur'ân'ın Türkçe'ye tercümesine cevâz verdikleri görölmektedir. ŖeyhüliŖlam Mûsa Kâzım, Ahmet Cevdet PaŖa, Bereketzâde İsmail Hakkı bunlardandır. Bu alimler, yazdıkları yazılarla, Kur'ân'ın Türkçe'ye çevrilmesinin gerekliliğini çeŖitli gerekçelerle dile getirmiŖlerdir. Bazıları da bizzat çeviri etkinliklerine katılmıŖlardır. Nitekim, Ahmet Cevdet PaŖa, "*KıŖas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ*" adlı eserinde, Yusuf suresinin birçok ayetini tercüme etmiŖtir. Sırrı PaŖa'nın iki ciltlik "*Sure-ı Furkan*" tefsir ve tercümesi, ŖeyhüliŖlam Mûsa Kâzım Efendi'nin, "*Safvetu'l-Beyân*" isimli tamamlanmamıŖ bir tefsir ve tercümesi vardır. Bereketzâde İsmail Hakkı da, Kur'ân'ı "*Tefsir-i Ŗerif Envaru'l-Kur'ân*" adı ile tercüme etmiŖtir.

BaŖta ŖeyhüliŖlam Mustafa Sabri olmak üzere bazı âlimler de, bu harekete Ŗiddetle karŖı çıkmıŖlardır. Böylece bu iki grup arasında büyük bir tartışma baŖlamıŖtır. Türkiye'de patlak veren bu tartışma, kısa sürede Mısır'a yansımıŖ, daha da Ŗiddetlenerek devam etmiŖtir. Pekçok Mısırlı alim, Tanzimat ve MeŖrutiyet'le baŖlayıp, özellikle de Cumhuriyet döneminde alevlenen bu tartışmaya büyük ilgi göstermiŖtir.

Meselenin yoğunluk noktası, ibadetlerin çeviriyle yapılması ve çevirinin Kur'ân'ın yerine geçmesi idi. Bütün tartışmalar bu noktada yoğunlaŖıyordu. Çeviriye karŖı çıkanlar, Kur'ân'ın tercüme edilmesiyle, uzun vadede, Araplar dışındaki Müslümanların, asıl Kur'ân yerine, çevirisine yönelecekleri endiŖesiyle tercümeye karŖı çıktıklarını söylüyorlardı. Diğerleri ise, Arapça bilmeyenlerin, kendi dilleriyle ilahî kelâmı okuyup anlamalarının gerekliliğini dile getiriyorlardı.

V. CUMHURİYET DÖNEMİ KUR'ÂN ÇEVİRİLERİ

Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Çevirileri'nin serencâmıyla ilgili son dönemle oldukça tafsilatlı çalışmalar yapılmıştır.¹⁰⁴ Biz, genel bir fikir vermesi açısından, durumu, iyi özetlediğini düşündüğümüz Hidayet Aydar'ın cümleleriyle verelim:

“Gerçekten de Cumhuriyet dönemi ile birlikte, kısa bir süre içinde birkaç tercüme neşredildi. Bunların çoğu, Arapçaya vakıf olmayan, yeterli derecede dinî bilgisi bulunmayan ehliyetli ve liyakâtsiz kişilerce yapılmıştı. Hatta belki de aslî metnin yüzüne bile bakmadan tamamen Fransızca ve İngilizce gibi Batı dillerine yapılmış tercümeleri tercüme edenler bile çıkıyordu. (Yazır, I (Mukaddime), 8.) Mütercimler içinde Hristiyan olanlar dahi vardı. (Bk. Ergin, V/1927-1931 ve dipnot 12; Rıza, Tefsir, IX/332-334; Miras, Kur'ân'ın Terc. Hak, Hatırl. 195.) Bu ahvalin tabîî sonucu olarak, yapılan tercümeler hatalarla dolu oluyordu. Neredeyse her satırında, hatta her kelimesinde bir hata bulmak mümkündü. (Aynı yerler.)

Bu durum o kadar rahatsız edici bir hâl aldı ki, TBMM olaya el koymak zorunda kaldı. Birbirinden çok farklı olan ve hatalarla dolu bulunan bu tercümelere, halk büyük bir tepki gösteriyor, değişik vesilelerle rahatsızlıklarını dile getiriyordu. Bunun üzerine Meclis, DİR nezaretinde, ulemâ nezdinde tasvip ve muvâfakât görecektir, halk arasında da ilgi ve itibar bulacak bir tercümenin hazırlanmasını kararlaştırdı. (Ergin, V/1930-1931.)

Yapılan uzun çalışmalar ve araştırmalar sonunda, bu iş için en münasip ve en liyakâtli kişi olarak Mehmet Akif görüldü. (Edip, 1/187.) Akif, samimî duygularla, Kur'ân'ın manâ ve muhtevasını, en belîğ ve en güzel bir şekilde insanımıza sunmak düşüncesiyle, kendisine tevdi edilen bu görevi kabul etti. Esasında, Akif bu işe yabancı değildi. Daha önceleri, bazı şiirlerinde, Kur'ân'dan bir kısım ayetleri, nazmen ve neşren, genelde Tefsiri tercüme şeklinde çevirmişti. (A. Abdulkadiroğlu-N. Abdulkadiroğlu, 11-93; Aksu, 226; Edip, 1/28, 194-195; Aydar, 45-55) Öte

¹⁰⁴ Bkz. Cündioğlu, Dücan, *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet*, İstanbul, Kitabevi, 1999; Aydar, Hidayet, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, İstanbul, Kur'ân Okulu Yayıncılık, 1996; Altuntaş, Halil, *Kur'ân'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998; Ayrıca bkz. Sabri, Mustafa, *Kur'ân Tercümesi Meselesi* (çev. Süleyman Çelik), İstanbul, Bedir Yayınları, 1993.

yandan, Akif, daha evvel Kamil Miras, Ahmet Nâim, İzmirli İsmail Hakkı ve Kuşadalı ile birlikte, Kur'ân-ı Kerim'i tercümeye karar vermiş, (Miras, Kur'ân'ın Terc. Hak. Hatırl. 208.) hatta bu maksatla Fatiha suresini tercüme bile etmişlerdi. (Bu tercüme için bk. Sahih-i Buhari Muhtasarı, XI/37)

Akif, Türkiye'de ve Mısır'da sürdürdüğü çalışmalar sonucu, eserini müsvedde olarak bitirmişti. Geriye, müsveddelere son şeklini verip, bir ulemâ heyetinin tetkik ve tasvibinden geçirip, sonra da temize geçmek kalmıştı. Ancak, bu dönemde, Kur'ân'ın tercümesi ile namaz ve diğer ibadetlerin edâsı düşüncesi çok büyük önem kazanmıştı. Akif, Kur'ân'ın kaldırılıp, namaz ve diğer ibadetlerde, onun yerine kendisinin yaptığı tercümenin isti'mal edileceği endişesiyle, tercümeyi Türkiye'ye getirmede. (Düzdağ, M. Akif'in Hayatı, s. LXXIII-LXXIV) O, "bu durumda ben, kıyamet günü Allahıma ne cevap vereceğim? Peygamberimin yüzüne nasıl bakacağım?" diyordu. (Düzdağ, Aynı eser, s. LXXIV) Eşref Edib'in görüp okuduğu ve son derece beğenip hayran kaldığı, Akif'in en yüksek edebî zevkinin ve kabiliyetinin, ayrıca, bunlarla bütünleşen ilhamın ürünü olan bu nefis tercüme, (Edip. 1/193-194) ne yazık ki, Akif'in vasiyeti gereği yakılmıştır. (Düzdağ, M. Akif'in Hayatı, s. LXXV; ay. mu. M. Akif Hak. Araştırmalar, 1/277-278: 11/63-64, 66: A. Abdulkadiroğlu-N. Abdulkadiroğlu, s. 5-6.)

Bunun üzerine bu iş, Kur'ân tefsiri yapmakla görevlendirilen M. Hamdi Yazır'a tevdi edilir. (Miras, Kur'ân Terc. Hak. Hatırl. 195; Yazır, I (Mukaddime), 8; Edip. 1/192.) Yazır, 1938'li yıllarda tercüme ve tefsiri ikmal ederek bastırır.

Bu arada, Türkiye'de ezan, kamet, namaz, salâ ve benzeri dinî ameller Türkçeleştirilmiştir. Bu durum, belki de Türkiye'den daha fazla Mısır'da tartışmalara sebep olmuştur. Türkiye'de meseleye ilmî açıdan değil, daha ziyade siyasî adeseden bakılır ve bu anlayışla yaklaşılır. Bu işler, Batılılaşma ve çağdaşlaşma uğruna, bizzat Devlet eliyle yapılmaktadır. Osmanlıların kalıntıları üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'ne, Batı standartlarına uygun yeni bir şekil verilmek istenmektedir. Bunun için, Batı patentli inkılâplar yapılmakta, yeniden yapılanmada kullanılacak bütün unsurlar, Batıdan ithâl edilmektedir. İşte, bu inkılâpların bir uzantısı ve icabı olarak din konusuna da el atılır; bizzat Devlet, dinde "reform" sayılacak nitelikte değişiklikler yapmaya çalışır. Bu maksatla Kur'ân tercüme ettirilir, minarelerde

ezanlar, salâlar; camilerde namazlar, dualar, hutbeler, tekbirler... Türkçe olarak okutturulur; bir takım müeyyidelerle bunlara uymak zorunlu hâle getirilir.

Bu siyasî iradeye karşı, halk arasında küçük çapta bazı reaksiyonlar olduğu gibi, bir kısım ulemâ da, ilmî bir perspektiften bakarak, tasvip etmediklerini söylemişlerdir. Ancak, her zaman olduğu gibi, bu dönemde de arkasını siyasî iradeye dayandıranlar haklı çıkmış, onların sesi yükselmiştir...¹⁰⁵

Bu noktada, konumuza ışık tutması açısından, genel anlamda, Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Araştırmalarından söz etmekte yarar görüyoruz.

V. 1. CUMHURİYET DÖNEMİ KUR'ÂN ARAŞTIRMALARININ NİTELİĞİ

a. Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Araştırmalarının Sayısal Görünümü

Belirleyebildiğimiz kadarıyla, 1923-1998 yılları arasında Türkiye'de 1500 civarında Kur'ân konulu/kaynaklı çalışma yapılmıştır. Üniversitelerde yapılan çalışmalar ve başka dillerden yapılan çeviriler de bu sayıya dahildir. (Bibliyografya'da yer alan tez ve eserlerin tam sayısı 1487'dir)

Üniversitelerde yapılan tez çalışmaları 300 civarındadır. Lisans ve yüksek lisans tezleri önemli bir yekûn oluşturmaktadır.

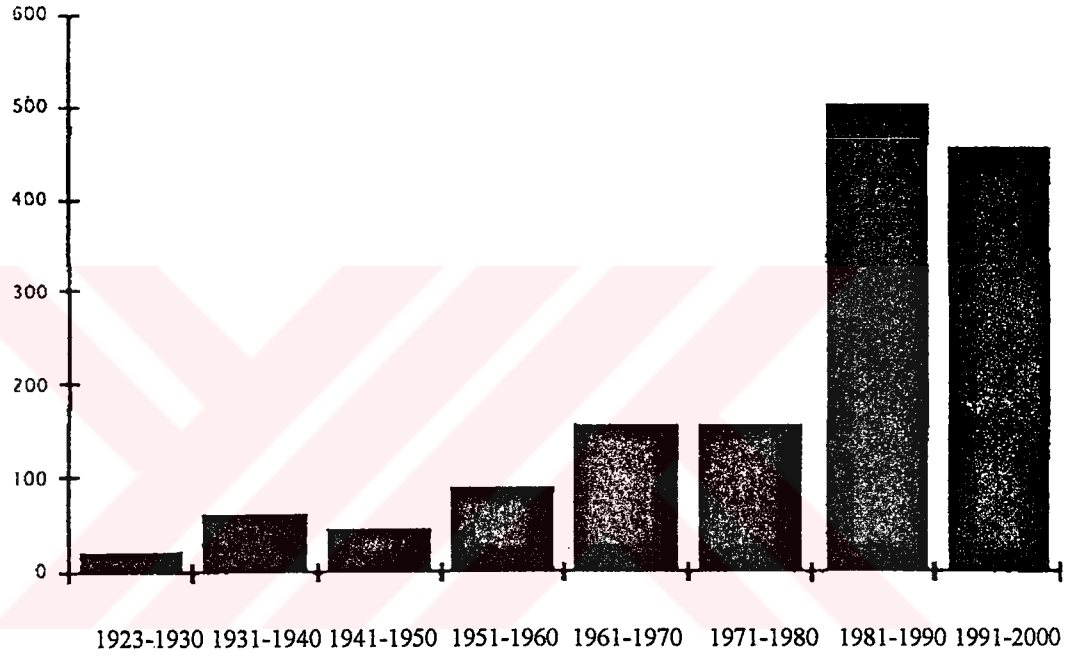
Yaklaşık 300 kadar çeviri belirlenebilmiştir. Bunlardan 100 kadarı Kur'ân çevirisidir.

Çevirilerin önemli bir bölümü Arapça'dan yapılmış, İran devriminin ardından Farsça'dan yapılan çevirilerde önemli bir artış olduğu gözlenmiştir. Daha sonraki yıllarda Batı dillerinden yapılan çeviriler de önem kazanmaya başlamış, Kur'ân çevirileri içinde de Batı dillerinden yapılan tercümeler görülmeye başlanmıştır.

Kur'ân konulu/kaynaklı çalışmalar 1950'li yıllara değin oldukça durağan bir görünüm arz etmektedir. Bu dönem, her alanda olduğu gibi, Kur'ân araştırmaları alanında da kısırlığın ülkeye bir kâbus gibi çöktüğü yıllardır. 60 ve 70'li yıllar göreceli özgürlük yıllarıdır ve Kur'ân araştırmalarında da göreceli bir hareketlilik gözlenmektedir. Özellikle 70'li yılların ikinci yarısında ise Arapça kaynaklı çevirilerde belirgin bir artış hissedilmektedir.

¹⁰⁵ Aydar, Hidayet, Kur'ân'ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, s. 115-117.

80'li yıllar, Kur'ân konulu/kaynaklı çalışmalarda bir patlamanın yaşandığı yıllardır. 90'lı yıllarla birlikte başlayan tez çalışmaları bu yıllarda ivme kazanmış; çeviriler alanında, Arapça'dan yapılan çevirilerin yanısıra Farsça'dan ve Batı dillerinden yapılan çevirilerde de önemli artışlar olmuştur. Bu dönem, yerli ve özgün eserlerin de arttığı bir dönemdir (bkz. Grafik: 2).

Grafik 2. Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Araştırmalarının Sayısal Görünümü

b. Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Araştırmalarının Konusal Görünümü

Cumhuriyet dönemi Kur'ân araştırmalarının konusal görünümünü üç bağlamda değerlendirmek olanaklıdır.

a. Sivil yaşamda 70'li yıllara kadar -Kur'ân çevirileri bir kenara bırakılırsa- Cumhuriyet öncesi dönemde yazılan eserler, latin harflerine aktarılarak tekrar yayınlanmışlardır. Bu dönemde alfabe, tecvid ve âyet-sûre/meâl-tefsir çalışmalarının tartışılmaz bir üstünlüğü vardır.

b. 60'lı yıllarla birlikte üniversitelerde, özellikle İlahiyat Fakültelerinin farklı anabilim dallarında yapılan tezlerde biyografi-eser türü çalışmalar yoğunluktadır.

Ayrıca Kur'ân kaynaklı kavramlara ilişkin çalışmalar da önemli bir yekûn tutmaktadır.

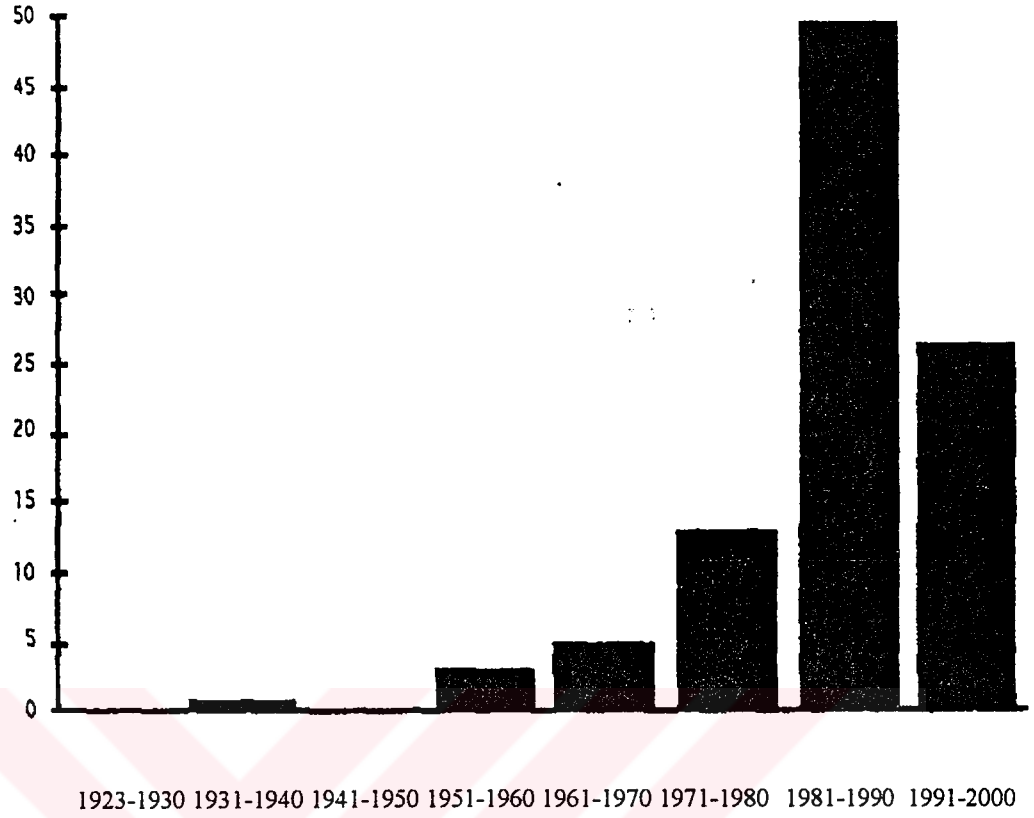
c. 70'li yıllarla birlikte, bölgesel ve yerel konjonktürün öne çıkardığı kavram ve konulara ilişkin, öncesine Kur'ân sözcüğü eklenmiş çalışmalar görülmeye başlanmış ve giderek yaygınlık kazanmıştır. Üniversitelerdeki tez çalışmalarında da benzer yaklaşımlar sıkça sergilenmiştir.

Ayrıca, gerek sivil ortamlarda gerekse üniversite çevrelerinde yapılan, tefsir, tefsir tarihi ve tefsir ekollerine ilişkin çalışmalar da önemli bir yekûn tutmaktadır.

Özellikle son dönemde, akademik çevrelerde hermönetik konulu çalışmalar yoğun ilgi görmektedir.

c. Kur'ân Araştırmalarının Çeviri Boyutu

Kur'ân çevirileri ve Cumhuriyet öncesinde yapılan çalışmaların latin harflerine aktarılması bir kenara bırakılırsa, 50'li yıllara kadar ancak bir tane çeviri belirlenebilmiştir. 70'li yıllara kadar yapılan çeviriler parmakla gösterilebilecek boyutlardadır. Daha sonraları başlayan Ortadoğu ve Hint alt kıtası kökenli çeviri eserler 80'li yıllarda büyük bir ivme kazanmış, İran devriminin akabinde Farsça'dan yapılan çeviriler de önemli rakamlara ulaşmıştır. Çeviri etkinlikleri, daha sonraki yıllarda Batı dillerinden yapılan çevirilerin de eklenmesiyle artış trendini korumuştur (bkz. Grafik: 3).

Grafik 3. Kur'ân Araştırmalarının Çeviri Boyutu

d. Kur'ân Araştırmaları ve Üniversiteler

Üniversitelerde 60'lı yıllarda başlayan tez çalışmaları daha çok biyografi-eser ve kavram çalışmaları şeklinde artarak devam etmiştir. Bu alanda Ankara Üniversitesinin tartışılmaz bir üstünlüğü vardır. Marmara Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi Ankara Üniversitesi'nin ardından gelmektedirler. Bunu diğer üniversiteler izlemektedir. Bu görünümde üniversitelerin kuruluş yıllarının da önemli bir belirleyici olduğu unutulmamalıdır,

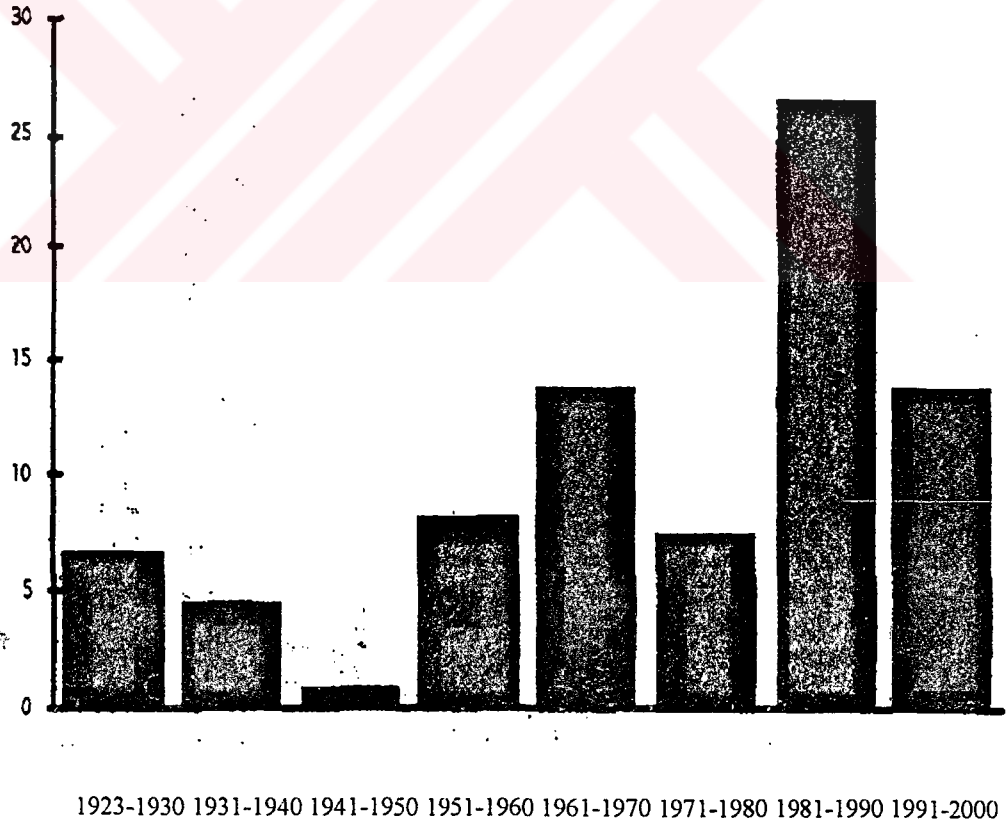
e. Kur'ân Çevirileri

Cumhuriyet öncesinde başlayan ve yoğun tartışmaları da beraberinde getiren Kur'ân çevirileri, Cumhuriyetin ilk yıllarında esen devrim rüzgârlarını da arkasına alarak yoğun bir şekilde devam etmiştir. 40'lı yıllar, -ilginçtir-, bu alanda da bir yokluk dönemidir.

27 Mayıs darbesi, Türkçe Kur'ân çevirilerine hız kazandırmıştır. Askerlerin Ankara İlahiyat Fakültesi hocalarına bir meal hazırlattıkları oldukça sık gündeme gelen bir durumdur.

80'li yıllar ve sonrası, çeşitli etkenlerle Kur'ân çevirilerinin hızla arttığı ve çeşitlendiği bir dönemdir. Konulu meallerden nüzul sıralı meallere, tefsiri tercümelerden kelime meallerine kadar farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Örneğin “Kur'ân'ı Kerim ve Kelime Meali” adlı çalışma, ilk dönem satır arası Kur'ân çevirilerini anımsatmaktadır.

Farklı amaç ve yöntemlerle yapılan Kur'ân çevirileri arasında belirli bir mezhebin görüşleri doğrultusunda yapılan çeviriler de bulunmaktadır. Üzerinde Alevî Dedeleri tarafından yapıldığı belirtilen “Ehlibeyt Muhiblerine Kelâm-ı Kadîm Kur'ân-ı Hakîm ve Öz Türkçe Meali” bunlardan birisidir.

Grafik: 3

Çeviri çalışmaları son tahlilde bir tercih meselesini zorunlu olarak gündeme getirmektedir. Bu anlaşılabilir bir durumdur. Tefsir geleneği içerisinde her hangi bir zorluğa neden olmayan anlam varyantlarının belirtilmesi, meallerde bugünkü formatıyla mümkün olmamaktadır. Bazen bir kelimenin bir tek anlamı tercih edilerek ayet o anlamla oluşturulmakta, bazen bir deyişin farklı anlam yansımaları ihmal edilmekte, çoğu zaman da okunuş farklılıkları göz ardı edilmekte, i'râb farklılıklarının anlam yansımalarına ise neredeyse hiç temas edilmemektedir.

Şimdi, bu çeviri çalışmalarında ihmal edildiğini düşündüğümüz, Kur'ân'ın Temel Dilsel Özellikleri'nden bazılarını görelim.

G. KUR'ANIN TEMEL DİLSEL ÖZELLİKLERİ

I. KELİME YAPISI

Arapça'da kelime, isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayrılır. Benzer bir ayırım neredeyse bütün dillerde vardır. İsim ve fiil tek başlarına bir anlam ifade ederken, harf tek başına bir anlam ifade etmez. Ancak isim ya da fiil ile birlikte olduğunda anlamlı olur.

Harflerle ilgili durumlara örnekler verelim:

1. Harf-i Cerler

Arapça'da harf-i cerler, birlikte kullanıldıkları sözcüklerin anlamlarını etkilerler. Çoğu zaman fiillerin anlamları aldıkları harf-i cerlere göre belirlilik kazanmaktadır. Örneğin,

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Hayırlı olana çağıran, iyiliği buyurup kötülükten alıkoyan bir ümmet olun.

Kurtuluşa erenler onlardır.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Âl-i İmran, 104.

Ayeti biz bu şekilde çevirdik. Şu sebeple ki:

Ayet'te yer alan منكم ifadesindeki من edatı iki farklı bağlamda yorumlanmıştır.

a. من 'tebyin' ifade eder. Ayet'e verdiğimiz anlam bu yorumlayış kaynaklıdır.

Bu yorumu tercih ederken İbn Manzur, el-Vahidî ve Muhammed Abduh'un yorumlarını esas aldık.¹⁰⁷

Ayet'in yakın bağlamını oluşturan sonraki bir 'ayet'te, "ehl-i kitap'ın inananlara, sözle rencide etmenin dışında, bir zarar veremeyecekleri" ¹⁰⁸ belirtilmektedir. Bu durum onların "doğru olanı buyuran, yanlış olandan alıkoyan ve Allah'a inanan bir toplum"¹⁰⁹ olmalarına bağlıdır. İçlerinde anılan nitelikleri taşıyan bazı kişilerin bulunması, onları güvenlikleri sağlanmış bir toplum yapmaz. Tarihî gerçekler de göstermektedir ki, Müslümanlar kahir ekseriyetle inançları doğrultusunda yaşamayı tektettikleri dönemlerde -her ne kadar içlerinde anılan özelliklere sahip azınlıklar olsa da- sözle rencide edilmenin dışında da bir takım zararlara maruz kalmışlardır.

Ayrıca ayet'in uzak bağlamını oluşturan (Aynı şekilde sizi de, Peygamber'in size örnek olduğu gibi, insanlara örnek olmanız için ölçülü, seçkin bir toplum yaptık.) Bakara: 143. (Siz, insanlar için oluşturulan, doğru olanı buyuran, yanlış olandan alıkoyan ve Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz.) Âl-i İmran: 110. ayetleri birlikte değerlendirildiğinde tercih ettiğimiz anlam netleşmektedir.

b. من 'teb'îz' ifade eder, "bir kısmınız, bazınız" anlamını dile getirir. Bu durumda meal şu şekilde olur: (İçinizden, hayırlı olana çağıran, mârûf'u emredip münker'den alıkoyan bir topluluk olsun.)¹¹⁰

¹⁰⁷ İbn Manzur, *age.*, c. V, s. 112; el-Vahidî, *el-Vasît fî Tefsiri'l Kur'âni'l Mecid*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1994, c. I, s. 473; Reşit Rıza, *age.*, c. 4, s. 26, 27.

¹⁰⁸ "Onlar, sözle rencide etmenin dışında size bir zarar veremezler. Sizinle savaşmaya kalksalar bile yenilip gerisin geri dönerler. Sonra kendilerine yardım da edilmez." Âl-i İmran: 111.

¹⁰⁹ Âl-i İmran, 110.

¹¹⁰ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1995, c. I, s. 377; el-Beydavî, *Envâru't Tenzîl ve Esrâru't Te'vîl*, İstanbul, Dersaadet Kitabevi, trs., c. I, s. 174. Her iki görüşü benimseyenlerin kanıtları için bkz. er-Râzî, *et-Tefsiru'l Kebir*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1990, c. VIII, s. 145-146.

Bilinen şekliyle varolan meal formatı içerisinde belirtilen sentaks bilgisinin sunulması pek mümkün gözükmemektedir. Ulaşabildiğimiz meal çalışmaları içerisinde anılan anlam varyantına temas eden olmamıştır.

2. Edatlar

Arapça'da ما harfi, bazen 'mevsul', bazen 'nafiye', bazen de 'mastariye' olarak kullanılır. Örneğin bakara 102. ayetteki انزل fiilinin başındaki ما 'mevsul' olduğunda başka, 'nafiye' olduğunda başka bir anlam ifade etmektedir.

Örnek

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمٍ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا

يَعْلَمُونَ النَّاسَ السَّحَرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ

102 ve Süleyman'ın mülkü hakkında şeytanca duygular taşıyanların uydurduklarına uydular.¹¹¹ Oysa inkar eden Süleyman değildi.¹¹² Ama şeytanca duygular taşıyanlar insanlara sihri ve Babil'de iki melek¹¹³ olan Hârut ve Mârut'a indirileni öğreterek inkar ettiler.

2. ما deki ما ile ilgili iki durum sözkonusudur.

1. ما anlamındadır, nasb mahallindedir, السَّحَرَ'e matuftur.¹¹⁴

¹¹¹ Bir başka yoruma göre, (Süleyman'ın mülkü hakkında ins ve cin şeytanların uydurduklarına uydular) veya (Süleyman'ın mülkü döneminde şeytanların okudukları sihir ve büyü kitaplarına uydular.) et-Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, c. I, s. 289-290; ez-Zemahşerî, *Keşşaf*, c. I, s. 172; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, c. I, s. 113.

¹¹² Tevrat'ta Hz. Süleyman'la (as) ilgili olarak şunlar söylenilmekteydi: “Ve onun yedi yüz karısı kral kızı olup, üç yüz cariyesi vardı; ve karıları onun yüreğini saptırdılar. Ve vâki oldu ki, Süleyman'ın ihtiyarlığı zamanında karıları onun yüreğini başka ilahların ardınca saptırdılar; ve babası Davut'un yüreği Allah'ı Rab ile bütün olduğu gibi onun yüreği bütün değildi. Ve Süleyman Saydalıların ilahesi Astartinin ardınca, ve Ammonilerin mekruh şeyi Milkomonun ardınca gitti ...” I, Kırallar, Bâb 11., 3-5. Kur'ân, (Oysa inkar eden Süleyman değildi) buyurarak bu yaklaşımı olumsuzlamaktadır..

¹¹³ Âyet'te yer alan الْمَلَكَيْنِ sözcüğü, bazı kıraatlerde الْمَلَكَيْنِ şeklinde okunmaktadır. Bu durumda, Hârut ve Mârufun iki melek oldukları değil 'iki yönetici, önde gelen kişi' oldukları anlaşılabilir.-

¹¹⁴ el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 113; el-Ukberî, *age.*, c. I, s. 99.

İzmirli, Elmalılı, Çantay, Ateş, Diyanet, Öztürk, Yıldırım ve Dumlulu-Elmalı meallerinde bu yaklaşım tercih edilmiştir:

“Yahudiler, şeytanların Süleyman’ın meliki hakkında uydurdukları şeye uydular. Süleyman sihir ile kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular, halka sihri ve Babil’de iki melike Harut ve Marut’a inzal olunan sihirleri öğretirler...”¹¹⁵

“Tuttular Süleyman mülküne dair Şeytanların uydurup takib ettikleri şeylerin ardına düştüler, halbuki Süleyman küfretmedi ve lâkin o şeytanlar küfrettiler, nasa sihir ta’lim ediyorlar ve Babil’de Harut Marut iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı.”¹¹⁶

“Şeytanların Süleyman’ın mülk (saltanat ve nübüvvet)i aleyhine uydurup takip ettikleri şeylere (yalanlara) uydular. Halbuki Süleyman asla kâfir olmadı. Fakat o şeytanlar kâfirdiler ki insanlara sihri (büyücülüğü) ve Babil’deki iki meleğe, Harut ve Marut’a indirilen şeyleri öğretiyorlardı.”¹¹⁷

“Süleyman’ın hükümdârlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular (Süleyman’ın büyü yaparak saltanatını kazandığını söyleyen şeytan ruhlu insanlara uyup, Süleyman’ın büyücü olduğuna inandılar.) Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre gitmemişti. Fakat o şeytanlar, küfre gittiler: İnsanlara büyü ve Bâbil’deki Hârût ve Mârût adlı melekler(den ilhâm alan iki kişiy)e indirileni öğretiyorlar.”¹¹⁸

“Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil’de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı.”¹¹⁹

“Süleyman’ın mülk ve saltanatı konusunda onlar, şeytanların okuyup durduklarına uydular. Halbuki Süleyman küfre sapmamıştı. Ancak şeytanlar küfre

¹¹⁵ İzmirli, *age.* s. 21-22.

¹¹⁶ Elmalılı, *age.* s. 14.

¹¹⁷ Çantay, *age.* s. 44.

¹¹⁸ Ateş, *age.* s. 14.

¹¹⁹ Kur`ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 14.

sapmıştı; insanlara büyüü öğretiyorlardı. Ve Babil’de Harut ve Marut adlı iki melek üzerine indirileni öğretiyorlardı.”¹²⁰

“Tuttular Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları sözlere tabi oldular. Halbuki Süleyman küfre gitmemişti. Fakat asıl o şeytanlar küfre gittiler. Halka sihiri ve Babil’de Harut ve Marut adlı iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı.”¹²¹

“Onlar Süleyman’ın mülkü konusunda şeytanın kendilerine fısıldadıklarına uydular. Süleyman inkar etmemişti. Fakat şeytanlar inkar ettiler. Onlar insanlara büyüü ve Babil’de Harut ve Marut adlı iki meleğe indirileni öğretiyorlardı.”¹²²

1. مَا نَافِيَةٌ سَلِيمٌ a matuftur.¹²³

Bu durumda ayet’in takdiri şöyledir: وَمَا كَفَرَ سَلِيمٌ وَلَمْ يَنْزِلِ اللَّهُ السَّحْرَ عَلَى الْمَلِكِينَ

“Süleyman inkar etmedi ve Allah, iki meleğe sihiri indirmedir.”¹²⁴

Doğrul, Atay bu görüştedirler:

“Bunlar Süleyman’ın nübüvveti aleyhinde uydurdukları yalanlara uydular. Süleyman ise asla kâfir olmadı. Fakat şeytanlar kâfirdiler, herkese sihirbazlık öğretirlerdi. Sihirbazlığı Babil’deki iki Melikten öğrendiklerini söylerlerdi. Halbuki Babil’deki iki Melik olan Harut ile Marut’a böyle bir şey gönderilmemişti.”¹²⁵

“Kötülerin, Süleyman’ın hükümdarlığının aleyhine söylediklerine uydular. Süleyman kafir değildi. Fakat, insanlara büyücülüğü öğreten kötüler, kafir olmuşlardır. Ve Babil’de, iki melek denen, Hârut ve Mârut’a da bir şey indirilmemişti.”¹²⁶

¹²⁰ Öztürk, *age.* s. 14.

¹²¹ Yıldırım, *age.* s. 14.

¹²² Dumlu-Elmalı, *age.* s. 15.

¹²³ el-Anbârî, *age.* c. I, s. 113.

¹²⁴ et-Tabersî, *age.* c. I, s. 286; el-Ukberî, *age.* c. I, s. 99.

¹²⁵ Doğrul, *age.* c. I, s. 30.

¹²⁶ Atay, *age.* s. 15.

Değerlendirme:

1. Rıza Doğrul ve Atay dışında bütün çevirmenler birinci görüşü tercih etmişlerdir. Doğrul ise ما'nın 'nafiye' olduğu görüşündedir ve ayeti "Süleyman ise asla kafir olmadı... Babildeki iki melik olan Harut ve Marut'a böyle bir şey gönderilmemişti." şeklinde çevirmiştir.

Doğrul'un çevirisindeki dikkat çekici bir diğer husus da الملكين sözcüğünün الملكين şeklindeki okunuşunu tercih etmesi ve "iki melik" olarak çevirmesidir.¹²⁷

2. İzmirli ve Çantay, ayet'teki i'râb ve kıraatlerle ilgili olarak dipnotlarda bilgi vermişlerdir. Bu yaklaşım ayetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

3. Harf-i Tarîf

Arapça'da harf-i tarîf/belirtme takısı (ل) kelimenin anlamını etkilemektedir. Türkçe'de bu belirliliği vurgulamak her zaman mümkün olmamaktadır. Örneğin Kur'an'ın bir çok yerinde yer alan الحمد kelimesi çevrilirken harf-i tarîfin kelimenin anlamı üzerindeki katkısı çoğu zaman ihmal edilmekte ve anlam kaybolması meydana gelmektedir.

4. Okunuş/Kıraat farklılığı

Kur'an'ın Kelime Yapısı ile ilgili özelliklerden birisi de Kıraat farklılıklarıdır.

"Kıraat, Kur'an kelimelerinin eda keyfiyetini ve kelimelerdeki ihtilafı, nakledenlerine nisbet ederek bildiren bir ilimdir."¹²⁸

Kıraat farklılıkları da, İ'râbu'l Kur'an'da olduğu gibi, tefsir geleneği içerisinde her zaman önemli bir yer işgal etmiş olmasına rağmen günümüzde gittikçe önem kazanmaya başlayan Kur'an çevirilerinin hemen hemen tamamında gözardı edilmiştir. Oysa kıraat farklılıkları çok önemli anlam farklılıkları oluşturmaktadır. Çoğu zaman bir kıraat farklılığı beraberinde bir i'râb farklılığı da oluşturmaktadır.

Meallerde ihmal edilen unsurlardan birisi olan kıraat farklılıklarının anlama etkisiyle ilgili bir kaç örnek vererek konuyu önemine binaen biraz daha açmak istiyoruz.

¹²⁷ Bkz. Tanrı Buyruğu, c. I, s. 29, 30.

¹²⁸ el-Cezerî. Müncidü'l Mukriîn ve Mürşidü'l Tâlibîn, Mısır, 1931, s. 3.

Örnek 1

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ
بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِلَهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ
اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَاسَأَلْتُمْ

“Ey Musa! Biz tek çeşit yiyecekla yetinemeyeceğiz, bizim için Rabb’ine dua et de yerde yetişenlerden, sebze, salatalık, sarımsak, mercimek, soğan çıkarsın” demiştiniz.
“Daha hayırlı olanı daha aşağı olanla mı değiştirmek istiyorsunuz? Öyleyse dönün Mısır’a, istediğiniz orada” demişti...”¹²⁹

Bizim bu şekilde çevirdiğimiz ayette yer alan مصر sözcüğü, bir çok mealde özel isim “Mısır” olarak değil, “her hangi bir yerleşim yeri” şeklinde çevirilmiştir.

مصر sözcüğünün bazı kırıâatlerde elifsiz olarak مصر şeklinde okunması ve Yusuf: 99’da da aynı şekilde yer alması (Allah’ın dileğiyle güven içinde Mısır’a girin), anılanın Mısır ülkesi olduğu görüşünü güçlendirmektedir.¹³⁰

Örnek 2

وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ

Babil’de iki melek olan Harut ve Marut’a indirileni...”¹³¹

Ayet’te yer alan الْمَلَكَيْنِ sözcüğü, bazı kırıâatlerde الملكین şeklinde okunmaktadır. Bu durumda Harut ve Marut’un iki melek değil, ‘iki yönetici, önde gelen kişi’ oldukları anlaşılabılır.

¹²⁹ Bakara, 61.

¹³⁰ Geniş bilgi için, bkz. el-Ferrâ, *Meâni’l Kur’ân*, Beyrut, Âlemu’l Kütüb, 1980, c. I, s. 43; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 148.

¹³¹ Bakara, 102

Örnek 3

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ

Biz, seni, bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak, hak ile gönderdik. Cehenneme mahkum olanlardan sen sorumlu değilsin.¹³²

Ayet'te yer alan وَلَا تُسْأَلُ ifadesi, bir kırât'te لَا تُسْأَلُ şeklinde okunmaktadır. Bu durumda çeviri şu şekilde olur: “Biz, seni, bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak, hak ile gönderdik. Cehenneme mahkum olanları ise sorma!”

Zemahşerî bu şekilde okunuşun, “Falan nasıl?” sorusuna “Sorma/sorma gitsin” şeklindeki gibi bir cevap anlamında yorumlandığını ifade etmektedir.¹³³

Türkçe’de “sorma, sormayın, sorma gitsin” deyişleri, ‘Fazlalığı ve abartmayı ya da kötü bir durumu’ ifade için kullanılır.¹³⁴ Bu ifade ediş, ayette içkin bulunan ‘cehenneme mahkum olanlara uygulanan korkunç azap’ anlamıyla örtüşmektedir.

Örnek 4

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمَّا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

Ev’i insanların akın akın gelecekleri, sevap kazanılan bir sığınak yapmıştık. Siz de İbrahim’in makamını ibadet yeri edinin.¹³⁵

Ayet’te yer alan وَاتَّخِذُوا sözcüğü, bazı kırâatlerde وَاتَّخِذُوا şeklinde okunmaktadır. Bu durumda çeviri şu şekilde olabilir: “Biz, Ev’i insanların akın akın gelecekleri, sevap kazanılan bir sığınak yapmıştık. Onlar da İbrahim’in makamını ibadet yeri yaptılar.”

¹³² Bakara. 119.

¹³³ ez-Zemahşerî, *age.*, c. I, s. 181-182.

¹³⁴ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996, c. IV, s. 2587.

¹³⁵ Bakara. 125.

II. CÜMLE YAPISI

Arapça'nın cümle kuruluşu, kelimelerin cümle içerisindeki ilişkileri, Türkçe'den tamamıyla farklıdır. Çünkü Sami dil ailesine mensup olan Arapça'da standart cümle kuruluşu, 'yüklem+özne+tümleç' şeklinde iken, Ural-Altay dil ailesine mensup olan Türkçe'de 'özne+tümleç+yüklem' şeklindedir. Her iki dilde de cümlelerin unsurları arasında yer değişimleri olduğunda, anlam, bu değişimlere uygun olarak farklı vurgular kazanır. Nitekim Fatiha/5 ayeti, bu konuda bir misâl olarak verilebilir.

Her iki dilde de sözdiziminin birbirinden farklı özellikler göstermesi dolayısıyla, birtakım anlam kaymalarının, vurgu düşüklüklerinin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Bu sorun, düz cümlelerde, 'giderilebilir' bir keyfiye taşıyorsa da aynı kanaati karmaşık, uzun ve devrik cümleler için de öne sürmek pek mümkün değildir.¹³⁶

Arapça ile Türkçe arasında, cümledeki unsurların farklı bir biçimde konumlanmalarından kaynaklanan başka sorunlar da vardır. Meselâ, Türkçe -bu dilde özne genellikle cümlelerin başında geldiğinden ötürü- 'özne merkezli' bir dil iken, Arapça 'eylem-merkezli' bir dildir; zira bu dilde cümle kurulurken önce yüklem (eylem), sonra özne zikredilir. Her iki dilde de sözdizimini (cümledeki unsurların yerlerini) değiştirmek pekâlâ mümkündür. Fakat unutulmamalıdır ki bu takdirde iki dilde de cümlelerin anlam ve vurgusu değişecektir.¹³⁷

Cümle yapılarının her iki dilde de farklılık arzetmesinden başka, bir dildeki cümlelerin de hepsinin aynı yapısal özellikte olmadıkları hatırlanmalıdır. Nitekim isim cümleleriyle, fiil cümleleri ya da haberî (takrîrî) cümlelerle inşâî (uslûbî) cümleler birbirlerinden farklı yapıdadır ve sırf bu yapıları sebebiyle anlam'ın değişik bir içerik ve biçim kazanmasına yol açarlar. Nitekim Türkçe'de cümleler, yapısına göre (msl. basit, birleşik, bağlı, sıralı cümleler), yüklem türüne göre (msl. isim cümlesi, fiil cümlesi), yüklem yerine göre (msl. kurallı cümle, devrik cümle) ve anlamına göre (msl. olumlu, olumsuz, emir) birbirlerinden

¹³⁶ Cündioğlu, Dücan, *Matbû Türkçe Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu*, 2. Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara, 1996, s. 229-230.

¹³⁷ Cündioğlu, *age.*, s. 230-231.

ayrılırken, Arapça'da isim ve fiil cümleleri şeklinde genel bir ayırım yapılmakta, sonra bu cümle yapılan basit ve mürekkeb olmak üzere aralarında yeniden taksim edilmektedir.

Hiç kuşkusuz iki dilde de sözdizimsel özellikleri çoğaltmak mümkündür. Ancak burada önemli olan bizatihi, bu sözdizimsel özellikler değildir; önemli olan, bu farklı yapıların birbirlerine çevrilip çevrilemeyecekleridir. Diller arasında düzanlam bakımından birbirine çevrilemeyecek hiçbir dilsel metin, hiçbir dilsel birim ve yapı yoktur; başka bir deyişle, her dilsel göstergenin, şöyle ya da böyle, taşıdığı düzanlam itibariyle 'birbirine çevrilebilir' olduğunu söylemek mümkündür-, zaten çevrilmektedir de. Ne var ki dilsel ifadeler; görevi, anlamı iletmek olan basit birer araç değillerdir. Dilin, dildeki kelime ve cümlelerin, tür ve yapılarından kaynaklanan yan-anlamları da vardır ve yananlam, sadece ifadeyi güzelleştirmek ve derinleştirmekle kalmaz, çoğu zaman onun anlamını da belirler. İşte çevrilemeyen, çevrilemeyecek olan, bu yananlamlardır. Nitekim bir şiiri çevirmenin güçlüğü, o şiirin ait olduğu dilden ziyade, şiir dilinin kendisinden kaynaklanır. Şiir dili, meselâ hukuk dilinde olduğu gibi, basit/düz cümleler kurarak, kelimelerin yaygın anlamlarını kullanarak inşa edilmez. Çünkü nasıl bir Arap dili, bir Türk dili varsa, bir şiir dili, bir hukuk dili de vardır; tıpkı bir yazı dili, bir konuşma dili olduğu gibi. Bir dilden başka bir dile çeviri yapmayı neredeyse imkânsız hale getiren sorunların en önemlilerinden biri de işte budur. Dolayısıyla, kaynak metnin ait olduğu 'genel dil' kadar, o metnin türü de önemlidir.

Her dilin kendisine özgü bir yapısı olduğu gibi, bu yapının ürettiği yananlamların bulunması da doğaldır. Dilden kaynaklanan yananlamlar, gayr-ı şahsîdir ve dilin, içinden çıktığı toplumsal yapı ve çevreye indirgenebilir bir özellik taşırlar. Çeviriyi güçleştiren, hatta kaynak metne nisbetle çirkinleştiren cihet, 'yananlamlar' dediğimiz, toplumsal yapı ve çevreye ait bu özelliklerin, başka bir dilde ifadesinin hemen hemen imkânsız oluşudur. Ayrıca metnin türü de aynı şekilde yananlamlar üretir ve fakat bunlar, genel dilde olduğu gibi toplumsal yapı ve çevreye indirgenemez; zira gayr-ı şahsî değil, bilakis şahsîdirler.¹³⁸

¹³⁸ Cündioğlu, *age.*, s. 231-232.

III. DEYİMSSEL İFADELER

Arap dilindeki (özellikle Kur'ân'daki) deyimsele ifadelere başka bir dilde karşılıklar bulmak pek o kadar kolay bir iş değildir. Kendi dillerinde ustalık kazanamamış çevirmenlerin genellikle bu alanda yetersiz kaldıkları bilinmektedir.

Deyim ve terkipleri, hatta Arap dilinde kullanılan söz sanatlarını bilmek tek başına yeterli olmamaktadır. Bu sanatların başka bir dilin yapısı içerisinde ifade edilmesi de çok mühimdir.

Kur'ân'da geçen sözcük ve deyimlerin, Kur'ân'ın nüzulünden sonra çeşitli anlam değışikliklerine maruz kaldığı ve metnin, bu değışiklikler dikkate alınmadan doğru bir biçimde 'okunamayacağı' tespitinden hareketle, dil'in en hassas konularından biri olan 'deyimsele ifadeler'in Kur'ân'ı anlamada önemli bir role sahip olduklarını ifade ederek sözlerimizi örnekleyelim.

Örnek 2

Bakara 54, 55, 56 ve 57. ayetlerde Hz. Musa ile halkı arasındaki bir konuşma anlatılmakta ve Hz. Musa'nın halkının başına gelenlerden bahsedilmektedir.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ
فَاقتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (54)
وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ
(55) ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (56) وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا
عَلَيْكُمْ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ كُلُّوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ (57)

54 Musa halkına: "Halkım! Doğrusu buzağıya taparak kendinize zulmettiniz. Yaratana tevbe edin, kendinizi öldürün. Bu, yaratıcınız katında sizin için en

hayırlısıdır; çünkü o tevbenizi kabul eder. Çünkü O, tevbeleri kabul edendir, rahmeti sonsuz olandır.” demişti.

55 “Musa! Allah’ı açıkça görmedikçe söylediklerine asla inanmayacağız” demiştiniz; bunun üzerine bakınıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı. 56 Sonra şükretmeniz için ölümünüzün ardından sizi yeniden diriltmiştik. 57 Bulutu üzerinize gölgelik yapmış, “rızk olarak verdiklerimizin en temizlerinden yeyin” diyerek, kudret helvası ve bıldırcın göndermiştik.

Onlar bize bir zarar vermediler, fakat kendilerine zulmediyorlardı.

Biz anılan pasajı yukarıdaki şekliyle çevirdik. Bu çeviriyi yaparken bazı tercihlerde bulunmak zorunda kaldık.

a. فَاَقْتُلُوا انْفُسَكُمْ, deyişini “kendinizi öldürün”, şeklinde sözel anlamıyla çevirdik. Ancak deyişin diğer anlam varyantlarını ve mecazî kullanımını ifade edemedik.

Şöyle ki, ayet’te yer alan فَاَقْتُلُوا انْفُسَكُمْ/kendinizi öldürün ifadesi, “buzağıya tapanların kendi kendilerini öldürmeleri”; “buzağıya tapanların birbirlerini öldürmeleri” ya da “buzağıya tapmayanların tapanları öldürmeleri” şeklinde yorumlanmıştır. Bir başka yoruma göre ise ifade; mecazî anlamda kullanılmakta “nefsin/benliğin/kötülüğe eğilimin yokedilmesi”ni dile getirmektedir. Benzer kullanımlar için bkz. Bakara, 84; Nisa, 29, 66; Nur, 61; Rum, 28; Hucurat, 11.¹³⁹

b. 55. ayette yer alan الصَّاعِقَةُ sözcüğü, “şiddetli gök gürlemesi ve yıldırım düşmesi”ni dile getirir. Kur’ân’da üç anlamda kullanılır: 1. Gök gürlemesi, yıldırım, şimşek. (Ra’d: 13.) 2. Ölmek ve yeniden dirilmek. (Zümer: 68; Tûr:45.) 3. Âzab. (Fussilet: 13.)

c. Aynı kökten türeyen sözcüğün A’raf: 143’teki (... ve hara musa saigan felemma efaka ...) ve Tûr: 45’teki kullanımlarının (fihi yusakun) “ölmek” anlamının

¹³⁹ el-Isfehânî. Râğıb, *Müfredatu Elfazı’l Kur’ân*, Dımeşk, Daru’l Kalem, 1992, s. 655; el-Vahidî. *age.*, c. I, s. 140; et-Tabersî. *Mecmeu’l Beyan Fi Tefsiri’l Kur’ân*, Beyrut, Daru’l Fikr, 1994, c. I, s. 184; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c. I, s. 142.

yanı sıra, “bayılmak, kendinden geçmek, bilincini/şuurunu kaybetmek, dehşete kapılmak, çarpılmak, helâk olmak” anlamlarını dile getirdiği belirtilmiştir.¹⁴⁰

d. 55. الصَّاعِقَةُ sözcüğünün “ölüm” anlamı belirginleştirilirse, 56. ayetle anlam bütünlüğü daha net bir şekilde sağlanabilir. Bu durumda meal şu şekilde olabilir: (“Musa! Allah’ı açıkça görmedikçe söylediklerine asla inanmayacağız” demiştiniz; bunun üzerine (ne olacak diye) bakınıp dururken ölüm sizi yakalamıştı. Sonra belki şükredersiniz diye ölümünüzün ardından sizi yeniden diriltmiştik.”)

e. Ayrıca “bakınıp dururken” deyişiyle çevrilen وَانْتُمْ تَنْظُرُونَ tümcesinin, yıldırım öncesindeki durumu değil, sonrasındaki durumu nitelediği yaklaşımı ve Râğıb el-İsfahanî’nin belirttiği şekliyle “ölüm”ün “duyusal ve bilinçsel ölüm” yani bir anlamda “bitkisel yaşam” anlamını da dile getirdiğini göz önünde bulundurursak, meal şu şekilde olabilir: (“Musa! Allah’ı açıkça görmedikçe söylediklerine asla inanmayacağız” demiştiniz; bunun üzerine sizi yıldırım çarpmış, (olayın dehşetinden bütün duyularınızı ve bilinçsel işlevlerinizi kaybederek) bakakalmıştınız. Sonra belki şükredersiniz diye duyusal/bilinçsel ölümünüzün ardından sizi yeniden diriltmiştik.)

Örnek 2

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Allah’tan beraberlerinde bulunanı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde, kendilerine kitap verilenlerden bir grup, sanki onun gerçek olduğunu bilmiyorlarmış gibi

Allah’ın kitabına sırt çevirdiler.¹⁴¹

Ayet’te yer alan وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ (ه) deyişi, bir çok mealde şu şekilde çevrilmiştir. “Onu arkalarına atıp terk ettiler.”

Anılan ifade deyimsel bir ifade olup, Arap dilinde benzer kullanışlarıyla birlikte ‘(bir şeyi) bir kenara bırakmak, ikinci plana atmak, gözardı etmek, kulak ardı

¹⁴⁰ el-İsfahânî, Râğıb, *Müfredat*, s. 484, 485.

¹⁴¹ Bakara, 101.

etmek, önemsememek, küçüksemek, küçük görmek, aşağılamak, (bir şeye) sırt çevirmek' anlamlarını dile getirir.¹⁴²

Ayeti çevirirken kullandığımız "sırt çevirmek" deyimini, Türkçe'de "(bir şeye) önem vermemek, (bir şeyi) kabul etmemek, yapmamak" anlamlarını ifade eder.¹⁴³

IV. ANLATIM ÖZELLİKLERİ

Sözel Anlatım – Yazılı Anlatım

Kur'ân-ı Kerim, evvelemirde şifahî olarak topluma aktarılmış ve kıraat edilmiştir. Sözel bir metin olarak 'konuşan' ve 'dinleyen(ler)' arasında belli bir tarihsel ortamda karşılıklı iletişim ve etkileşimi sağlamıştır. Kur'ân, 'sözel bir metin' olarak, metin düzeni, pasaj kurgusu, ifade özellikleri vb. açılardan 'yazılı metin'den farklıdır. Bu farklılıklar çeviri sırasında birtakım zorluklara neden olmaktadır. Birkaç örnek verelim:

Sözel anlatımın yazılı anlatıma dönüşmesi sırasındaki sorunlarından birisi, 'eksilteli anlatım'dır. Bu durum çevirilerde zaman zaman sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunların aşılması için çeviride birtakım takdirler yapmak gerekmektedir. Örneğin Âl-i İmran 119'da,

"İşte sizler! Onları seviyorsunuz ama onlar sizi sevmiyorlar. Oysa siz bütün kitaplara da inanıyorsunuz. ..."

denilmektedir. Ayet'te eksilteli anlatım sözkonusudur. Takdir şöyledir:

"İşte sizler! Onları seviyorsunuz ama onlar sizi sevmiyorlar; siz bütün kitaplara inanıyorsunuz ama onlar bütün kitaplara inanmıyorlar."¹⁴⁴

¹⁴² El-İsfehânî, *Müfredât*, s. 788; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l Belâğa*, s. 439; İbn Manzûr, *age.*, c. III, s. 511; M. İsmail Sînî ve arkadaşları, *el-Mu'cemu's Siyâkî*, Beyrut, Mektebetu Lübnan Naşirun, 1996, s. 128; Uysal, Halil, *Arapça-Türkçe-ingilizce Deyimler Sözlüğü*, Konya, Uysal Kitabevi, 1997, s. 285.

¹⁴³ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB, c. IV, s. 2542; *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, c. II, s. 1302; Tuğlacı, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1983, c. VIII, s. 2582.

¹⁴⁴ et-Tabersi, *age.*, c. II, s. 372; er-Râzî, *age.*, c. 8, s. 175.

Bir başka yoruma göre ayet'in anlamı şöyledir: "İşte sizin durumunuz! Siz onları seviyorsunuz, ama onlar bütün kitaplara da inanmanıza rağmen sizi sevmiyorlar." Benzer bir anlatım Nisa, 104'te de sözkonusudur. ez-Zemahşerî, *age.*, c. I, s. 398; er-Râzî, *age.*, c. VIII, s. 176; el-Beydavî, *age.*, c. I, s. 177; Elmalılı, *age.*, c. II, s. 1163.

H. KUR'AN ÇEVİRİSİNDE DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

- Çeviri yapacak kimse, Arapça'ya salt gramatik bilgileri içeren bir eğitimle değil, onun mantığını kavramaya yönelik bir filolojik eğitimle ve edebiyatına vakıf olacak şekilde hakim olmalıdır. Bunun için de belli bir süre bu dilin kullanıldığı yerlerde kalmalıdır.¹⁴⁵

- Her çeviri bir yorumdur. Hiçbir zaman kaynak metinle eşdeğerde kabul edilemez. Dolayısıyla hiçbir Kur'ân çevirisi, Kur'ân değildir ve hüküm çıkarmaya yarayan bir belge niteliği taşımaz.

- Kur'ân'ın ahenkli birimleri, birbirini izleyen ve ortak özelliklere sahip ayetleri, bütünsel bir yapı oluşturacak şekilde bölümler ya da paragraflar halinde çevrilmelidir.

- Kur'ân'ı çevirecek kimse kaynak metnin dilsel özelliklerine tam hakimiyetinin yanı sıra çeviriyi yaptığı dilin tüm anlatım ve kullanım imkanlarına da hakim olmalıdır.

- Kur'ân çevirilerinde amaç, kaynak metni erek dile işlevsel olarak, yani, okurun anlamasını sağlayacak şekilde çevirmek olmalıdır. Bunun için de öncelikle çeviriyi yapacak kimsenin, kaynak metni anlaması, sonra da bu metni, okurun anlayabileceği şekilde erek dile aktarması gerekir.

- Başarılı bir Kur'ân çevirisi, onun sözlü bir metin olma özelliğini göz önünde bulundurarak, bu durumun yol açtığı kapalılıkları gidermek üzere gerekirse yeni bir

¹⁴⁵ Muhammed Esed, bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Tüm bu mütercimler, Arapça bilgilerini yalnız akademik yollarla, yani kitaplardan öğrenmişlerdir. Bilim adamlığı niteliği ne kadar yüksek olursa olsun, hiçbiri, anadili Arapça olan ve Arapçadaki deyiş ve ifade tarzlarının nüanslarını canlı ve çağrışımsal bir tepkiyi kavrayan, kelime ve cümlelerin sese dayalı sembolizminin altında yatan maksadı hemen yakalayan bir kulağa sahip biri kadar Arapçaya hakim olamamıştır. Zira bir dilin -hangi dil olursa olsun- kelime ve cümleleri, gerçekliği algılayışlarını o dille ifade eden kimselerce geleneksel bir biçimde, dolayısıyla bilinçaltından gelerek, üzerinde anlaşılan anlamlara tekabül eden sembollerden başka bir şey değildir. Mütercim, sözkonusu dilin kavramsal sembolizmini kendi içinde yeniden üretmedikçe, yani bütün doğallığı ve doğrudanlığı ile kendi kulağında şakıdığını duymadıkça, çevirisi, emeğini esirgemediği edebî konunun dış kabuğunu taşımaktan başka bir şey olmaz; ve özgün metnin öz anlamını az veya çok gözden kaçırmış olur. Dolayısıyla, özgün metin ne kadar derin olursa, böyle bir çeviri de metnin ruhundan o kadar uzaklaşmış olur. Asad, Muhammed, *The Message of The Qur'an, Gibraltar*, Dar al-Andalus, 1993, s. iii (foreword).

metin inşa etmekle mümkün olur.¹⁴⁶ Sonuçta çevirinin bir yorum olduğu hiçbir zaman göz ardı edilmemeli ve dolayısıyla yorumlar asla kutsanmamalıdır.

- Kur'ân-ı Kerim'in üslûbu, ne nesir ne de nazımdır. Tamamen kendine özgü bir metindir. Kur'ân'da nesre yakın cümleler olduğu gibi, nazma yakın cümleler de vardır. Medenî sûrelerde cümleler daha çok 'nesre yakın' iken, Mekkî sûreler de cümleler daha kısa ve vurguludur; bu yönüyle de 'nazma yakın'dır. Çevirilerde, Kur'ân-ı Kerim'in bu özelliği dikkate alınmalı ve her pasaj, sözdiziminin anlam'a etkisi göz önünde tutularak çevrilmelidir. Sadece cümledeki sözcüklerin anlamı değil, cümlelerin yapısı da Türkçe'ye yansıtılmalıdır.

- Kur'ân'ın, kendi dilinin okurunda uyandırdığı etkinin, çeviri metnin okurunda da uyanması amaçlanmalıdır. Bunun çok zor olduğu ortadadır. Bir yazın metninin, kendi özgün dilindeki, ses, sözcük, sözdizimi, bütün yapı gibi öğelerinin erek dile tam olarak aktarılması her zaman mümkün değildir. Ama en azından çeviride bir hedef kitle belirleyerek, bu hedef kitlenin temel özellikleri çerçevesinde bir çeviri yapılarak "benzer etki sağlamak" mümkün olabilir.

- Çeviri bir sabır işidir ve çevirmen sabırlı olmalıdır. Bazen bir tek cümle, hatta kelimenin anlamını doğru aktarabilme duyarlılığı çevirmenin, önceden tahmin edemediği kadar uzun bir zamanını alabilir. İyi bir çevirmen böyle bir zorluk

¹⁴⁶ Ömer Özsoy, "Çeviri Kuramı açısından Kur'ân Çevirisi Sorunu" başlıklı araştırmasında, Kur'ân'ın sözlü metin olma özelliği dikkate alınmadığı takdirde, karşılaşılabilecek zorlukları çarpıcı bir dille şöyle ifade etmektedir: "Biz bu kabulden hareketle, yani, Kur'ân'ı sözlü bir metin değil de bir yazın metni olarak okuduğumuzda, çifte standartlara yaslanmadıkça açıkça şöyle bir manzarayla karşılaşırız:

- Kur'ân metninde çelişkiler vardır.
- Kur'ân metninde azımsanmayacak ölçüde tekrarlar vardır.
- Kur'ân metninin kompozisyonunda belli bir mantık yakalamak mümkün değildir.
- Ne kronolojik bir tertiptir,
- Ne konularına göre (tematik) bir tertiptir,
- Ne de sistematik bir tertiptir.
- Buna bağlı olarak, bütün olarak Kur'ân metni iç-bütünlüğe sahip olmaktan uzaktır.
- Sure içi bütünlük yoktur.
- Mevcut formun en küçük birimleri olan ayetler bile, her zaman gerçek bir bütünlüğe tekabül etmemektedir.

Hepsinin 'bütünsüzlük'e indirgenmesi mümkün olan bu özellikler, bir yazın metni için kusur kabul edilebilecek niteliklerdir." Bkz. "Çeviri Kuramı açısından Kur'ân Çevirisi Sorunu" 2. Kur'ân Sempozyumu, Ankara, Bilgi Vakfı Yayınları, 1996, s. 262.

karşısında, metni, emin ve tatmin olmadığı bir biçimde çevirmekten kaçınmalıdır. Ticarî amaçlı çevirilerde karşılaşılan dilsel özensizliklerin, eksik çevirilerin hatta uydurmaların sabırsız ve duyarsız davranmanın sonucu olduğu unutulmamalıdır.

- Nasıl her yazarın kendine özgü bir üslubu varsa, her çevirmenin de kendine özgü bir üslubu vardır. Her çeviri belli bir oranda çevirmenin parmak izlerini taşır. Çevirmenin kendine özgü düşünsel konumu, bilgisi, okuma birikimi, kaynak dil ile çeviri dilini kullanabilme gücü, zihinsel çözümleme, yorumlama, çağrıştırmaya yetisi, çeviride sorumluluk duygusu gibi bireysel özellikleri, bu durumun başlıca etkenleridir. Çevirmenin kişiliğiyle ilgili bu özellikler yaptığı işe de ister istemez yansır. Çevirmen bunun bilincinde olmalı, yaptığı çeviriye “Türkçe Kur’ân” gibi, çok iddialı isimler vermekten kaçınmalıdır.

- Kur’ân çevirisinde en iyi yöntem birikim, yetenek, sabır ve yoğunlaşmadır. Kaldı ki Kur’ân’ın en iyi nasıl çevrilebileceği konusunda herkesin üzerinde anlaştığı ne bir teknik, ne de bir kuram vardır. Bununla birlikte, bugüne değin yapılan çevirilerin de gösterdiği gibi çevirmenin metin karşısındaki tutumu bu konuda belirleyici olmaktadır.

Çevirmen metni çevirirken formda eşdeğerliği önceleyebilir. Bunu anlamdan özveride bulunarak gerçekleştirilebilir. Şiirsel Kur’ân çevirilerinde sıkça karşılaşılan böylesi durumlarda çevirmen tercihini genellikle biçimden yana kullanmaktadır.

Eğer içeriğin aktarılmasını daha önemli buluyorsa formdan ödün verebilir. Anlam-eşdeğerliğini önceleyebilir. Önemli olan kaynak metindeki bilgileri anlaşılır bir tarzda aktarmaktır. Burada estetik ya da form ikinci plandadır. Kimi zaman bir paragraf birkaç kelimeyle, bazen de birkaç kelime ya da cümle bir paragrafla çevrilebilir.

Eğer metnin hedef kitlesi enforme edilmeyi bekliyorsa, ya da çevirmen Kur’ân’ın anlamını ve mesajını aktarmayı çabasının birinci amacı olarak düşünüyorsa böyle bir yöntemi seçmesi daha uygun olacaktır. Ulemânın önemli bir bölümü “Kur’ân’ın tefsiri tercümesi caizdir” derken böyle bir amacı öncelemişlerdir.

Doğrudan form eşdeğerliği gözetilerek yapılan bir çevirinin ise Kur’ân’ın ne kadarını yansıttığı/yansıtabileceği tartışılabilir. Bu çevirmenin belki de en çok zorluk çektiği alandır.

İster form, ister anlam eşdeğerliği benimsensin, metne bir bütün olarak yaklaşmak sağlıklı bir çeviri için oldukça önemlidir. Kur'ân'ın bütünü algılanmadan ve kavranmadan yapılacak bir çeviri, gramer düzeyinde doğru olsa bile, okuyucuyu yanıltan ve kaynak metnin gerçek niyetinin ve amacının gözden kaçmasına neden olan bir çeviri olacaktır.

- Kur'ân'da kelimeler ya da cümleler zaman zaman sözlük anlamlarının dışında kullanılır. Bir tek kelimenin aynı anda hem iltifat, hem uyarı hem de tehdit içerdiğine tanık olunabilir. Aynı metinle ilgili farklı çevirilerin ortaya çıkmasında çevirmenler arasındaki nitelik farklılığı etkin olmakla birlikte asıl sorun kelimenin/ifadenin doğasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada çevirmen Kur'ân kelime ve kavramlarıyla ilgili olarak kapsamlı bir 'vücûh ve nezâir' bilgisine sahip olmalıdır.

- Hangi metin olursa olsun, eğer yüzde yüz aslına sadık kalınarak çeviri yapılmaya kalkılırsa, yaygın tabirle metin çeviri kokacaktır. Çevirmenin bu zorluğu aşması iki biçimde olabilir; ya metnin doğası nedeniyle, çeviri kokmasına izin verecek ve aslına sadık kalacaktır ya da akıcı, daha kolay okunur bir metin ortaya koymak için özgün metinden özveride bulunacaktır. Netice de her meal çalışması bir tercihi ya da tercihler bütününe zorunlu kılmaktadır.

- Çevirinin iyi ya da kötü olması biraz da ondan ne beklediğimize bağlıdır. Tam çeviri diye bir şeyden söz etmenin çok zor olduğunu bilmek gerekir.

Bunlar genel anlamda bir Kur'ân çevirisinde dikkat edilmesi gereken hususlardan bazılarıydı. Tezimiz bağlamında ise şunları söyleyebiliriz.

- Kur'ân kelimelerinin semantik tahlilini yapan ciddi bir sözlük çalışması halen mevcut olmadığı için öncelikle, ilk dönem anlayışını yansıtabilmesi açısından, çevirdiğimiz ayet çerçevesinde, Kur'ân kelimelerinin semantik bir yaklaşımla incelenmesi gerekir. Bu yaklaşımın Garibu'l Kur'ân ve Vücûh ve Nezâir bilgisiyle de desteklenmesi yararlı olacaktır. Tefsir geleneği içerisinde önemli bir yere sahip İ'râbu'l Kur'ân ilmi, ilk dönemlerin Meani'l Kur'ân ve son dönemlerin yükselen değeri semantik bilimin bir alt birimi olan cümle semantiği ile meczedilerek cümle tahlillerinin yapılması, ayetlerin anlam varyantlarının belirlenmesi noktasında ileri derecede faydalı olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

BAKARA SURESİ ÖRNEĞİNDE SENTAKS FARKLILIKLARININ ANLAMA ETKİSİ VE KUR'AN ÇEVİRİLERİNDEKİ İZDÜŞÜMÜ

Bakara Suresi, Kur'ân-ı Kerim'in ikinci ve en uzun süresidir. Medine'de ilk nazil olan suredir. Kur'ân'ın en son inen ayeti de bu surenin 281. ayeti olduğu için tamamlanması on bir yıl sürmüştür. Ayet sayısı iki yüz seksen altı, kelimeleri altı bin yüz yirmi, harfleri yirmi beş bin beş yüzdür.

Medine'de inmesi ve en uzun süre olmasından dolayı, İslami hükümlerle ilgili birçok konuları ihtiva etmektedir.

Fatiha suresi Kur'ân'ın bir özeti olarak kabul edilirse, Bakara suresi de Kur'ân'ın bir tafsilidir.

Surede İslam'ın önemli ve başlıca temel esaslarını kabul edip etmeme durumu değerlendirilmektedir. Tevhid akidesinin hak olduğunu ispat etmek için çeşitli tabiat olaylarındaki hikmetler ve ayetler anlatılmıştır. Yalnız dilleriyle iman eden münafık kitlenin halleri ve Hz. Adem'in (a.s.) kıssası teferruatıyla aktarılır. İsrailoğullarına verilen nimetler ve onların bu nimetleri inkarları, Hz. Peygamber'e düşmanlıkları ve müslümanların aleyhine olan tavırları ifade edilir. Daha önce gönderilen kitap ve şeriatların neshedildiği, İslam'ın en son ve en mükemmel din olduğu, Hz. İbrahim'in (a.s.) getirdiği tevhid akidesi, İsrailoğulları'nın bu dini ve tevhid anlayışını benimsememeleri, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa edişi, kiblenin Kudüs'ten Mekke'ye tahvili ve Kâbe'nin İslam. dinindeki yeri anlatılır. Müslümanların birçok güçlülere uğrayacakları, karşılaşılan bu sıkıntıların sona ereceği ve İslam'ın ergeç muzaffer olacağından bahsedilir.

Daha sonra İslam'da helal ve haramlar ele alınır. Ayrıca, İslam'ın namaz, oruç, zekat, hacc, cihad ve şehadet gibi emirleri anlatılır. İçki, adam öldürme, zina, nikah, kısas, yetimlerin haklarından, kadınların hayız hallerinden, talâk, iddet ve nafakalarından bahsedilir.

Allah'ın emir ve yasakları, iman edip tağut'a karşı durmanın önemi ve iman ancak tağutun hükümlerinden uzak olmakla tamamlanabileceği anlatılır. Sonunda İslam'da borçlanmanın, şahitliğin, rehinin ve bunlarla ilgili diğer hüküm ve

prensiplerden; faizin yasak oluşundan, toplum içinde borç vermek suretiyle Müslümanların birbirlerine yardımcı olmaları gerektiğinden ve sure ile gelen bütün hükümlerin İslam toplumunun vazgeçilmez temel unsurları olduğundan bahsedilir.

Biz konumuzla ilgili birçok örnek bulabileceğimiz düşüncesiyle ve Kur'ân'ın bir tafsilî mesâbesinde olması yönüyle İ'râb farklılıklarının anlama etkisini Bakara suresi özelinde incelemeyi seçtik.

Ayetlerdeki İ'râb farklılıklarını tesbit ederken, Ebu Ubeyde'nin Mecâzu'l Kur'ân'ını, Ferra'nın Meani'l Kur'ân'ını, Nahhas'ın İ'râbu'l Kur'ân'ını, Zeccac'ın Meani'l Kur'ân ve İ'rabuhû'nu, Anbarî'nin el-Beyan'ını, Ukberî'nin et-Tibyan'ını, Semin Halebî'nin ed-Durru'l Masun'unu ve Bakulî'nin Keşfu'l Müşkilat'ını esas aldık.

Bu i'râb farklılıkları içerisinde, belirgin bir şekilde anlama etki edenleri seçtik.

Anılan İ'râbu'l Kur'ân eserlerinin yanısıra gerektiğçe, adlarını kaynakçada zikrettiğimiz tefsirlerden yararlandık.

İ'râb farklılıklarının anlam etkilerinin izdüşümlerini meallerden incelerken on meali esas aldık. Bunlar, İzmirli, Elmalı, Doğrul, Çantay, Atay, Ateş, Öztürk, Yıldırım, Dumlu-Elmalı'nın mealleri ile Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan mealdir. Bu isim sahiplerinin ilmî yetkinlikleri ma'lûm ve ma'rûf olduğundan ayrıca bir tafsilata girmeye gerek görmüyoruz. Dumlu-Elmalı mealini tercih edişimizin nedeni ise 2003 yılında yayınlanmış son meal olmasıdır.

Şimdi Bakara suresi örneğinde i'râb farklılıklarının anlama etkilerini ve meallere yansımalarını görelim.

2/2

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَارْتَبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

Bu kendisinde şüphe olmayan, muttakîlere yol gösteren bir kitaptır.

ذلك raf mahallindedir ve bu durumla ilgili olarak dört durum söz konusudur¹⁴⁷:

1. ذلك mübtedadır ve الكتاب haberidir.¹⁴⁸

Bu durumda anlam “Bu kendisinde şüphe olmayan, muttakîlere yol gösteren bir kitaptır” şeklinde olabilir. Son dönemde yapılan İ'râbu'l Kur'ân çalışmalarında da bu yaklaşım tercih edilmektedir.¹⁴⁹

2. هذا ذلك ya da هو ذلك الكتاب Takdiri mukadder bir mübtedanın haberidir. ذلك şeklidir.¹⁵⁰

Bu durumda anlam “Bu o kitaptır ki kendisinde şüphe yoktur” şeklinde olabilir. İzmirli İsmail Hakkı ve H. Basri Çantay, ayeti anılan anlama yakın bir şekilde çevirmişlerdir.¹⁵¹

3. ذلك mübtedadır ve الكتاب bedeldir. لا ريب فيه cümlesi de haber mahallindedir.¹⁵²

Bu durumda anlam “Bu kitap kendisinde şüphe olmayandır” şeklinde olabilir.

4. ذلك mübtedadır ve الكتاب atfı beyandır. لا ريب فيه cümlesi de haber mahallindedir.¹⁵³

Bu durumda anlam “Bu kitap kendisinde şüphe olmayandır” şeklinde olabilir.

لا ريب فيه Haber cümlesidir. لا , nâfiye li'l cins'tir. ريب , ismidir. Nasb mahallinde fetha üzere mebnîdir. فيه haberidir. Bu konuda nahivciler neredeyse ittifak halindedirler. Ancak Vâhidî, لا ريب 'in “nehiy” anlamında bir haber olduğunu ve

¹⁴⁷ el-Anbârî, *el-Beyân fî Ğaribi'l Kur'ân*, Kahire, el-Hey'etü'l Mısriyye el-Âmme li'l Kitab, 1980, c. I, s. 44; et-Tabersî, *age.*, c. I, s. 51.

¹⁴⁸ en-Nahhâs, *İ'râbu'l Kur'ân*, Beyrut, Alemu'l Kütüb, 1988, c. I, s. 178; el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 44; et-Tabersî, *age.*, c. I, s. 51.

¹⁴⁹ Bkz. ed-Derviş, Muhyiddin, *İ'râbu'l Kur'âni'l Kerîm*, Dimeşk, el-Yemame-Daru İbn Kesir, 1996, c. I, s. 23.

¹⁵⁰ el-Anbârî, *age.*, c. 1, s. 44; et-Tabersî, *age.*, c. 1, s. 52.

¹⁵¹ “Bu bir kitaptır ki onda şüphe götürecek hiçbir şey yoktur.” İzmirli, İsmail hakkı, Meâni-i Kur'ân, 9; “Bu o kitaptır ki kendisinde hiç şüphe yoktur” Çantay, H. Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, s. 2.

¹⁵² el-Anbârî, *age.*, c. 1, 44; et-Tabersî, *age.*, c. 1, 51.

¹⁵³ el-Anbârî, *age.*, c. 1, 44; et-Tabersî, *age.*, c. 1, 51.

anlamının لا ترتبوا olduğunu söyler.¹⁵⁴ Bu durumda anlam “Bu bir kitaptır. Onda şüphe etmeyin” şeklinde olabilir.

هُدًى raf ya da nasb mahallinde olabilir:

1. Raf mahallinde olmasının üç yönü vardır¹⁵⁵:

1. 1. هُدى mukadder bir mübtedanın haberidir. Takdiri هُوَ هُدى dir.¹⁵⁶

Bu durumda anlam, “o muttakîlere yol gösterendir” şeklinde olabilir. Diyânet mealinde anılan anlam tercih edilmiştir.¹⁵⁷

1. 2. هُدى mübteda, الكتاب atfı beyan, لا ريب فيه birinci haber, هُدى ikinci haberdur.¹⁵⁸

Bu durumda anlam, “Bu kitap kendisinde şüphe olmayandır, muttakîlere yol gösterendir” şeklinde olabilir.

1. 3. هُدى mübteda, فيه haberdur. Bu durumda vakf, لا ريب sözcüğündedir.¹⁵⁹

Anlam, “Onda muttakîler için hidayet vardır” şeklinde olabilir.

2. هُدىnin veya الكتابın ya da فيه deki ه'nin hali olarak nasb mahallindedir. Bu durumda anlam, “Bu, muttakîler için bir hidayet rehberi olarak, kendisinde şüphe olmayan bir kitaptır” şeklinde olabilir.

2/3

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

¹⁵⁴ el-Vâhidî, *age.*, c. 1, 78;

¹⁵⁵ el-Anbârî, *age.*, c. 1, 45;

¹⁵⁶ el-Anbârî, *age.*, c. 1, 45; ez-Zeccâc, *Meâni'l Kur'ân ve İ'râbu*, Cidde, Daru'l Velid, 1994, c. I, s. 70; el-Ukberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l Kur'ân*, Kahire, İsa Halebi, trs., c. I, s. 16; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l Masûn fî Ulumi'l Kitabi'l Meknun*, Dımeşk, Daru'l Kalem, 1986, c. I, s. 86.

¹⁵⁷ “O, muttakîler için bir yol göstericidir.” Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 1.

¹⁵⁸ el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 45; ez-Zeccâc, *age.*, c. I, s. 70; el-Ukberî, *age.*, c. I, s. 16.

¹⁵⁹ el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 45.

Gayb'a inanırlar, namazı özenle-sürekli kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler.¹⁶⁰

الذين cer, raf'ya da nasb mahallinde olabilir.¹⁶¹

1. Cer Mahalli:

الذين sözcüğü, الممتنعين'in sıfatıdır.¹⁶²

Bu durumda anlam, "Bu kendisinde şüphe olmayan, gayb'a inanıp, namazı özenle-sürekli kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak eden muttakilere yol gösteren bir kitaptır" şeklinde olabilir.

Ö. Rıza Doğrul, ayeti çevirirken anılan anlamı tercih etmiştir:

"Bu yüce kitap hiç şüphe yoktur ki, sakınanların, görünmeyene inananların, namazı dosdoğru kılanların, kendilerine kazandırdıklarımızdan harcedenlerin, ..., hidayet rehberidir."¹⁶³

2. Raf Mahalli: الذين'nin raf mahallinde olmasının iki yönü vardır.

2. 1. الذين mübteda'dır, اولئك على هدى من ربهم haberidir.¹⁶⁴

Bu durumda anlam, "Gayb'a inanıp, namazı özenle-sürekli kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak edenler, Rab'lerinden bir hidayet üzeredirler" şeklinde olabilir. Elmalılı Hamdi Yazır, ayeti anılan anlama yakın bir şekilde çevirmiştir:

"Onlar ki gayba iman edip, namazı dürüst kılarlar ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak ederler ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler, hem

¹⁶⁰ Bakara: 3.

¹⁶¹ el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 446, es-Semîn el-Halebî, *age.*, c. I, s. 91.

¹⁶² el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 446, es-Semîn el-Halebî, *age.*, c. I, s. 91; En Nahhâs, *age.*, I, s. 181.

¹⁶³ Doğrul, Ö. Rıza, *Tanrı Buyruğu.*, c. I, s. 5-6.

¹⁶⁴ el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 46; es-Semîn el-Halebî, *age.*, c. I, s. 91.

senden evvel indirilene... Ahiret'e yakîni de bunlar edinirler! Bunlar işte rablerinden bir hidayet üzerindedir ...”¹⁶⁵

2. 2. *الذين* mukadder mübteda'nın haberidir. Takdiri *هم الذين* dir¹⁶⁶.

Bu durumda anlam, “Onlar gayb’a inanırlar, namazı özenle-sürekli kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler” şeklinde olabilir. İzmirli, Çantay, Atay, Ateş Diyânet ve Dumlu-Elmalı meâllerinde anılan anlam tercih edilmiştir:

“O muttakiler ki gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılar, kendilerine verdiğimiz rızıktan harç ederler.”¹⁶⁷

“Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de harcarlar.”¹⁶⁸

“Onlar, görülmeyene inanır, namazı kılarlar; kendilerine verdiğimiz rızıktan iyilik için verirler.”¹⁶⁹

“Onlar ki gaybe inanıp namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah rızâsı için) harcarlar.”¹⁷⁰

“Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.”¹⁷¹

“Onlar, gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan hayır ve iyilik yolunda harcarlar.”¹⁷²

“Ki onlar, gayba inananlar, namazı kılanlardır. Ve kendilerine rızık olarak sunduklarımızdan başkalarına pay çıkaranlardır.”¹⁷³

¹⁶⁵ Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, s. 3.

¹⁶⁶ el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 46; es-Semîn el-Halebî, *age.*, c. I, s. 91.

¹⁶⁷ İzmirli, *age.*, s. 9.

¹⁶⁸ Çantay, *age.*, s. 2.

¹⁶⁹ Atay, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁷⁰ Ateş, Süleyman, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁷¹ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s. 1.

¹⁷² Dumlu-Elmalı, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁷³ Öztürk, *age.*, s. 3.

3. Nasb Mahalli:

الذين sözcüğü, muzmar اعني sözcüğünün mefulü'dür.

Bu durumda anlam, “gayb’a inananları, namazı özenle-sürekli kılanları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak edenleri kastediyorum” şeklinde olabilir.

Değerlendirme:

Ayetle ilgili olarak anlamı etkileyen dört irabik vecih vardır. Mealler, ayeti anlamlandırırken üç irabik vecihten hareket etmişlerdir. Doğrul, الذين sözcüğünü, الممتنين'in sıfatı kabul etmiş ve çeviriyi bu çerçevede yapmıştır. Elmalı, الذين mübtada, أولئك على هدى من ربهم haberi olduğundan hareketle ayete anlam vermiştir. Diğer mütercimlerin ise “المؤمنين mukadder mübtada'nın haberidir, takdiri هم الذين” yorumunda birleştikleri görülmektedir. Sözcükle ilgili üçüncü yaklaşımı tercih edip ayeti bu şekilde anlamlandıran olmadığı görülmektedir.

2/5

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Rablerinden bir hidayet üzeredirler ve felaha erenler de onlardır.

أُولَئِكَ raf mahallindedir ve raf mahallinde olmasının iki yönü vardır:

1. أولئك mübtedadır, على هدى haberidir.¹⁷⁴

Bu durumda anlam, “onlar Rab’lerinden bir hidayet üzeredirler” şeklinde olabilir. İncelediğimiz bütün meallerde bu yaklaşım tercih edilmiştir.

¹⁷⁴ en-Nahhâs, *age.*, c. I, s. 181; el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 49; es-Semîn el-Halebî, *age.*, c. I, s. 102.

2. 2/Bakara: 3'te de belirtildiği üzere الَّذِينَ mübteda'dır, هٰذِي مِنْ رَبِّهِمْ اولئك على haberidir.

Bu durumda anlam, “Gayb’a inanıp, namazı özenle-sürekli kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak edenler, ... Rab’lerinden bir hidayet üzeredirler” şeklinde olabilir.

Değerlendirme:

Bu ayetle ilgili olarak bu iki irabik vecihten birincisi bütün mütercimlerin genel kabulünü görmüş, ikinci yaklaşım yönünde herhangi bir tercih sözkonusu olmamıştır.

2/21-22

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ
الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ
رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb’inize ibadet edin ki korunabilesiniz.

O, yeri döşek, göğü çardak yapan, gökten yağmur indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler verendir. Artık bile bile Allah’a ortaklar koşmayın.

الَّذِي nasb ve raf mahallinde olabilir.

1. Nasb. Mahalli:

الَّذِي’nin nasb mahallinde olmasının dört yönü vardır.

1.1. (اعْبُدُوا رَبَّكُمُ) الَّذِي 2/21. ayetteki رَبَّكُم’un sıfatıdır.

Bu durumda anlam, “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan, yeri döşek, göğü çardak yapan, gökten yağmur indirip onunla size rızık olarak çeşitli

ürünler veren Rabb'inize ibadet edin ki korunabilesiniz. Artık bile bile Allah'a ortaklar koşmayın." şeklinde olabilir.

الذى تتقون, nin mef'ûlüdür.

الذى, Fiil takdiriyle medh üzere mansubdur.

الذى, (إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ), 2/20. ayetteki 'الله' nin sıfatıdır.¹⁷⁵

Bu durumda anlam, "Yeri döşek, göğü çardak yapan, gökten yağmur indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler veren Allah, her şeye gücü yetendir. Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan, Rabb'inize ibadet edin ki korunabilesiniz. Artık bile bile Allah'a ortaklar koşmayın." şeklinde olabilir.

2. Raf Mahalli:

الذى nin raf mahallinde olmasının üç yönü vardır.

2.1. الذى, mahzuf mübteda'nın haberidir. Takdiri هو الذى dir.¹⁷⁶

Bu durumda anlam, "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb'inize ibadet edin ki korunabilesiniz.

O, yeri döşek, göğü çardak yapan, gökten yağmur indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler verendir. Artık bile bile Allah'a ortaklar koşmayın." şeklinde olabilir. İzmirli, Elmalılı, Doğrul, Çantay, Ateş, Diyanet, Öztürk, Yıldırım, Dumlualı meallerinde ayetler bu şekilde çevrilmiştir.

"Ey nâs! Tanrı azabından sakınmış olmanız için sizi ve sizden evvelkileri yaradan rabbinize ibadet ediniz."

O Rabbiniz ki yeri size döşek, göğü de yüksek bir tavan yapmış, gökten yağmur göndererek onunla size rızık olmak üzere meyvalar çıkarmıştır, artık bile bile Allah'a hiçbir şeyi eş tutmayın."¹⁷⁷

"Ey insanlar! O sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan rabbinize kulluk ve ibâdet ediniz ki, korunur müttekilerden olasınız.

¹⁷⁵ el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 46; es-Semîn el-Halebî, *age.*, c. I, s. 91; el-Ukberî, *age.*, c. I, s. 138.

¹⁷⁶ el-Ukberî, *age.*, c. I, s. 138; en-Nahhâs, *age.*, c. I, s. 198.

¹⁷⁷ İzmirli, *a.g.e.*, s. 5.

O öyle bir lûtuflâr ki sizin için yeri bir döşek yaptı, semayı bir bina ve sizin için semadan bir su indirdi de, onunla türlü mahsullerden size bir rızık çıkardı, sizde artık bilecek halde iken tutupta Allaha menendler koşmayın.”¹⁷⁸

“Ey nâs! Sizi ve sizden evvelkileri yaratan Tanrınıza kulluk ediniz ki, sakınanlar sırasına geçesiniz.

O Tanrınız ki, yeryüzünü sizin ikamet ve istirahatiniz için döşek yaptı, göğü kubbe gibi gerdi. Semadan yağmur indirerek, onunla (yetişen) tane ve meyvalardan size rızıklar meydana getirdi. Artık siz de bu nimetlere karşı, bile bile, bir takım yaratılan, yapılan şeyleri Allah’a eş, ortak katmayın.”¹⁷⁹

“Ey insanlar! Siz de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet (kulluk) edin. Tâ ki takva olasınız.

O (Rab) ki yeryüzünü sizin (ikamet ve istirahatiniz) için bir döşek, göğü (yüksek tavan ve kubbe gibi) bir bina yaptı. O gökten su indirip onunla türlü türlü semerelerden (meyvelerden, mahsullerden) sizin için rızık çıkardı. O halde, kendiniz bilip dururken (yaratılan o şeylerle) Allah’a eşler koşmayın.”¹⁸⁰

“Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb’inize kulluk edin ki, (Allah’ın azâbından) korunasınız.

O (Rabb) ki, yeri sizin için döşek, göğü de binâ yaptı. Gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Öyleyse siz de, bile bile Allah’a eşler koşmayın.”¹⁸¹“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah’ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz.

O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah’a şirk koşmayın.”¹⁸²

“Ey insanlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin ki, korunabilesiniz.

¹⁷⁸ Elmalılı, *age.* s. 5.

¹⁷⁹ Doğrul, *a.g.e.* s. 8.

¹⁸⁰ Çantay, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁸¹ Ateş, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁸² *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 3.

O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. Ve gökten bir su indirdi de onunla sizin için meyvalardan/ürünlerden bir rızık çıkardı. Artık bilip durduğunuz halde Allah’a ortaklar koşmayın.”¹⁸³

“Ey insanlar! Hem Şizi hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Böyle yapmakla her türlü zarardan korunmayı ümid edebilirsiniz.

O Rabbinize ki yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir kubbe yaptı. Gökten yağmur indirip, onunla size rızık olarak çeşitli mahsuller çıkardı. Öyleyse siz gerçeği bilip dururken sakın Rabbinize eş koşmayın.”¹⁸⁴

“Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki kötü sonndan korunasınız.

Çünkü Allah, yeri sizin için bir döşek, göğü de bir tavan gibi yaratmıştır. Gökten yağmur yağdırıp, bununla yerde sizin için meyveler bitirmiştir. Bütün bunları bile bile Allah’a ortak koşmayınız.”¹⁸⁵

2.2. Mübteda’dır. Haberi, *فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا* cümlesidir.¹⁸⁶

Bu durumda anlam, “yeri döşek, göğü çardak yapan, gökten yağmur indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler veren Allah’a ortaklar koşmayın.” şeklinde olabilir. Atay, ayeti bu şekilde anlamlandırmıştır:

“Yeryüzünü size döşek ve göğü bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak ürünler yetiştiren Allah’a, artık bile bile ortaklar koşmayın.”¹⁸⁷

2.3. *وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ* (الذى) 2/20. ayetteki *اللَّهُ*’nin sıfatıdır.¹⁸⁸

Bu durumda anlam, “Yeri döşek, göğü çardak yapan, gökten yağmur indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler veren Allah, dileseydi onların işitme ve görme duyularını alırdı. Allah, herşeye gücü yetendir. Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri

¹⁸³ Öztürk, *age.* s. 3.

¹⁸⁴ Yıldırım, *age.* s. 3.

¹⁸⁵ Dumlu-Elmalı, *a.g.e.* s. 5.

¹⁸⁶ el-Anbârî, *age.* c. I, s. 46; es-Semîn el-Halebî, *age.* c. I, s. 91.

¹⁸⁷ Atay, *a.g.e.* s. 3.

¹⁸⁸ el-Anbârî, *age.* c. I, s. 46; es-Semîn el-Halebî, *age.* c. I, s. 91.

yaratan, Rabb'inize ibadet edin ki korunabilesiniz. Artık bile bile Allah'a ortaklar koşmayın." şeklinde olabilir.

Değerlendirme:

Bakara suresinin 21-22 ayetleriyle ilgili olarak anlamı etkileyen 5 irabik vecih vardır. İncelediğimiz meallerin, Atay hariç, tamamı ayetleri "الذى, mahzuf mübteda'nın haberidir. Takdiri هو الذى'dir" yaklaşımıyla çevirmişlerdir. Yalnızca Atay, 22. ayetin çevirisinde "الذى, Mübteda'dır. Haberi, فلا تجعلوا لله اندادا" cümlesidir" yaklaşımından hareketle ayeti anlamlandırmıştır. Diğer yaklaşımları tercih eden olmamıştır.

2/23

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

Eğer kulumuza indirdiğimizden kuşku duyuyorsanız, Kur'ân benzeri bir sûre getirin.

Eğer doğruysanız, Allah'tan başka tanıklarınızı-destekçilerinizi de çağırın.

Ayet'te yer alan مِثْلِهِ kelimesindeki ه zamirinin nereye aid olduğuyla ilgili iki görüş vardır:

1. فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ'deki ه, ما'ya râcî'dir. O da "Kur'ân"dır. Ayet,

القرآن anlamındadır.¹⁸⁹ Bu görüş Katâde ve Mücâhid'den nakledilmiştir. Ebû

Ubeyde, Ferrâ, Taberî ve bazı alimler bu görüş benimsemişlerdir. Ahfeş, مِنْ'in zâid olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1981, c. I, s. 34; el-Bâkûlî, *Keşfu'l-Müşkilât*, c. I, s. 25; el-Ferrâ, *age.*, c. I, s. 19; et-Tabersî, *age.*, c. I, s. 61-62; et-Taberî, *age.*, c. I, s. 128, 129.

¹⁹⁰ el-Ahfeş, *Meâni'l Kur'ân*, Beyrut, Âlemü'l Kütüb, 1985, c. I, s. 98-99.

Bu durumda anlam şöyle olur: “Eğer kulumuza indirdiğimizden kuşku duyuyorsanız, Kur’ân benzeri bir sûre getirin.”

İzmirli, Elmalılı, Doğrul, Çantay, Atay, Ateş, Öztürk, Yıldırım ve Dumlu-Elmalı ayeti aynı şekilde anlamlandırmışlardır:

“Kulumuza indirdiğimiz kitap hakkında şüpheyne tutuluyor iseniz haydi siz de onun gibi bir sure getirin.”¹⁹¹

“Ve eğer kulumuza ceste ceste indirdiğimiz Kur’ândan şüphede iseniz haydi onun ayarından bir sure meydana getirin.”¹⁹²

“Kulumuz (Muhammed)e indirmiş olduğumuz Kur’ân’ın ceste ceste tarafımızdan gönderildiğine şüpheniz varsa onun surelerinden birine benzer bir sure getirin.”¹⁹³

“Eğer kulumuz (Muhammed)in üzerine parça parça (sure sure, ayet ayet) indirdiğimiz (Kur’ân’ın Allah katından geldiğinden) şüphe ediyorsanız haydi onun benzerinden siz de (meydana) bir sure getirin.”¹⁹⁴

“Kulumuza indirdiğimiz Kur’ân’dan şüphede iseniz ve eğer bunda samimi iseniz, siz de onun surelerine benzer bir sure meydana getirin.”¹⁹⁵

“Eğer kulumuza indirdiğimizden kuşku içindeyseniz, hadi onun benzerinden bir sure getirin.”¹⁹⁶

“Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’ânın Allahın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin.”¹⁹⁷

“Şayet siz kulumuza indirdiğimiz Kur’ân konusunda bir şüphe içerisinde iseniz haydi onun bir benzerini getirip ortaya koyunuz.”¹⁹⁸

¹⁹¹ İzmirli, *age.* s. 5.

¹⁹² Elmalılı, *age.* s. 3.

¹⁹³ Doğrul, *age.* c. I, s. 8.

¹⁹⁴ Çantay, *age.* s. 3.

¹⁹⁵ Atay, *age.* s. 3.

¹⁹⁶ Öztürk, *age.* s. 3.

¹⁹⁷ Yıldırım, *age.* s. 5.

¹⁹⁸ Dumlu-Elmalı, *age.* s. 5.

Ateş ve Diyanet meali biraz kapalıdır. Ateş, “Eğer kulumuz (Muhammed)e indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sure getirin.” şeklinde çevirmiş¹⁹⁹, Diyanet mealinde ise, “Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin.” şeklinde çevrilmiştir²⁰⁰.

2. ه، يَا رَاحِيَّ dir. O da “Muhammed”dir. Ayet, فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِ مَحْمُودٍ anlamındadır²⁰¹. من، teb'id ifade eder²⁰².

Bu durumda anlam şöyle olur: “Eğer kulumuza indirdiğimizden kuşku duyuyorsanız, siz de Muhammed’in getirdiğine benzer bir sûre getirin.” İnceleyebildiğimiz mealler içinde ayeti bu şekilde çeviren olmamıştır.

Değerlendirme:

Bakara 23 ile ilgili anlamı etkileyen irabik yaklaşımlardan yalnızca biri bütün mütercimler tarafından tercih edilmiş, diğer yaklaşımla ilgili herhangi bir tercih sözkonusu olmamıştır.

2/49

وَإِذْ نَحْنُكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُوكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ

Sizi, oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakarak işkencenin en kötüsünü yapan Firavun yandaşlarından kurtarmıştık. Bunda sizin için Rabb'inizden büyük bir sinama²⁰³ vardı.

¹⁹⁹ Ateş, *age.*, s. 3.

²⁰⁰ Bkz. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 3.

²⁰¹ el-Bâkûlî, *age.*, c. I, s. 26.

²⁰² el-Kurtubî, *age.*, c. I, s. 499. Kurtubî, Tefsirinde, söyleyenini belirtmeksizin, zamirin “Tevrat ve İncil”e râcî olduğu şeklinde üçüncü bir görüşten daha söz etmektedir.

²⁰³ Ayet'te yer alan بَلَاءٌ sözcüğü ‘sinama, imtihan’ anlamının yanı sıra ‘büyük bir ni’met’ anlamını da dile getirir. Asıl anlamı ‘zorluk ve sıkıntı’dır. Bkz. Ebü Ubeyde, *Mecazu’l-Kur’ân*: 1/40; el-Yezidî, *Garîbu’l-Kur’ân*: 69; İbn Kuteybe, *Garîbi’l-Kur’ân*: 48; es-Sicistânî, *Garîbu’l-Kur’ân*: 135; el-İsfahânî, el-Müfredât: 145, 146; “ef-Umde fi Garîbi’l-Kur’ân” el-Mu’cemu’l-Cami: 73; ed-Dameğânî, *Kâmûsu’l-Kur’ân*: 77; “Tuhfetu’l-Erib” el-Mu’cemu’l-Cami: 73; Muhammed Vehbi, *Kelimâtu’l-Kur’ân*: 90.

Ayet'te yer alan ذٰلِكُمْ ذٰلِكَ sözcüğünün takdiri ve اٰلَ sözcüğünün anlamıyla ilgili olarak iki yaklaşım söz konusudur:

1. Ayet, وفي ذبح الابناء بلاء أي نَقْمَةٌ anlamındadır.²⁰⁴

Bu durumda anlam şöyle olur:

“Sizi, oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakarak işkencenin en kötüsünü yapan Firavun yandaşlarından kurtarmıştık. Oğullarınızın boğazlanmasında sizin için Rabb’inizden gelen büyük bir zorluk vardı.”

Elmalılı, Doğrul, Ateş, Diyanet, Öztürk ve Yıldırım meallerinde ذٰلِكُمْ ذٰلِكَ takdiri anılan yaklaşıma uygun olarak çevrilmiştir, اٰلَ sözcüğü ise “imtihan” anlamıyla karşılanmıştır.

“Hem hatırlayın ki bir vakit sizi Âl-i Firavnden kurtardık, sizi azabın kötüsüne peyleyorlardı; oğullarınızı boğazlıyorlar ve kızlarınızı diri tutmak istiyorlardı ve bunda size rabbınız tarafından büyük bir imtihan vardı.”²⁰⁵

“Sizi en kötü işkencelere uğrattıkları zaman Firavunların elinden kurtardığımızı hatırlayın. Onlar sizin erkek çocuklarınızı boğazlayıp kadınlarınızın canına ilişmiyorlardı. Bunda sizin için büyük ve sıkıntılı bir imtihan vardı.”²⁰⁶

“Sizi Fir’avn Ailesinden de kurtarmıştık. Hani (onlar), size azabın en kötüsünü reva görüyor, oğullarınızı boğazlayıp, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı ve bunda sizin için Rabb’inizden büyük bir imtihan vardı.”²⁰⁷

“Hatırlayın ki, sizi, Firavun taraftarlarından kurtardık. Çünkü onlar size azabın en kötüsünü revâ görüyorlar, yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar,

Bu anlamlar gözönünde bulundurulduğunda, ayet’ten, ‘Firavun ve yandaşlarının yaptıklarının zorluk ve sıkıntı oluşturduğu’; ‘yapılanların bir imtihan niteliği taşıdığı’ ya da ‘Allah’ın İsrailoğulları’nı Firavun ve yandaşlarının işkencelerinden kurtarmasının büyük bir nimet olduğu’ anlaşılabılır.

²⁰⁴ el-Bâkûlî, *age.*, c. I, s. 40.

²⁰⁵ Elmalılı, *age.*, s. 7.

²⁰⁶ Ö.R.Doğrul, *a.g.e.*, s. 15.

²⁰⁷ Ateş, *age.*, s. 7.

(fenalık için) kızlarınızı hayatta bırakıyorlardı. Aslında o size revâ görülenlerde Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”²⁰⁸

“Sizi Firavun hanedanından kurtardığımızı da hatırlayın. Hani onlar size azabın en çirkini ile kötülük ediyorlardı: Erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kadınlarınızı diri bırakıyorlar / kadınlarınızın rahimlerini yoklayıp çocuk alıyorlar / kadınlarınıza utanç duyulacak şeyler yapıyorlardı. İşte bunda sizin için, Rabbinizden gelen büyük bir ıstırap ve imtihan vardı.”²⁰⁹

“Hem sizi en feci işkencelere uğrattıkları zaman Firavun’un adamlarından kurtardığımızı da hatırlayın. Onlar sizin dünyaya gelen erkek çocuklarınızı kesiyor, kız çocuklarınızı ise kötülük için hayatta bırakıyorlardı. İşte bunda size Rabbiniz tarafından çetin bir imtihan vardı.”²¹⁰

1. وفي إِنْجَاءَنَا إِيَّاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ بَلَاءٍ أَيْ نِعْمَةٍ.²¹¹ anlamındadır.

Bu durumda anlam şöyle olur:

“Sizi, oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakarak işkencenin en kötüsünü yapan Firavun yandaşlarından kurtarmıştık. Bizim sizi kurtarmamız size Rabb’inizden gelen büyük bir nimetti.”

Dumlu-Elmalı mealinde ذِكْرُ ذِكْكُمْ’un takdirinde anılan yaklaşım tercih edilmiş ama بَلَاءِ sözcüğünün anlamı “imtihan” olarak ifade edilmiştir.

“Erkek çocuklarınızı öldürüp, kız çocuklarınızı sağ bırakmak suretiyle size en kötü işkenceyi yapan Firavun ailesinden sizi kurtardığımızı ve bunda Rabbiniz tarafından sizin için büyük bir imtihanın olduğunu hatırlayın.”²¹²

²⁰⁸ Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s. 7.

²⁰⁹ Öztürk, age., s. 7.

²¹⁰ Yıldırım, age., s. 7.

²¹¹ el-Bâkûlî, age., c. I, s. 40.

²¹² Dumlu-Elmalı, age., s. 9.

Değerlendirme:

Elmalılı, Doğrul, Ateş, Diyanet, Öztürk ve Yıldırım meallerinde ذِكْمُ'nün takdiriyle ilgili olarak birinci yaklaşım tercih edilmiş, Dumlu-Elmalı mealinde ise ikinci yaklaşıma uygun bir çeviri yapılmıştır. Her iki yaklaşımı tercih edenler de اِمْتِحَانُ sözcüğünü “imtihan” anlamıyla karşılamışlardır.

Çantay ise, bir parantezle ذِكْمُ'nün takdiriyle ilgili iki yaklaşımı birleştirmiştir, ancak o da اِمْتِحَانُ sözcüğünü “imtihan” anlamıyla karşılamıştır:

“Yine hatırlayın o zamam ki (yeni doğan) oğullarınızı boğazlayıp kızlarınızı sağ bırakmak (yahut kadınlarınıza utanılacak türlü fenalıklar yapmak) suretiyle size (atalarınıza) işkencenin en kötüsünü yüklemekte devam eden Firavun hanedanından sizi kurtarmıştık. Bunda (bu azapta ve kurtarmada) Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı sizin için.”²¹³

İzmirli ve Atay'ın da, muğlak ta olsa, aynı yaklaşım içinde oldukları söylenebilir.

“Hani sizi işkenceye dūçar eden, oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı diri diri bırakan Fir'avunculardan sizi kurtarmış idik. Bu işde rabbiniz tarafından sizin için büyük bir imtihan var idi.”²¹⁴

“Size işkence eden, kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayan Firavun adamlarından sizi kurtarmış olduğumuzu hatırlayın. Onda, Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”²¹⁵

²¹³ Çantay, *age.*, s. 28.

²¹⁴ İzmirli, *age.*, s. 11.

²¹⁵ Atay, *age.*, s. 7.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا
فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

İman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan, ve Sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe inanan, doğru ve yararlı işler yapanlar, karşılıklarını Rabb'lerinden alacaklardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

Ayet'in مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ مِنْ tümcesinde yer alan مَنْ edatı raf ya da nasb mahallinde olabilir.

1. Raf Mahalli:

مَنْ şartıye'dir. Mübteda'dır. فَلَهُمْ şart'ın cevabı, mübteda'nın haberidir.²¹⁶

Bu durumda anlam, “Yahudilerden, Hristiyanlardan, ve Sâbiîlerden kimler Allah'a ve ahiret gününe inanır, doğru ve yararlı işler yaparsa, karşılıklarını Rabb'lerinden alacaklardır.” şeklinde olabilir.

Elmalılı, Çantay ve Yıldırım bu yaklaşımı tercih etmişlerdir:

“Şüphe yok ki iman edenler ve Yehudîler, Nasranîler, Sabiîler bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe hakikaten iman eder ve salih bir amel işlerse elbette bunların Rableri yanında ecirleri vardır, bunlara bir korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir.”²¹⁷

“Şüphe yok ki (senden evvel peygamberlere) iman edenler (olsun, Musa dinini kabul eden) Yahudiler (olsun), Nasranî (Hristiyan) ve Sâbiîler (olsun) kim (peygamberin şeriatına göre) Allah'a ve âhiret gününe inanır, bununla beraber (o şeriatın emri vechile) Salih (iyi) amel (ve hareket) de bulunursa elbette onların

²¹⁶ el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 46; es-Semîn el-Halebî, *age.*, c. I, s. 91.

²¹⁷ Elmalılı, *age.*, s. 9.

Rableri katında ecirleri (mükâfatları) vardır. Hem onlara bir korku da yoktur, onlar mahzun da olacak değillerdir.”²¹⁸

“İman edenler, yahudiler, hristiyanlar, sabiîler... Her kim Allah’a ve ahiret gününe (gerçekten) iman eder ve amel-i salih işlerse, elbette onların Rab’leri yanında mükâfatları vardır. Onlar için herhangi bir korku olmadığı gibi kendilerini üzecek bir şeyle de karşılaşmazlar.”²¹⁹

2. Nasb Mahalli:

من edatı, النین’den bedeldir.”²²⁰

İzmirli, Doğrul, Atay, Ateş, Diyanet, Öztürk ve Dumlu-Elmalı anılan yaklaşımı tercih etmişlerdir:

“İman getirenler, Yahudi olanlar, Nasara ve Sâbie yok mu, onlardan Allah’a ve yevm-i ahrete iman edip iyi amel işleyen kimselerin, Rableri indinde ecirleri vardır, onlar için korku da yoktur, onlar mahzun da olmazlar.”²²¹

“İman edenlerle Musa dinini kabul edenler, Nasraniler, sabiîler içinde Allah’a ve ahiret gününe inananlar ve a’mali salihâda bulunanlar, nezdi ilâhîdeki mükâfatlarına erecekleri gibi hiçbir korkuya uğramayacaklar, hiç te mahzun olmayacaklardır.”²²²

“Doğrusu mü’minler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiîlerden Allah’a ve ahiret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır. Artık onlara korku yoktur ve onlar üzülmeceklerdir de.”²²³

“Şüphesiz inananlar, Yahudiler, hristiyanlar ve sâbiîler(den) Allah’a ve âhiret gününe inanan ve iyi iş(ler) yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeceklerdir.”²²⁴

²¹⁸ Çantay, *a.g.e.*, s. 32.

²¹⁹ Yıldırım, *age.*, s. 9.

²²⁰ el-Anbârî, *age.* c. I, s. 46; es-Semîn el-Halebî, *age.* c. I, s. 91; el-Ukberî, *age.* c. I, s. 70.

²²¹ İzmirli, *a.g.e.*, s. 13.

²²² Doğrul, *a.g.e.*, s. 19.

²²³ Atay, *a.g.e.*, s. 9.

²²⁴ Ateş, *a.g.e.*, s. 9.

“Şüphesiz iman edenler; yahudilerden, hristiyanlardan ve sâbiilerden de Allah’a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.”²²⁵

“Şu bir gerçek ki, iman edenlerden, Yahudilerden, Hristiyanlardan, Sabiilerden Allah’a ve ahiret gününe inanıp barışa yönelik iş / hayırlı iş yapanların, Rableri katında kendilerine has ödülleri olacaktır. Korku yoktur onlar için, tasalanmayacaktır onlar.”²²⁶

“Kuşkusuz inananlar, Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiiler ve bunlardan Allah’a ve ahiret gününe inanıp yararlı işler yapanlar için, Rableri katında mükafatları vardır, onlara ne bir korku, ne de bir üzüntü söz konusudur.”²²⁷

Değerlendirme:

Edatının şartiye ya da bedel olması anlam üzerinde önemli ölçüde etkili olmamakla birlikte bir nüans sözkonusudur. Biz de ayeti çevirirken mütercimlerin çoğunluğunun tercihi doğrultusunda ikinci yaklaşımı esas aldık. Bu yaklaşımın Türkçe ifadedeye akıcılık noktasında yardımcı olduğunu düşünüyoruz.

2/65

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

Aranızdan Cumartesi günü sınırı aşanları biliyorsunuz. Bu nedenle onlara: “Aşağılık maymunlar olun” dedik.

Ayet’te yer alan كُونُوا, emr-i tekvîn’dir. Emr-i teklîf değildir.

كان, قِرَدَةً nin haberidir.

خَاسِئِينَ ile ilgili üç görüş vardır.

1. قِرَدَةً, خَاسِئِينَ in sıfatıdır.²²⁸ Biz de ayeti çevirirken bu görüşü esas aldık.

²²⁵ Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s. 9.

²²⁶ Öztürk, age., s. 9.

²²⁷ Dumlâ-Elmalî, a.g.e., s. 11.

²²⁸ el-Anbârî, age., c. I, s. 90.

“Sizden evvel Cumaertesi günü haddi, şer’i tecavüz edenlerin halini elbette bildiniz, biz de onlara “rahmeti ilâhiyeden uzak maymunlar olun” demiş idik.”²²⁹

“İçinizden sebt -istirahat- günü tecavüz edenleri elbette bilirsiniz, biz onlara sefil sefil maymunlar olun dedik.”²³⁰

“İçinizde Sebit günü haddi tecavüz edenleri elbette biliyorsunuz. İşte biz onlara, “Allah’ın rahmetinden kovulan maymunlar şekline girin” demiştik.”²³¹

“Andolsun, içinizden Cumartesi günü (ne saygı göstermek) hakkında (ki dinî hududu balık avlamak suretiyle) çiğneyip geçen (“Eyke”li)ler(in hallerini, başlarına gelenleri)i de herhalde bil(ip öğren)mişsinizdir. İşte biz onlara (Davud’un diliyle:) “Hor ve zelil maymunlar olun” dedik. (Üç gün sonra hepsi helâk oldu).”²³²

“Şüphesiz, Cumartesi günü içinizden saldırganlık edenleri biliyorsunuzdur. Onlara “Aşağılık birer maymun olun” dedik.”²³³

“İçinizden, Cumartesi günü (avlanma yasağı)nı çiğneyenleri, elbette bilmişsinizdir; işte onlara: “Aşağılık maymunlar olun!” dedik.”²³⁴

“İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: Aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz.”²³⁵

“Yemin olsun, içinizden Cumartesi gününde azgınlık yapanları siz bilirsiniz. Onlara şöyle dedik: “Aşağılık maymunlar oluverin.”²³⁶

“İçinizden sebt günü haddi aşanları elbette bilirsiniz. Biz böyle yapanlara “Aşağılık maymun olun!” dedik.”²³⁷

2. ²³⁸كان قِرْدَةً nin birinci haberi, ²³⁸خاسين ise ikinci haberidir.

²²⁹ İzmirli, *age.*, s. 14.

²³⁰ Elmalılı, *age.*, s. 9.

²³¹ Doğrul, *age.*, s. 20.

²³² Çantay, *age.*, s. 33.

²³³ Atay, *age.*, s. 9.

²³⁴ Ateş, *age.*, s. 9.

²³⁵ *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, 9.

²³⁶ Öztürk, *age.*, s. 9.

²³⁷ Yıldırım, *age.*, s. 9.

²³⁸ el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 90.

Bu durumda anlam, “Bu nedenle onlara: “Maymun olun, aşağılık olun” dedik.” olabilir.

3. كُونُوا'nun zamirinden hal olabilir.²³⁹

Bu durumda anlam, “Bu nedenle onlara: “Aşağılanmış bir halde, maymun(lar) olun,” dedik.” Olabilir.

Değerlendirme:

İncelediğimiz meallerin tamamında خاسين sözcüğü قِرْدَةً in sıfatı olarak kabul edilmiştir. Mütercimler خاسين sözcüğünü anlamlandırırken çoğunlukla “aşağılık, aşağılanmış” anlamlarını tercih ederken, Elmalılı “sefil sefil”, Çantay “hor ve zelil” demiş, İzmirli ve Doğrul ise خاسين sözcüğünü “rahmeti ilâhiyeden uzak olmak” ve “Allah’ın rahmetinden kovulmak” şeklinde anlamlandırmışlardır.

Dumlu-Elmalı ise, كُونُوا قِرْدَةً خَاسِينَ tümcesini “Aşağılık maymunlar gibi olun” şeklinde çevirmişlerdir.²⁴⁰ İnceleyebildiğimiz İ’râbu’l Kur’ân eserlerinde böyle bir anlamlandırmaya imkan verecek bir irabik veche ulaşamadık. Anılan anlamlandırma, irabik bir yaklaşımdan ziyade, bu şekil değiştirmenin manevî olduğunu söyleyen Mücahid ve taraftarlarının yaklaşımıyla ilintili olabilir.²⁴¹

2/66

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ

Onları çağdaşlarına ve gelecek çağlardakilere bur uyarı; muttakîler’e de öğüt alınacak bir ders yaptık.

²³⁹ el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 90.

²⁴⁰ Dumlu-Elmalı, *a.g.e.*, s. 11.

²⁴¹ Bkz. İbn Kesîr, *age.*, c. I, s. 106.

فَجَعَلْنَاهَا ile ilgili olarak İ'rabu'l Kur'an müellifleri iki görüş bildirmişlerdir. Bir kısmı sözcüğün خاسين'e aid olduğunu, diğer bir kısmı ise, قردة'e aid olduğunu ifade etmişlerdir.

Birinci görüş tercih edilirse anlam “Bu aşağılanmışlığı, çağdaşlarına ve gelecek çağlardakilere bir uyarı; muttakîler'e de öğüt alınacak bir ders yaptık.” şeklinde olabilir.

İkinci görüş tercih edilirse, anlam “Maymun olmalarını, çağdaşlarına ve gelecek çağlardakilere bir uyarı; muttakîler'e de öğüt alınacak bir ders yaptık.” şeklinde olabilir. Diyanet mealinde bu ikinci görüşe yakın bir anlam tercih edilmiş, “Biz bunu (maymunlaşmış insanları) hadiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, müttakîler için de bir öğüt vesilesi kıldık.”²⁴² denilmiştir.

Değerlendirme:

Biz ayeti çevirirken böyle ince bir ayrıma gitmedik. “Onları çağdaşlarına ve gelecek çağlardakilere bir uyarı; muttakîler'e de öğüt alınacak bir ders yaptık.” diyerek ‘maymun olmalarını ve aşağılanmışlıklarını’ birlikte değerlendirdik. İzmirli de aynı tercihte bulunmuş, ayrıca bir dipnotla “Onları” sözcüğünün kapsamına ‘kıssayı, ukubeti, ümmeti, mesh keyfiyetini, karyeyi, maymunları’ da dahil etmiştir.²⁴³ Diyanet meali dışındaki meallerde de anılan yaklaşımı çağrıştıran ifadeler kullanılmıştır:

“Ve bu ukûbeti önündekilere ve arkasındakilere bir dersi ibret ve korunacaklara bir va'z-u nasihat olmak üzere yaptık.”²⁴⁴

“Binâenaleyh onu hem önündekilere (o zaman hazır olanlara), hemen ardındakilere (sonradan geleceklere) ibret verici ceza ve (mü'minlerden) takvaya erenlere de bir öğüt yaptık.”²⁴⁵

²⁴² Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 9.

²⁴³ Bkz. İzmirli, *Maâni-i Kur'an*, s. 24. (2. Dipnot)

²⁴⁴ “... ve bu ukubeti önündekilere ve arkasındakilere bir dersi ibret ve korunacakları bir va'zu nasihat olmak üzere yaptık.” *Hak Dini*, c. I, s. 376. Elmalılı her ne kadar eserin meal kısmında “bu ukûbeti” demişse de, tefsir kısmında “bu kıssayı” demiştir.

²⁴⁵ Bkz. *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, s. 10. “... ibret verici bir ceza...”

“Bunu, bu hâdiseye şahit olanlar ve sonradan gelenler için ceza, Allah’tan korkanlar için de ibret yapmıştık.”²⁴⁶

“Bunu, kendilerine ve sonradan geleceklere bir ceza örneği ve Allah’a saygılı olanlara bir öğüt olsun diye yaptık.”²⁴⁷

“Ve bunu önündekilere ve ardından geleceklere ibret bir cezâ, korunarlara da bir öğüt yaptık.”²⁴⁸

“Bu durumu, o zamankilere ve onların ardından geleceklere ibret dolu bir ceza, takva sahiplerine de bir öğüt yaptık.”²⁴⁹

“Bunu, hem bu hadiseye şahit olanlara, hem de sonradan gelecek olan nesillere bir ibret ve korunacaklara da bir öğüt kıldık.”²⁵⁰

“Bu cezayı onların çağdaşlarına ve sonrakilere bir ibret ve Allah’ın yasağını çiğnemekten sakınanlara bir öğüt olsun diye verdik.”²⁵¹

2/69

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْثُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوُثُهَا تَسُرُّ النَّاطِرِينَ

“Rabbine bizim için dua et de renginin nasıl olacağını açıklasın” dediler. “Onun sarı, canlı renkli, bakanların hoşuna giden bir inek olduğunu söylüyor” dedi.

Ayet’te *صَفْرَاءُ* ya da *فَاعِجٌ* kelimesinde vakf yapılmasıyla ilgili iki görüş vardır:

1. Ayet’te vakf *صَفْرَاءُ* kelimesinde yapılır. *صَفْرَاءُ*, *بَقَرَةٌ*’nün sıfatıdır²⁵².

Bu durumda anlam şöyle olur:

“Onun sarı bir inek olduğunu söylüyor, rengi parlaktır, bakanların hoşuna gider.”

²⁴⁶ Doğrul, *a.g.e.*, s. 20.

²⁴⁷ Atay, *a.g.e.*, s. 9.

²⁴⁸ Ateş, *a.g.e.*, s. 9.

²⁴⁹ Öztürk, *age.*, s. 9.

²⁵⁰ Yıldırım, *age.*, s. 9.

²⁵¹ Dumlu-Elmalı, *a.g.e.*, s. 11.

²⁵² el-Bâkûlî, *age.*, c. I, s. 53; et-Taberî, *age.*, c. I, s. 273-274; el-Kurtubî, c. I, s. 450; İbn Kesîr, c. I, s. 158.

2. Ayet'te vakf نُفُتَا kelimesinde yapılır. نُفُتَا mübtada, نُفُتَا haberidir²⁵³.

Bu durumda anlam şöyle olur:

“O parlak sarı bir inektir, rengi bakanların hoşuna gider.”

İzmirli, Elmalılı, Doğrul, anılan yaklaşımı tercih etmiştir.

“Onlar bizim için rabbine niyaz et de ineğin rengini bize belli etsin dediler.

﴿٢٥﴾ Musa ‘Rabbim buyuruyor, ki o sapsarı bir inektir, rengi bakanlara inşirah verir’ dedi.”²⁵⁴

“Bizim için dediler: Rabbine dua et, rengi ne imiş bize beyan etsin, Rabbim, dedi, Şöyle buyuruyor: Bir bakare ki sapsarı, rengi bakanlara sürur verir.”²⁵⁵

“Kavmi tekrar “Tanrına, tarafımızdan yalvar da ineğin rengini bize beyan etsin, dediler. O da, Allah diyor ki, o inek sapsarı bir inektir. Onun rengi, bakanlara haz verir, dedi.”²⁵⁶

Değerlendirme:

İncelediğimiz mealler içinde ayet'i çevirirken birinci yaklaşımı tercih eden olmamıştır. İzmirli, Elmalılı ve Doğrul ikinci yaklaşımı tercih etmişlerdir.

Çantay ise, ayet'i şu şekilde anlamlandırmıştır: “(Tekrar) şöyle dedilerdi: ‘Bizim için Rabbine dua et de onun rengi nedir, bize tam açıklasın’. O da (‘Rabbim) diyor ki: O, bakanlara ferahlık verecek sapsarı bir inektir’ demişti.” Çeviride dikkati çeken husus, hocanın نُفُتَا kelimesine herhangi bir anlam vermemiş olmasıdır²⁵⁷.

²⁵³ el-Bâkûlî, *age.* c. I, s. 54.

²⁵⁴ İzmirli, *age.* s. 15.

²⁵⁵ Elmalılı, *age.* s. 9.

²⁵⁶ Doğrul, *a.g.e.*, s. 21.

²⁵⁷ Bkz. Çantay, *age.* s. 33.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ
مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

Şimdi bunların size inanmalarını mı bekliyorsunuz? Onlardan bir grup Allah'ın sözünü dinliyor, onu anladıktan sonra bile bile tahrif ediyordu.

Ayet'te yer alan مِنْهُمْ'le ilgili olarak iki yaklaşım söz konusudur.

1. مِنْهُمْ raf mahallindedir. Çünkü فَرِيقٌ'ün sıfatıdır. Ve يَسْمَعُونَ nasb mahallinde fiil cümlesidir, كَانَ'nin haberidir.

İzmirli, Elmalılı, Doğrul, Çantay, Atay, Ateş, Diyanet, Öztürk, Yıldırım bu yaklaşımı tercih etmişlerdir:

“Yahudilerin size iman edeceklerini umuyorsunuz öyle mi? Halbuki onlardan bir güruh Allah sözü olan Tevrat'ı dinlerler, meali anladıktan sonra bile bile onu tahrif ederler idi.”²⁵⁸

“Şimdi bunların size iman edivereceklerini ümit mi ediyorsunuz? Halbuki bunlardan bir fırka vardı ki Allahın kelâmını işitirlerdi de akılları aldıktan sonra onu bile bile tahrif ederlerdi.”²⁵⁹

“Siz (Ey Peygamber ve mü'minler!) onların (Yahudilerin) size inanmalarını mı umuyorsunuz? Onların içinde öyle bir güruh vardır ki, Allah'ın kelâmını dinlerler de onu anladıktan sonra, bile bile tahrif ederler.”²⁶⁰

“Artık (ey mü'minler!) Onların (Yahudilerin) size inanacaklarını umar mısınız? Halbuki onlardan (hahamlık eden) bir zümre vardır ki, Allah'ın kelâmını

²⁵⁸ İzmirli, *age.*, s. 16.

²⁵⁹ Elmalılı, *age.*, s. 10.

²⁶⁰ Doğrul, *a.g.e.*, s. 23.

(Tevrat'ı) dinlerlerdi de akılları aldıktan sonra onlar bunu bile bile tahrif (ve tağyir) ederlerdi. [bozup değiştirirlerdi].”²⁶¹

“Bunların size inanacaklarını umuyor musunuz? Çünkü, onlardan birtakım insanlar Allah'ın sözünü dinler. O'na akılları yattıktan sonra da onu bile bile tahrif ederlerdi.”²⁶²

“Şimdi (ey mü'minler) siz bunların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Oysa bunlardan bir grup vardı ki, Allah'ın sözünü işitirlerdi de düşünüp akıl erdirdikten sonra, bile bile onu değiştirirlerdi.”²⁶³

“Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa ki, onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi.”²⁶⁴

“Şimdi siz bunların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Bunların içinden bir grup vardı ki, Allah'ın kelâmını dinliyorlar, sonra onu kavramalarının ardından, bilip durdukları halde tahrif ediyorlardı.”²⁶⁵

“Nasıl olur onların size güvenmelerini beklersiniz ki onlardan bir zümre vardı ki Allahın kelâmını işitip akılları aldıktan sonra, bile bile onu tahrif eder, değiştirirlerdi.”²⁶⁶

2. قَرِيقٌ يَسْمَعُونَ nasb mahallindedir. كَانَ'nin haberidir. ²⁶⁷

Bu durumda anlam, “Allah'ın sözünü dinleyen, onu anladıktan sonra bile bile tahrif eden bir grup vardı onların içinde.” şeklinde olabilir.

Dumlu-Elmalı anılan yaklaşımı tercih etmişlerdir:

“İçlerinde Allah'ın sözünü duyup iyice kavradıktan sonra, bile bile onu değiştiren bir grup varken, onların size inanmalarını mı umuyorsunuz?!”²⁶⁸

²⁶¹ Çantay, *a.g.e.* s. 35.

²⁶² Atay, *a.g.e.* s. 10.

²⁶³ Ateş, *a.g.e.* s. 10.

²⁶⁴ *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 10.

²⁶⁵ Öztürk, *age.* s. 10.

²⁶⁶ Yıldırım, *age.* s. 10.

²⁶⁷ el-Anbârî, *age.* c. I, s. 97.

Değerlendirme:

75. ayeti anlamlandırırken mütercimler -Dumlu-Elmalı hariç- konsensüs oluşturmuşlar ve birinci yaklaşımı tercih etmişlerdir. Dumlu-Elmalı ise, فريق kelimesinin sıfatı olarak يَسْمَعُونَ kelimesini kabul etmiş ve anlamı bu doğrultuda oluşturmuşlardır.

2/85

ثُمَّ هَؤُلَاءِ يَقْتُلُونَ أَنْفُسَهُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتِوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

Sonra, birbirinizi öldüren; halkınızdan bir kısmını yurtlarından süren; onlara karşı kötülük ve düşmanlıkta yardımlaşan ve kesinlikle yurtlarından çıkarılmaları yasaklanmış olmasına karşın esir düştüklerinde onları fidye karşılığında bırakan, yine sizlersiniz. Kitabın bir kısmına inanıp diğer kısmını inkar mı ediyorsunuz? Öyleyse içinizden bunu yapanların karşılığı dünya hayatında rezillikten ve kıyamet günü de şiddetli bir azaba uğratılmaktan başka bir şey olmayacaktır. Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.

Ayet'in ... ذَٰلِكَ تَمَّ tümcesindeki مَا'nın "istifham" ya da "nefi" olmasıyla ilgili iki görüş vardır:

1. istifham'dır, mübtedadır, جَزَاءُ haberidir, خِزْيٌ, جَزَاءُ dan bedeldir.²⁶⁹

²⁶⁸ Dumlu-Elmalı, *a.g.e.*, s. 12.

²⁶⁹ Bâkûlî, *age.*, c. I, s. 69; el-Anbârî, *age.*, c. I, s. 105; el-Ukberî, *age.*, c. I, s. 87.

Elmalılı, Doğrul ve Ateş, ayet'in anılan bölümünü çevirirken bu irabik yaklaşımı esas almışlardır:

“Şu halde içinizden böyle yapanlar binnetice Dünya hayatında bir rüsvalıktan başka ne kazanırlar?”²⁷⁰

“Bunu sizden irtikâp edenin cezası dünyada rüsva olmak, kıyamet gününde azabın en şiddetlisine uğratılmak olmaz da ne olur?”²⁷¹

“Sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka nedir?”²⁷²

1. مَا نَفِي' dir, جَزَاءُ mübtedadır اَلْاٰ خَزِيْ haberidir.²⁷³

Doğrul ve Ateş dışındaki mütercimler bu görüşü tercih etmişlerdir:

“Artık bunları işleyenlerin cezası ancak dünya dirliğinde rüsvalılık, kıyamet gününde de azabın en şiddetlisine uğratılmaktır.”²⁷⁴

“Şu halde içinizden böyle yapan(lar)ın cezası dünya hayatında bir rüsvalıktan (esir ve kahrolmuş bir şekilde yaşamaktan) başka (bir şey) değildir.”²⁷⁵

“Aranızda böyle yapanların cezası, dünya hayatında ancak rezil olmaktır.”²⁷⁶

“Sizden öyle davrananların cezası dünya hayatında ancak rüsvalılık; kıyamet gününde ise en şiddetli azaba itilmektir.”²⁷⁷

“İçinizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezillikten başka birşey değildir.”²⁷⁸

“İçinizden böyle yapanların elde edeceği netice dünya hayatında rüsvalıktan başka bir şey değildir.”²⁷⁹

²⁷⁰ Elmalılı, *age.*, s. 12.

²⁷¹ Doğrul, *age.*, s. 25.

²⁷² Ateş, *age.*, s. 12.

²⁷³ Bâkûlî, *age.*, c. I, s. 69; el-Anbârî, c. I, s. 105; el-Ukberî, c. I, s. 87.

²⁷⁴ İzmirli, *age.*, s. 19.

²⁷⁵ Çantay, *age.*, c. I, s. 38.

²⁷⁶ Atay, *age.*, s. 12.

²⁷⁷ *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 12.

²⁷⁸ Öztürk, *age.*, s. 12.

“Sizden kim bunu yaparsa, cezası, dünyada rüsveyalıktan başka bir şey değildir.”²⁸⁰

2/96

وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ
وَمَا هُوَ بِمُزَحِّزِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

Onların yaşama herkesten daha çok ihtirasla sarıldıklarını, hatta müşriklerden bile daha tutkulu olduklarını görürsün. Her biri binlerce yıl yaşamak ister. Oysa çok yaşamak onları azaptan kurtarmaz. Allah, yaptıklarını görendir.

Ayet’te nerede vakıf yapılacağı konusunda iki görüş vardır:

1. Ayet’te vakf *حَيَاةٍ* kelimesindedir.²⁸¹

Bu durumda anlam şöyle olur:

“Onların yaşama herkesten daha çok ihtirasla sarıldıklarını görürsün. Müşriklerden her biri de binlerce yıl yaşamak ister.”

Diyanet mealinde anılan anlam tercih edilmiştir:

“Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkününü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın.”

2. Ayet’te vakf *أَشْرَكُوا* kelimesindedir.²⁸²

Bu durumda anlam şöyle olur:

“Onların yaşama herkesten daha çok ihtirasla sarıldıklarını, hatta müşriklerden bile daha tutkulu olduklarını görürsün. Her biri binlerce yıl yaşamak ister.”

²⁷⁹ Yıldırım, *age.*, s. 12.

²⁸⁰ Dumlu-Elmalı, *age.*, s. 14.

²⁸¹ el-Bâkûlî, *age.*, c. I, s. 76.

²⁸² el-Bâkûlî, *age.*, c. I, s. 77.

İzmirli de aynı görüştedir:

“Sen her halde Yahudileri insanlardan, müşriklerden ziyade hayata haris bulursun, onlardan bazıları bin sene yaşamak ister; halbuki bu kadar yaşaması kendisini azaptan uzaklaştıracak değildir. Allah onların işlediklerini görür.”²⁸³

“Her halde onları insanların hayata en harisi, müşriklerden de haris bulacaksın. her biri arzu eder ki bin sene mu’ammer olsa, halbuki mu’ammer olmak kendisini azabdan uzaklaştıracak değil Allah görüyor onlar neler yapıyorlar.”²⁸⁴

“Onlar (Yahudiler) insanlar içinde dünya hayatına en düşkün olanlardır. Onlar müşriklerden bile daha fazla dünya hayatına düşkünlüdürler. İçlerinden bazıları bin sene yaşamak ister. Fakat bu kadar muammer olsa da, bu uzun ömür, onları azaptan uzaklaştıramaz. Hak Teâlâ onların bütün yaptıklarını görür.”²⁸⁵

“Andolsun, sen onları (Yahudileri) insanlardan (hatta) müşrik olanlardan ziyade hayata düşkün bulacaksın. Onlardan her biri arzu eder ki (kendisine) bin yıl ömür verilsin...”²⁸⁶

“Andolsun, onları, insanların yaşamaya en düşkün, hem de Allah’a ortak koşanlardan da düşkün bulursun. Her biri ömrünün bin yıl olmasını ister.”²⁸⁷

“Onları, insanların hayata en düşkün, ortak koşanlardan daha tutkunu bulursun, her biri bin yıl yaşatılmasını ister.”²⁸⁸

“Sen onları, insanların yaşamaya en düşkün olarak bulursun. Şirke batanlardan bile... Her biri bin yıl ömür sürsün ister.”²⁸⁹

“İnsanlar içinde dünya hayatına en hırslı olanların onlar olduğunu görürsün. Hatta bu hırsta müşriklerden bile daha ileridirler. Onlardan her biri bin yıl yaşamak ister.”²⁹⁰

²⁸³ İzmirli, *age.*, s. 21-22.

²⁸⁴ Elmalılı, *age.*, s. 14.

²⁸⁵ Doğrul, *a.g.e.*, s. 28.

²⁸⁶ Çantay, *age.*, s. 42.

²⁸⁷ Ataya, *age.*, s. 14.

²⁸⁸ Ateş, *age.*, s. 14.

²⁸⁹ Öztürk, *age.*, s. 14.

²⁹⁰ Yıldırım, *age.*, s. 14.

“Onları, kesinlikle insanların hayata en düşkünleri olarak bulacaksın, hatta ortak koşanlardan bile...”²⁹¹

Değerlendirme:

1. İzmirli ayetle ilgili olarak açıklama notunda irabik açıklamalara yer vermiştir:

“وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا” nazmı celilindeki vav, vav-ı atıfı’dır. İnsanlar da zamanındaki insanlar demektir. Ayrıca, müşrikleri zikr mübalağaya mahmuldür. Çünkü onların hırsı şiddetlidir. Hayatın nükre olarak iradı da hakir bir hayat kast olunması içindir. Yani Yahudiler dünyada azıcık yaşamağa zamanlarındaki insanların hepsinden, hususa müşriklerden ziyade haristirler. Maamafih hayatın nekre olarak iradı hayatı mahsusaya, uzun boylu hayata da hamlolunabildiği gibi (vav) ın vav-ı müste’nife olması caizdir. Artık mana “Yahudileri herkesten ziyade hayata haris bulursun” bunlardaki hırs mişriklerde yoktur demek olur.

2. Mushafta, Bakara 96. ayette حَيوة kelimesinde durmanın daha evla olduğunu gösteren ج harfi olmasına karşın mütercimler -diyanet meali hariç- ya vakfi أَشْرَكُوا kelimesinde yapmışlardır, ya da hem أَشْرَكُوا hem de حَيوة kelimesinde yapmışlardır.

2/102

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمٍ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا

يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السَّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ

102 ve Süleyman’ın mülkü hakkında şeytanca duygular taşıyanların uydurduklarına uydular.²⁹² Oysa inkar eden Süleyman değildi.²⁹³ Ama şeytanca duygular taşıyanlar

²⁹¹ Dumlu-Elmalı, *age.*, s. 15.

²⁹² Bir başka yoruma göre, (Süleyman’ın mülkü hakkında ins ve cin şeytanların uydurduklarına uydular) veya (Süleyman’ın mülkü döneminde şeytanların okudukları sihir ve büyü kitaplarına uydular.) et-Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, c. 1, s. 289-290; ez-Zemahşerî, *Keşşaf*, c. 1, s. 172; en-Nesefî, *Medâriku’l-Tenzîl*, c. 1, s. 113.

insanlara sihri ve Babil’de iki melek²⁹⁴ olan Hârut ve Mârut’a indirileni öğreterek inkar ettiler.

وَمَا اَنْزَلْ deki مَا ile ilgili iki durum sözkonusudur.

2. السَّحَرِ anlamındadır, nasb mahallindedir, ²⁹⁵matuftur.

İzmirli, Elmalılı, Çantay, Ateş, Diyanet, Öztürk, Yıldırım ve Dumlu-Elmalı meallerinde bu yaklaşım tercih edilmiştir:

“Yahudiler, şeytanların Süleyman’ın meliki hakkında uydurdukları şeye uydular. Süleyman sihir ile kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular, halka sihri ve Babil’de iki meleke Harut ve Marut’a inzal olunan sihirleri öğretirler...”²⁹⁶

“Tuttular Süleyman mülküne dair Şeytanların uydurup takib ettikleri şeylerin ardına düştüler, halbuki Süleyman küfretmedi ve lâkin o şeytanlar küfrettiler. nasa sihir ta’lim ediyorlar ve Babil’de Harut Marut iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı.”²⁹⁷

“Şeytanların Süleyman’ın mülk (saltanat ve nübüvvet)i aleyhine uydurup takip ettikleri şeylere (yalanlara) uydular. Halbuki Süleyman asla kâfir olmadı. Fakat o şeytanlar kâfirdiler ki insanlara sihri (büyücülüğü) ve Babil’deki iki meleğe, Harut ve Marut’a indirilen şeyleri öğretiyorlardı.”²⁹⁸

“Süleyman’ın hükümdârlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular (Süleyman’ın büyü yaparak saltanatını kazandığını söyleyen şeytan ruhlu

²⁹³ Tevrat’ta Hz. Süleyman’la (as) ilgili olarak şunlar söylenilmektedir: “Ve onun yedi yüz karısı kral kızı olup, üç yüz cariyesi vardı; ve karıları onun yüreğini saptırdılar. Ve vaki oldu ki, Süleyman’ın ihtiyarlığı zamanında karıları onun yüreğini başka ilahların ardınca saptırdılar; ve babası Davut’un yüreği Allah’ı Rab ile bütün olduğu gibi onun yüreği bütün değildi. Ve Süleyman Saydalıların ilahesi Astartinin ardınca, ve Ammonilerin mekruh şeyi Milkomun ardınca gitti...” 1, Kırallar, Bâb 11, 3-5. Kur’ân, (Oysa inkar eden Süleyman değildi) buyurarak bu yaklaşımı olumsuzlamaktadır..

²⁹⁴ Âyet’te yer alan الْمَلِكَيْنِ sözcüğü, bazı kıraatlerde الْمَلِكَيْنِ şeklinde okunmaktadır. Bu durumda, Hârut ve Mârut’un iki melek oldukları değil ‘iki yönetici, önde gelen kişi’ oldukları anlaşılabilir.-

²⁹⁵ el-Anbârî, age., c. I, s. 113; el-Ukberî, age., c. I, s. 99.

²⁹⁶ İzmirli, age., s. 21-22.

²⁹⁷ Elmalılı, age., s. 14.

²⁹⁸ Çantay, age., s. 44.

insanlara uyup, Süleyman'ın büyücü olduğuna inandılar.) Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre gitmemişti. Fakat o şeytanlar, küfre gittiler: İnsanlara büyü ve Bâbil'deki Hârût ve Mârût adlı melekler(den ilhâm alan iki kişiye) indirileni öğretiyorlar.”²⁹⁹

“Süleyman'ın hükümrânlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı.”³⁰⁰

“Süleyman'ın mülk ve saltanatı konusunda onlar, şeytanların okuyup durduklarına uydular. Halbuki Süleyman küfre sapmamıştı. Ancak şeytanlar küfre sapmıştı; insanlara büyü öğretiyorlardı. Ve Babil'de Harut ve Marut adlı iki melek üzerine indirileni öğretiyorlardı.”³⁰¹

“Tuttular Süleyman'ın hükümrânlığı hakkında şeytanların uydurdukları sözlere tabi oldular. Halbuki Süleyman küfre gitmemişti. Fakat asıl o şeytanlar küfre gittiler. Halka sihiri ve Babilde Harut ve Marut adlı iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı.”³⁰²

“Onlar Süleyman'ın mülkü konusunda şeytanın kendilerine fısıldadıklarına uydular. Süleyman inkar etmemişti. Fakat şeytanlar inkar ettiler. Onlar insanlara büyü ve Babil'de Harut ve Marut adlı iki meleğe indirileni öğretiyorlardı.”³⁰³

3. ما, nafiye'dir, وَمَاكَفَرٌ سَلِيمٌ'a matuftur.³⁰⁴

Bu durumda ayet'in takdiri şöyledir: وَمَاكَفَرٌ سَلِيمٌ وَلَمْ يَنْزِلِ اللَّهُ السَّحْرَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ

“Süleyman inkar etmedi ve Allah, iki meleğe sihri indirmedir.”³⁰⁵

Doğrul, Atay bu görüştedirler:

²⁹⁹ Ateş, age., s. 14.

³⁰⁰ Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 14.

³⁰¹ Öztürk, age., s. 14.

³⁰² Yıldırım, age., s. 14.

³⁰³ Dumlu-Elmalı, age., s. 15.

³⁰⁴ el-Anbârî, age., c. I, s. 113.

³⁰⁵ et-Tabersî, age., c. I, s. 286; el-Ukberî, age., c. I, s. 99.

“Bunlar Süleyman’ın nübüvveti aleyhinde uydurdıkları yalanlara uydular. Süleyman ise asla kâfir olmadı. Fakat şeytanlar kâfirdiler, herkese sihirbazlık öğretirlerdi. Sihirbazlığı Babil’deki iki Melikten öğrendiklerini söylerlerdi. Halbuki Babil’deki iki Melik olan Harut ile Marut’a böyle bir şey gönderilmemişti.”³⁰⁶

“Kötülerin, Süleyman’ın hükümdarlığının aleyhine söylediklerine uydular. Süleyman kafir değildi. Fakat, insanlara büyüculüğü öğreten kötüler, kafir olmuşlardır. Ve Babil’de, iki melek denen, Hârut ve Mârut’a da bir şey indirilmemişti.”³⁰⁷

Değerlendirme:

1. Rıza Doğrul ve Atay dışında bütün çevirmenler birinci görüşü tercih etmişlerdir. Doğrul ise ما’nın ‘nafiye’ olduğu görüşündedir ve ayeti “Süleyman ise asla kafir olmadı... Babildeki iki melik olan Harut ve Marut’a böyle bir şey gönderilmemişti.” şeklinde çevirmiştir.

Doğrul’un çevirisindeki dikkat çekici bir diğer husus da الملكين sözcüğünün الملكين şeklindeki okunuşunu tercih etmesi ve “iki melik” olarak çevirmesidir.³⁰⁸

2. İzmirli ve Çantay, ayet’teki i’râb ve kıraatlerle ilgili olarak dipnotlarda bilgi vermişlerdir. Bu yaklaşım ayetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

2/119

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَأُسَلِّ عَنْ أَصْحَابِ الْحَجِّيمِ

Biz, seni, bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak, hak ile gönderdik. Cehenneme mahkum olanlardan sen sorumlu değilsin.

³⁰⁶ Doğrul, age., c. I. s. 30.

³⁰⁷ Atay, age.. s. 15.

³⁰⁸ Bkz. Tanrı Buyruğu, c. I, s. 29-30.

Ayet'te yer alan *وَلَا تُسَلِّ* deyişi, bir kırât'te *وَلَا تُسَلِّ* şeklinde okunmaktadır. Bu durumda çeviri şu şekilde olur: “Biz, seni, bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak, hak ile gönderdik. Cehenneme mahkum olanları ise sorma!”

Zemahşerî bu şekilde okunuşun, “Falan nasıl?” sorusuna “Sorma/sorma gitsin” şeklindeki gibi bir cevap anlamında yorumlandığını ifade etmektedir.³⁰⁹

Türkçe’de “sorma, sormayın, sorma gitsin” deyişleri, ‘Fazlalığı ve abartmayı ya da kötü bir durumu’ ifade için kullanılır.³¹⁰ Bu ifade ediş, ayette içkin bulunan ‘cehenneme mahkum olanlara uygulanan korkunç azap’ anlamıyla örtüşmektedir.

2. İzmirli, ayeti çevirirken bir açıklama notuyla *وَلَا تُسَلِّ* şeklindeki okunuş söz konusu olduğunda “sorma” anlamında olacağını belirtmiştir.

Diğerleri *وَلَا تُسَلِّ* okunuşunu tercih etmişlerdir:

“Şek yok: biz seni hakk ile rahmetimizin müjdecisi ve azabımızın habercisi gönderdik; sen o Cehennemliklerden mes’ul de değilsin.”³¹¹

“Seni Biz hak olan Kur’ân ile müjdeci ve korkutucu olarak gönderdik. Alevli ateşlerde yanacak olanlar hakkında sen sorguya çekilecek değilsin.”³¹²

“(Habibim) şüphe yok ki biz seni (rahmetimizin) kamil bir müjdeci(si) ve (azabımızın) gerçek korkutucu(su ve habercisi) olarak o Hak (Kur’ân) ile gönderdik. Sen cehennemin arkadaşlarından (cehennemlik olanların küfürde ayak diremelerinden) mesul olacak değilsin.”³¹³

“Doğrusu, Biz seni gerçekten müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Cehennemlik olanlardan sorumlu olmayacaksın.”³¹⁴

“Doğrusu, biz seni, gerçekle, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Cehennem halkından sen sorumlu değilsin.”³¹⁵

³⁰⁹ ez-Zemahşerî, *age.*, c. I, s. 181-182.

³¹⁰ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996, c. IV, s. 2587.

³¹¹ Elmalılı, *age.*, s. 17.

³¹² Doğrul, *a.g.e.*, s. 34.

³¹³ Çantay, *age.*, s. 49.

³¹⁴ Atay, *age.*, s. 17.

³¹⁵ Ateş, *age.*, s. 17.

“Doğrusu biz seni Hak (Kur’ân) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.”³¹⁶

“İnan olsun ki, biz seni hak üzere bir müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen, cehennem ehlinde sorgu-suale çekilmeyeceksin / cehennem yaranından sen sorumlu değilsin.”³¹⁷

“Biz seni sırf Kur’ânla müjdelemen ve uyarman için gerçeğin ta kendisi olarak gönderdik. Yoksa sen cehennemliklerden ötürü sorguya çekilecek değilsin.”³¹⁸

“Kuşkusuz biz seni, gerçek (deliller)le müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerin yaptıklarından asla sorumlu değilsin.”³¹⁹

2/125

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمَّا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ
وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

Ev’i insanların akın akın gelecekleri, sevap kazanılan bir sığınak yapmıştık. Siz de İbrahim’in makamını ibadet yeri edinin; İbrahim ve İsmail’e: ‘Ev’imi, tavaf edenler, orda kalıp ibadete yönelenler, rükû ve secde edenler için temiz tutun’ diye buyurmuştuk.”

Ayet’te yer alan وَاتَّخِذُوا sözcüğü ile ilgili iki yaklaşım vardır:

1. Ayet’te yer alan وَاتَّخِذُوا sözcüğü emir sigasında mübteda makamındadır.³²⁰

İncelediğimiz meallerin tamamında bu yaklaşım tercih edilmiştir.

“Hani biz beyti nas için cemiyetgah düşmanın tasallutundan emin bir yer

³¹⁶ Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 17.

³¹⁷ Öztürk, age., s. 17.

³¹⁸ Yıldırım, age., s. 17.

³¹⁹ Dumlu-Elmalı, age., s. 19.

³²⁰ el-Bâkûlî, age., c. I, s. 96.

kılmıştı. Siz de makamı İbrahim'i namazgah edinin.”³²¹

“Ve o vakit beyti şerifi insanlar için dönüp varılacak bir sevabgâh ve bir darüleman kıldık, siz de makamı İbrahim'den kendinize bir namazgâh edinin.”³²²

“Biz, Evi, insanlar için toplanma yeri kıldık, mü'minlere: İbrahim'in makamını namazgâh edinin, dedik.”³²³

“Hani Beyt (-i Şerifi, Ka'be'yi) insanlar için bir toplantı yeri ve emin bir mahal yapmıştık (hatırlayın). “Siz de İbrahim'in makamından bir namazgah edinin”, İbrahim ile İsmail'e de, “Evimi -tavaf edenler, (ibadet kasdıyla orada) kalanlar, rükû ve sücûd eyleyenler (namaz kılanlar) için titizlikle temizleyin” diye kuvvetli emir vermiştik.”³²⁴

“Kabe'yi insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştı. “İbrahim'in makamını namaz yeri yapın” demiştik. Evimi tavaf edenler, oraya kapananlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için temiz tutun, diye İbrahim ve İsmail'e emir verdik.”³²⁵

“Biz Beyt'i (Kabe'yi) insanlara sevap kazanılacak bir toplantı ve güven yeri yaptık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (*orada namaz kılın*).”³²⁶

“Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (*orada namaz kılın*).”³²⁷

“Hatırla o zamanı ki, biz Beytullah'ı insanlar için sevap kazanmaya yönelik bir toplantı yeri ve güvenli bir sığınak yaptık. Siz de İbrahim'in makamından bir dua yeri edinin.”³²⁸

“Biz Beyt-i şerifi insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri

³²¹ İzmirli, age., s. 30.

³²² Elmalılı, age., s. 18.

³²³ Doğrul, age., s. 35-36.

³²⁴ Çantay, age., s. 51.

³²⁵ Atay, age., s. 18.

³²⁶ Ateş, age., s. 18.

³²⁷ Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 18.

³²⁸ Öztürk, age., s. 18.

kıldık. Siz de Makam-ı İbrahimi namazgâh edininiz.”³²⁹

“Bizim, Kabe’yi insanlara sık sık gittikleri bir uğrak ve güvenli bir yer kıldığımızı, onlara: “İbrahim’in makamını namazgah edininiz” dediğimizi hatırlayınız.”³³⁰

2. وَأَتَّخِذُوا sözcüğü Nâfi’ ve ibn Âmir tarafından وَأَتَّخَذُوا şeklinde okunmuştur. Bu durumda haber makamındadır³³¹.

Bu durumda meal şu şekilde olur: (Ka’be’yi insanların akın akın gelecekleri, sevap kazanılan bir sığınak yaptık. Onlar da İbrahim’in makamını ibadet yeri yaptılar.)

Hiçbir mealde bu yaklaşım tercih edilmemiştir.

2/126

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

İbrahim: ‘Ey Rabbim! Burayı güvenli bir bölge yap, Allah’a ve âhiret gününe inanan halkını ürünlerle rızıklandır’ diye yalvarmıştı. Allah da: ‘Kim inkar ederse, onu da bir süre yararlandırır, sonra ateşin azabına sürerim demişti.’

Ayet’te yer alan مَنْ harfiyle ilgili olarak iki yaklaşım söz konusudur.

1. مَنْ, mukadder bir fiil takdiriyle nasb mahallindedir. Takdiri: وَارْزُقْ مَنْ كَفَرَ ‘dir³³².

Bu durumda anlam şöyle olur: ‘İbrahim: ‘Ey Rabbim! Burayı güvenli bir bölge yap, Allah’a ve âhiret gününe inanan halkını ürünlerle rızıklandır’ diye

³²⁹ Yıldırım, age., s. 18.

³³⁰ Dumlu-Elmalı, age., s. 19.

³³¹ el-Bâkûlî, age., c. I, s. 96.

³³² el-Anbârî, age., c. I, s. 122.

yalvarmıştı. Allah da: ‘İnkâr edene de rızık verir, onu da bir süre yararlandırır, sonra ateşin azabına sürerim demişti.’

Elmalılı, Öztürk, Yıldırım, Dumlu-Elmalı bu yorumu tercih etmişlerdir:

“Ve o vakit İbrahim “Yarab burasını emin bir belde kıl ve ahalisini envaı semerattan merzuk buyur, “Allaha ve ahiret gününe iman eyleyenlerini” dedi, buyurdu ki “küredenî dahi merzuk eder de az bir zaman hayattan nasib aldırırım ve sonra ateş azabına muztar kılarım ki o ne yaman bir inkılâbtır.”³³³

“Hani İbrahim demişti ki: Yarabbi! Burasını emniyet içinde yüzen bir şehir yap, halkından Allah’a ve son güne inananları her türlü semerelerle besle!” Hak Teâlâ da: “Onlar içinde kâfir olanı da kısa bir zaman için rızıklandırır, sonra onu ateş azabına sürerim ki onun gideceği yer ne fenadır!” dedi.”³³⁴

“İbrahim şöyle yakarmıştı: “Rabbim! Şu kenti güvenli bir kent yap, halkını Allah’a ve ahiret gününe inananlarını çeşitli ürünlerle rızıklandır.” Rab dedi ki: “Küfre sapanları bile rızıklandırırım. Ama az bir nimetle rızıklandırır, sonra da ateş azabına itiveririm. Ne kötü bir dönüş yeridir o...”³³⁵

“Ve o vakit İbrahim: “Ya Rabbi, burayı güvenli bir şehir yap. Buranın halkından “Allaha ve ahiret gününe iman edenleri çeşit çeşit mahsullerle rızıklandır.” dedi. Bunun üzerine buyurdu ki: “Onlardan inkâr edeni dahi rızıklandırıp az bir zaman hayattan nasib aldırır, sonra da onları cehennem azabına sürerim. Orası varılacak yer olarak ne fena bir yerdir!”³³⁶

“Ve yine, İbrahim’in Rabbine: “Ey Rabbim, bu beldeyi güvenli kıl, buranın halkından Allah’a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle rızıklandır” dediğini ve Rabbinin de: “Ben orada inkâr edenleri de bir müddet rızıklandırırım, sonra da onları ahirette cehennem azabına iterim. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!” dediğini hatırlayınız.”³³⁷

³³³ Elmalılı, age., s. 18.

³³⁴ Doğrul, a.g.e., s. 36.

³³⁵ Öztürk, age., s. 18.

³³⁶ Yıldırım, age., s. 18.

³³⁷ Dumlu-Elmalı, a.g.e., s. 20.

2. مَنْ, mübteda olarak raf mahallindedir. Şart'tır. فَاَمْتَعُهُ, haberdır ve şartın cevabıdır.³³⁸ Bizim ayeti çevirirken tercih ettiğimiz yaklaşım da budur. Çünkü فَاَمْتَعُهُ sözcüğü, rızıklandırma anlamını da içkindir.

İzmirli, Çantay, Atay, Ateş ve Diyanet meallerinde bu yaklaşım tercih edilmiştir:

“Hani, İbrahim” Ya Rab bunu emin bir belde eyle, ve ahalisinden Allah’a ve ahret gününe iman edenleri bir takım meyvalar ile merzuk kıl” demişti. Allah “kafir olanı da biraz müstefit ettikten sonra ateş azabına naçar kılacağım, ve orası ne kötü uğraktır!” buyurmuştu.³³⁹

“Hani İbrahim, “Ya Rab! Burasını emniyetli bir şehir yap ve ahalisinden Allah’a ve âhiret gününe inananları (yemiş, hububat gibi) mahsullerle rızıklandır” demişti. (Allah da:) “Kâfir olanı dahi kısa bir zaman için (yaşadığı müddetçe) faydalandıracağım, sonra onu cehennem azabına icbar edeceğim. Varacağı yer ne kötüdür” buyurmuştu.”³⁴⁰

“İbrahim “Rabbim! Burasını güvenilen bir yer kıl, halkından, Allah’a ve ahiret gününe inananları ürünlerle besle” demişti. Allah, “İnkâr edenin de az bir süre geçimini sağlarım, sonra da onu ateşin azabına uğrattırım. Varılacak ne kötü bir yerdir!” buyurmuştu.”³⁴¹

“İbrahim demişti ki: “Râbb’im, bu şehri güvenli bir şehir yap, halkından Allah’a ve ahiret gününe inananları çeşitli ürünlerle besle!” (Rabb’i) buyurdu: “İnkâr edeni dahi az bir süre geçindirir, sonra onu cehennem azâbına (girmeğe) zorlarım, ne kötü varılacak yerdir orası!”³⁴²

“İbrahim de demişti ki: Ey Rabbim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah’a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle. Allah buyurdu ki: Kim inkâr ederse onu az bir süre faydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim.

³³⁸ el-Anbârî, age., c. 1, s. 122.

³³⁹ İzmirli, age., s. 30.

³⁴⁰ Çantay, a.g.e., s. 51.

³⁴¹ Atay, a.g.e., s. 18.

³⁴² Ateş, a.g.e., s. 18.

Ne kötü varılacak yerdir orası!”³⁴³

Değerlendirme:

Âyet'teki وَمَنْ ile ilgili mütercimler iki yaklaşım sergilemişlerdir. Ancak anlamı etkileyen üçüncü bir yaklaşım daha vardır:

Âyetin ... وَمَنْ كَفَرَ فَاَمْتَعُهُ bölümünü de Hz. İbrahim'in (as) duasında söylediği şeklindeki yorum ve فَاَمْتَعُهُ sözcüğünün فَاَمْتَعُهُ şeklinde okunduğu rivayetleri gözönünde bulundurulursa meal şu şekilde olur: “İbrahim: ‘Ey Rabbim! Burayı güvenli bir bölge yap, Allah’a ve âhiret gününe inanan halkını ürünlerle rızıklandır’ diye yalvarmış; ‘Kim inkar ederse, onu da bir süre rızıklandır sonra ateşin azabına sür’ demişti.”³⁴⁴

İncelediğimiz mealler içinde bu irabik vecih çerçevesinde ayeti anlamlandıran olmamıştır.

2/219,220

وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ *

فِي الدُّنْيَا...

219-220 ... Ayrıca sana Allah yolunda neyi harcayacaklarını soruyorlar. Söyle onlara: ‘ihtiyaç fazlasını.’³⁴⁵ Allah, hem bu dünya, hem de âhiret hakkında düşünmeniz için, ayetlerini sizlere böyle açıklıyor. ...

Ayet'te yer alan فِي الدُّنْيَا nasb mahallindedir. Car ve mecrur'un taalluk ettiği fiil'le ilgili olarak iki yaklaşım söz konusudur.

³⁴³ Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 18.

³⁴⁴ el-Ferrâ, *Meâni 'l-Kurân*, c. 1, s. 78; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 185; el-Ukberî, *et-Tibyân*, c. 1, s. 114.

³⁴⁵ Bir başka yoruma göre., (Kendinizi yormaksızın güç yetirebildiğinizi). el-Yezîdî, *Garibu 'l-Kurân*, s. 92; ez-Zemahşerî, *age.*, c. 1, s. 259.

Bir diğer yoruma göre ise, (Malın en iyisini ve en güzelini). et-Tabersî, *age.*, c. 2, s. 73; *M. T. İbn Kesir*, c. 1, s. 193.

1. *تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا* a taalluk eder.³⁴⁶

Bizim ayeti çevirirken tercih ettiğimiz yaklaşım da budur. İnceleyebildiğimiz meallerin tamamı aynı yaklaşımı tercih etmişlerdir:

“Yine sana ne harcedeceklerini soruyorlar. Onlara de ki kolay bir şey verin. Allah ayetleri size böyle beyan ediyor, tâ ki dünya ve ahret işlerini tefekkür edesiniz.”³⁴⁷

“Yine sana soruyorlar: Neyi infak edecekler? De ki sıkmayanını, böyle beyan ediyor Allah size âyetlerini ki, düşünesiniz Dünya ve Ahiret hakkında.”³⁴⁸

“Yine sana ne harcedeceklerini sorarlar. De ki ihtiyacınızdan artanı harçediniz. İşte Allah size ayetlerini böylece beyan eder ki dünya ve ahireti düşünesiniz.”³⁴⁹

“(Yine) sana hangi şeyi nafaka vereceklerini sorarlar. De ki: “İhtiyacınızdan artanı (verin).” Allah size böylece ayetlerini (pek güzel) açıklar. Olur ki dünya hususunda da, âhiret işinde de iyice düşünürsünüz.”³⁵⁰

“Ve sana ne vereceklerini de soruyorlar, de ki: “Artanı”. Dünya ve ahiret hakkında düşününüz diye, Allah, size ilkelerini böyle açıklıyor.”³⁵¹

“Ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki: “Af (yani ihtiyaçlarınızdan fazlasını veya helâl ve güzel olan şeyleri verin!)” Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki, Dünya ve ahiret hakkında(ki işleri düşünesiniz).”³⁵²

“Ve sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: “Helal kazancınızın size ve bakmakla yükümlü olduklarınıza yeterli olanından artanını verin.” İşte Allah, ayetleri size böyle açıklar ki, derin derin düşünebilesiniz. Dünya ve ahiret hakkında...”³⁵³

³⁴⁶ el-Anbârî, age., c. 1, s. 153.

³⁴⁷ İzmirli, age., s. 58.

³⁴⁸ Elmalılı, age., s. 33-34.

³⁴⁹ Doğrul, a.g.e., s. 62-63.

³⁵⁰ Çantay, a.g.e., s. 80.

³⁵¹ Atay, a.g.e., s. 33.

³⁵² Ateş, a.g.e., s. 33.

³⁵³ Öztürk, age., s. 33.

“Bir de senden ne infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı harcayın. Böylece Allah size ayetlerini açıklıyor ki dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz.”³⁵⁴

“Sana Allah için neyi harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “İhtiyacınızdan fazlasını”. İşte Allah size ayetlerini böylece açıklıyor ki düşünesiniz. Dünya ve ahireti.”³⁵⁵

2. *تَيْنٌ فِي الدُّنْيَا*’a taalluk eder.

Takdiri: *كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ* şeklindedir.³⁵⁶ Bu durumda anlam şöyle olur: “Allah, ayetlerini hem bu dünya’da, hem de âhiret’te sizlere böyle açıklıyor, umulur ki, düşünürsünüz.

Değerlendirme:

Bütüm mealler bu iki irabik vecihten birincisini tercih etmişlerdir. İkinci yaklaşımı tercih eden olmamıştır. Diyanet mealinde ise şöyle bir çeviri vardır:

“Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. “İhtiyaç fazlasını” de. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz. Dünya ve ahiret hakkında (lehinize olan davranışları düşünün ve ona göre hareket edin).”³⁵⁷

2/234

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ

أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

234 Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri dört ay on gün evlenmeksizin beklerler.

Bekleme süreleri sona erdiğinde, kendileriyle ilgili yasal davranışları konusunda.

kimseye bir günah yoktur. Allah bütün yaptıklarınızı bilendir.

³⁵⁴ Yıldırım, age., s. 33.

³⁵⁵ Dumhu-Elmalı, a.g.e., s. 34.

³⁵⁶ el-Anbârî, age., c. 1, s. 153.

³⁵⁷ Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 33.

³⁵⁸ ile ilgili, anlama etki eden üç görüş vardır:

1. وفيما يُتلى عليكم حكم الذين. Haberi mukadderdir. Takdiri: mübteda' dır. والذين 359 dir. يُتوفون منكم ويذرون أزواجًا

Bu durumda anlam şöyle olur: "Şize okunanda sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri ile ilgili hüküm(ler) vardır."

2. Mübteda mahzuftur. والذين mübteda makamındadır. Takdiri: وأزواج الذين 360 dir. يُتوفون منكم يُترَيَّنون haberi' dir.

Bu durumda anlam şöyle olur: "Sizden ölenlerin eşleri (dört ay on gün evlenmeksizin) beklerler."

3. Mübteda' dır. يُترَيَّنون haberi' dir. Âid mahzuftur. Takdiri: يُترَيَّنون بعد 361 dir. موتهم

Bu durumda anlam şöyle olur: "Sizden ölenlerin eşleri onların ölümünden sonra (dört ay on gün evlenmeksizin) beklerler."

2/258

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ ...

258 Allah'ın kendisine verdiği saltanat nedeniyle (gurura kapılıp), İbrahim'e karşı çıkanı biliyor musun? ...

Ayet'te yer alan إِنَّ آتَاهُ اللَّهُ ile ilgili iki yön vardır:

1. إِنَّ آتَاهُ اللَّهُ, İbrahim'e aid' dir. Yani إِبْرَاهِيمَ النُّبُوَّة 362 anlamındadır.

Bu durumda anlam şöyle olur: Allah'ın kendisine verdiği nübüvvet nedeniyle (gazaplanıp), İbrahim'e karşı çıkanı biliyor musun? ...

³⁵⁸ el-Anbârî, age., c. 1, s. 160.

³⁵⁹ el-Ukberî, age., c. 1, s. 187.

³⁶⁰ el-Anbârî, age., c. 1, s. 160; el-Ukberî, age., c. 1, s. 187.

³⁶¹ el-Anbârî, age., c. 1, s. 160; el-Ukberî, age., c. 1, s. 187.

³⁶² el-Anbârî, age., c. 1, s. 169-170.

İncelediğimiz mealler içinde ayeti bu yaklaşımla anlamlandıran olmamıştır.

2. الذى حَاجَّ اِبْرٰهِيْمَ , اِنْ اَتٰىهُ اللّٰهُ ³⁶³e, yani Nemrud'a aid'dir.

Bu durumda ayet: "Allah'ın kendisine saltanat vermesi nedeniyle Nemrud'un gurura kapılıp, İbrahim'e karşı çıkması"nı ifade etmektedir. Bizim ayeti çevirirken tercih ettiğimiz yaklaşım da budur.

Meallerin tamamında bu yaklaşım tercih edilmiştir.

"Kendisine padişahlık verdiğiinden nâşî Rabbi hakkında İbrahim'e çene çalan Nemrud'u görmedin mi?"³⁶⁴

"Baksana ona: O, kendine Allah meliklik verdi diye İbrahime rabbı hakkında huccet yarışına kalkana."³⁶⁵

"Allah'ın kendine verdiği saltanattan dolayı şımararak İbrahim ile Tanrısı hakkında çekişenin haline dikkat etmedin mi?"³⁶⁶

"Allah kendisine mülk (ve saltanat) verdiği için (şımararak) İbrahim ile Rabbi hakkında çekişeni görmedin mi?"³⁶⁷

"Allah'ın kendisine hükümrânlık vermesine karşılık, Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı bilmiyor musun?"³⁶⁸

"Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımararak) Rabbi hakkındna İbrahim'le tartışanı görmedin mi?"³⁶⁹

"Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni (Nemrut'u) görmedin mi!"³⁷⁰

"Allah kendisine mülk ve saltanat verdiği için, Rabbi hakkında İbrahim'le çekişeni görmedin mi?"³⁷¹

³⁶³ el-Anbârî, age., c. 1. s. 170.

³⁶⁴ İzmirli, age., s. 73.

³⁶⁵ Elmalılı, age., s. 42.

³⁶⁶ Doğrul, a.g.e., s. 75.

³⁶⁷ Çantay, a.g.e., s. 100.

³⁶⁸ Atay, a.g.e., s. 42.

³⁶⁹ Ateş, a.g.e., s. 42.

³⁷⁰ Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 42.

“Allah kendisine hükümdarlık verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışan kişinin haline bir baksana!”³⁷²

“Allah’ın kendisine mülk vermiş olmasının şımarıklığıyla Rabbi konusunda İbrahim’le tartışanı duymadın mı?”³⁷³

Genel değerlendirme:

Bakara suresi örneğinde sentaks farklılıklarının anlama etkisini ve Kur’ân çevirilerindeki izdüşümlerini iki sorunun cevabında değerlendirmek mümkündür.

Hangi ayetlerde anlamı belirgin bir şekilde etkileyen i’râb farklılıkları vardır?

Bu konuda belirli bir sınıflama yapma imkanı yoktur. Çalışmamıza başlarken öncelikle ahkamla ilgili ayetlerde bu tür farklılıkların olduğu gibi bir intiba edinmiştik. Ancak Bakara suresinin tamamını inceleyince bu intibâmızın doğru olmadığı kanaatine ulaştık. Anlamı etkileyen i’râb farklılıklarının hemen hemen her tür ayette olduğunu söyleyebiliriz. Ancak şunu da ifade edelim ki bu konuda net konuşabilmek için, benzer bir çalışmanın Kur’ân’ın tamamında yapılması gerekmektedir. O zaman daha net sonuçlara ulaşılabilir.

Mealler ayetleri anlamlandırırken i’râb farklılıklarını gözetmiş midirler?

Bu soruya tek kelimeyle “hayır” cevabını verebiliriz. Keşke “evet” diyebilseydik. Çünkü, i’râb farklılıkları bazen belirgin bir şekilde anlam değişmelerine yol açmaktadır. Mütercimler çevirilerini yaparlarken bu anlamlardan yalnızca birisini tercih etmişler ve ayetin anlamını o doğrultuda oluşturmuşlardır. Elmalı tefsirini dışarıda tutarsak, İzmirli ve Çantay bir iki ayette irabik vecihlerle ilgili açıklama notuna yer vermiş, bunların dışında bu konuya temas eden olmamıştır.

Oysa, bu anlam yansımalarının Kur’ânla muhatap bir müslümanın zihin yapısının oluşumunda önemli bir zenginlik motivasyonu sağlayabileceği gözardı edilmemeliydi diye düşünüyoruz.

³⁷¹ Öztürk, age., s. 42.

³⁷² Yıldırım, age., s. 42.

³⁷³ Dumlu-Elmalı, a.g.e., s. 42.

SONUÇ

Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır. Bu çalışma yalnız konuşma aleti olarak değil, bundan daha önemli olmak üzere kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de aleti olarak, o dili kullanan milletin dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak amacıyla yapılır. Semantik analizin en önemli ilgi alanı o dilin kelimeleridir.

Semantik analiz, sözcüklere, üzerinde ittifak edilen anlamlar vererek, cümlelerin anlamının doğruluğunu ifade etme aşamasıdır. Anlamın köküne inmek amacıyla yapılır.

“Anlam”ın temel ünitesi sadece kelime değildir. Buna cümlelerin de dahil edilmesi gerekir. Kelimeler anlamlarını, cümle içindeki konumlarına göre alırlar. Cümle, esas itibarıyla gramatik bir ünite olup, geleneksel olarak “düşüncenin tam bir ifadesidir” şeklinde tanımlanmaktadır.

Kelimeler bir dilin temel yapı taşlarıdır. Eğer kelimelerin anlamları doğru tespit edilemezse cümleler anlaşılamaz. Cümleler iyi tahlil edilemezse, kelimelerin cümle içindeki konumları iyi tayin edilemezse hatalı, eksik, yanlış anlamlar ortaya çıkar.

Allah'ın Kur'an'ı indiriş amacına uygun olarak doğru anlaşılması çok önemlidir. Kur'an kelimeleri, bazen Kur'an düşünce sistemi içinde aslından daha kuvvetli izafi manalar kazanmaktadır. Ayetlerdeki kelimelerin tarihî gelişimini ve zaman içerisinde uğradıkları mana değişikliklerini bilmeden isabetli bir tercüme ve yorum yapmak mümkün değildir. Zira, bu gelişmelerin kelimelerin hayatına ve manaya delaletlerine büyük etkileri olmuştur. Bu doğru anlayış ise, ancak Kur'an kelimelerinin ve cümle yapısının doğru analiziyle mümkün olabilir. İşte bu noktada kelime ve cümle semantiği devreye girmektedir.

Cümle semantiği, bir dilde anlaşmayı sağlayan cümlelerin anlam açısından incelenmesidir.

Semantik biliminin bir alt dalı olan cümle semantiği ile sentaks bilimi kavram olarak örtüşmektedirler. Cümle semantiği, genel olarak, bir dilde anlaşmayı sağlayan cümlelerin anlam açısından incelenmesi olduğuna göre, olay Kur'an bağlamında

Biz bu çalışmamızda bugünkü formatıyla meal çalışmalarında İ'râbu'l Kur'ân'ın izlerini sürmeye çalıştık. Bulabildiğimiz, belli belirsiz bir takım izlerden ibaretti. Bu noktada ilmi yetkinliğine inandığımız çevirmenlerden seçtiğimiz örnekler üzerinden irabik yaklaşımları irdelerken kendimiz bir takım çıkarsamalarda bulunduk.

Ayetlerdeki i'râb farklılıklarının anlama etkisini Bakara suresi örneğinde göstermeye çalıştık. Nasip olursa aynı çalışmayı Kur'ânın tamamında yapmayı amaçlıyoruz. Benzer bir çalışmanın Kur'ân kelimelerinin Kur'ân bütünlüğü içerisinde morfolojik yönleriyle de incelenmesi şeklinde de yapılmasının gerekliliğine inanıyoruz. Kur'ân tercümelerinin geleceği açısından böyle bir yaklaşımı önemsiyoruz.

Kur'ân'ın tercüme edilmesi bir çok alim tarafından caiz görülmemesine, bir kısmı tarafından da ancak zaruret ölçüleri içinde caiz görülmesine rağmen Kur'ân öteden beri tercüme edile gelmiştir. İşte, gerek bu fiilî durum, gerek tercümenin câiz, hatta zarurî olduğunun bir çok âlim tarafından ortaya konmuş olması; bu yasakçı görüşün, üzerinde ittifak edilen bir görüş olmadığını, zamanın şartlarına göre ve özellikle, tercümenin, Kur'ân yerine konacağı ve namazda okunacağı endişesi ile belirlendiğini ve bağlayıcılığının bulunmadığını açıkça göstermektedir.

Kur'ân'ın başka bir dile tercüme edilmesinin gerekliliği, O'nu anlamanın gerekliliğiyle eş değerdedir. Allah'ın Kitabı'nı anlama zorunluluğu, onun çevrilmesi zorunluluğunu da ortaya çıkarmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'i çevirme çabaları, Kur'ân'ın indirilmesiyle başlamıştır. Bu nedenle, Kur'ân'ı başka bir dile çevirmenin câiz olup olmadığı tartışmaları, tarihte ve yakın geçmişte yoğun olarak yaşanmışsa da, asıl olarak konunun tabiatıyla bağdaşmayan bir durumdur.

Kur'ân-ı Kerim'in tercümesi meselesini, Allah'ın Kitabını anlama konusuyla birlikte düşünmek ve ele almak gerekir.

Kur'ân'ın çevrilmesinin gerekliliği, bütün insanlara gönderilmiş olması gerçeğinde odaklanmaktadır. "İnsanların dillerinin çeşitliliği", mesajın insanlara ulaşması için çevirinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Günümüzde Kur'ân-ı Kerim'i anlama-yorumlama çabaları geçmişe göre farklı bir nitelik kazanarak Kur'ân-ı Kerim, geniş kitleler tarafından anlaşılması sağlanmak amacıyla, yoğun bir biçimde çeşitli dillere çevrilmeye başlanmıştır. Bu

yoğun çeviri teşebbüsleri sonucunda Kur'ân Edebiyatı Tarihi'nde yeni bir dönem başlamıştır.

Ancak Kur'ân Edebiyatı Tarihinde Kur'ânı anlama yorumlama çabaları çok çeşitli ilim dalları kanalıyla yapılırken ve bu çalışmaları belli bir oranda toplayan tefsirlerde bunlara yer verilebilirken, günümüzde yapılan çeviriler bu ilim dallarını yansıtmaktan uzaktırlar.

Çeviri çalışmaları son tahlilde bir tercih meselesini zorunlu olarak gündeme getirmektedir. Bu anlaşılabilir bir durumdur. Tefsir geleneği içerisinde herhangi bir zorluğa neden olmayan anlam varyantlarının belirtilmesi, meallerde bugünkü formatıyla mümkün olmamaktadır. Bazen bir kelimenin bir tek anlamı tercih edilerek ayet o anlamla oluşturulmakta, bazen bir deyişin farklı anlam yansımaları ihmal edilmekte, çoğu zaman da okunuş farklılıkları göz ardı edilmektedir. İ'râb farklılıklarının anlam yansımalarına ise neredeyse hiç temas edilmemiştir.

Günümüzde Kur'ân ve muhataplarının yeni bir buluşma noktası olan meallerdeki bu zafiyetlerin giderilmesi için, (ciddi bir semantik analize, 'vücûh ve nezâir' bilgisine, kıraat tahsiline, esbâb-ı nüzûl bilgisine, Türkçe hassasiyetine sahip olmaları...) gibi unsurlarla birlikte, i'râb vecihlerinin en azından belirgin şekilde anlama yansıyan yönlerini notlar ya da dipnotlar şeklinde okuyucuya yansıtmak yararlı olacaktır kanısındayız.

Kur'ân-ı Kerim'in üslûbunun, ne nesir ne de nazım olmadığı, tamamen kendine özgü bir metin olduğu unutulmamalıdır. Kur'ân'da nesre yakın cümleler olduğu gibi, nazma yakın cümleler olduğu da her zaman hatırlanmalı ve çevirilerde, Kur'ân-ı Kerim'in bu özelliği dikkate alınmalı, her pasaj, sentaks'ın anlam'a etkisi göz önünde tutularak çevrilmelidir. Sadece cümledeki sözcüklerin anlamı değil, cümle yapısı da Türkçe'ye yansıtılmalıdır. Bu noktada semantik yaklaşımlarla vücûh ve nezâir bilgisi, cümle semantiğiyle sentaks bilgisi mümkün olabildiği oranda mecedilelerek çeviriye yansıtılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdu's-Salim, Markam, Kaday Kur'âniyye fi Davi'd-Dirâsâti'l-Lugaviyye, Beyrut, 1988.
- Abdülhamit Birışık, İ'râbu'l-Kur'ân, İstanbul, TDVİA, 2000.
- el-Ahfeş, Meâni'l-Kur'ân, Beyrut, Alemu'l Kütüb, 1985.
- el-Ahfeş, Saîd b. Mes'ide el-Belhî, Meâni'l Kur'ân, Beyrut, Alemu'l Kütüb, 1985.
- Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Akalın, L., Sami, Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Varlık Yayınları, 1984.
- Aksan, Doğan, Anlambilim Konuları ve Türkçe'nin Anlambilimi, Ankara, A.D.T.C.F. Yayını, 1971.
- Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara, T.D.K.Y., 1998.
- Altuntaş, Halil, Kur'ân'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- AnaBritannica, İstanbul, 1987.
- el-Anbârî, el-Beyân fi Ğarîbi'l-Kur'ân, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitab, 1980.
- Asad, Muhammed, The Message of The Qur'an, Gibraltar, Dar al-Andalus, 1993.
- Âsım Efendi, el-Okyanusu'l-Basît, İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1305.
- Atay, Hüseyin, Kur'ân Türkçe Çeviri, İstanbul, Yurt Bilimsel Araştırmaları ve Yayıncılık, 1998.
- Ateş, Süleyman, Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meali, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, trs.
- Atiyah, M. Hani, Qur'anic Text: Toward e Retrieval System, Virginia/U.S.A., International Institue of Islamic Thought, 1996.
- Aydar, Hidayet, Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, İstanbul, Kur'ân Okulu Yayıncılık, 1996.

- el-Baalbekî, Münir, *Al-Mawrid*, Beyrut, Daru'l İlm li'l Melâyîn, 1993.
- el-Bağdadî, *İzâhu'l Meknûn*, İstanbul, 1951.
- el-Bâkûlî, Ebu'l Hasen, *Keşfu'l Müşkilât ve İzâhu'l Mu'dilât*, Dimeşk, Matbaatu's Sabah, 1995.
- el-Beydavî, *Envâru't Tenzil ve Esrâru't Te'vil*, İstanbul, Dersaadet Kitabevi, trs.
- Birişik, Abdülhamit. *İ'râbu'l Kur'ân*, İstanbul, TDVİA, 2000, c. XXII.
- Boynukara, Hasan, *Çeviri: Nasıl, Nereye Kadar*, Kur'ân ve Dil –Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu, Erzurum, 2001.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, Fecr Yayınevi, 1996.
- el-Cevherî, *es-Sihah*, Mısır, 1956.
- el-Cevherî, *Tâcu'l Luğa*, Beyrut, Daru'l İlm, 1990.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, Ekin Yayınları, 1996.
- el-Cezerî, *Müncidü'l Mukriin ve Mürşidü't Tâlibîn*, Mısır, 1931.
- Condon, J., C., Jr, *Kelimelerin Büyülü Dünyası Anlambilim ve iletişim*, (çev. Murat Çiftkaya), İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
- Cündioğlu Dücane, *Matbû Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu*, 2. Kur'ân Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara, 1996.
- Cündioğlu, Dücane, *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe ibadet*, istanbul, Kitabevi, 1999.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, Risale Yayınları, 1993.
- ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l Müfessirîn*, Beyrut, 1972.
- ed-Dervîş, Muhyiddin, *İ'râbu'l Kur'âni'l Kerîm*, Dimeşk, el-Yemame-Daru İbn Kesir, 1996.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1934.
- Dumlu, Ömer-Elmalı, Hüseyin, *Ayet Ayet Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003.
- Ebû Amr ed Dâni, *el-Muhkem fi Nakdi'l Mesâfih*, Dimeşk, 1986.

- Ebû Hayyân, *Tefsiru Bahril-Muhît*, Mısır, 1328.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Temîmî (v. 210 h.), *Mecâzu 'l-Kur 'ân*, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1981.
- Ebu Ubeyde, *Mecâzu 'l Kur 'ân*, Beyrut, Müessesetu'r Risale, 1981.
- Elmalılı, *Hak Dini Kur 'ân Dili*, İstanbul, Eser Neşriyat, 1979.
- Emin, Ahmed, *Duha 'l-İslâm*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l Arabi, trs.
- el-Ezherî, *Tehzîbu 'l Luğa*, Kahire, el-Mektebetu'l Arabiyye, 1967.
- el-Ferra, *Meâni 'l Kur 'ân*, Beyrut, âlemu'l Kütüb, 1980.
- el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l Muhit*, Beyrut, el-Mektebetu'l İlmiyye, trs.
- el-Gazali, *el-Mustasfa min ilmi 'l Usûl*, Beyrut, Daru'l Erkam, 1994.
- Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2002.
- Giraud, Pierre, *Anlambilim*, (Çev. Berke Vardar), Ankara, Kuzey Yayınları, 1984.
- Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Hâkim, *el-Müstedrek*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1990.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1990.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur 'ân'ın Türkçe Yazma Tercümeleri*, Türkiyat Mecmuası, İstanbul, 1965.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur 'ân-ı Kerim Tarihi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur 'ân'da Allah Ve İnsan*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, trs.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur 'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev. Selahaddin Ayaz), İstanbul, Pınar Yayınları, 1991.
- İbn Ebi Meryem, *el-Kitabu'l Mûdah fi Vücuhi'l Kırâât ve ileluha*, Cidde, el-Cemaâtu'l Hayriye li Tahfizu'l Kur 'ân, 1993.
- İbn Ferhûn, *ed Dîbâcü 'l Müzehheb*, Beyrut, trs.

- İbn Haldun *Mukaddime*, Beyrut, el-Mektebetu'l Asriye, 1997.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l A'yân*, Kahire, 1948.
- İbn Haluveyh, *İrabu'l Kırâati's Seb' Ve İleluha*, Kahire, Mektebetu'l Hancı, 1992.
- İbnu Manzûr, *Lisânu'l Arab*, Beyrut, Daru'l Fikr, 1994.
- İbnu Sa'd, *et-Tabakâtul Kübra*, Beyrut, 1968.
- İbnu'n Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut, Daru'l Ma'rife, 1994
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Medhalun ila Tarihi Tercemeti Meâni'l Kur'âni'l Kerim*, *el-Bibliyografya'l Alemiyye li Tercemeti Meâni'l Kur'âni'l Kerim*, İstanbul, 1986.
- İnan, Abdulkadir, *Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri üzerine Notlar*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1960.
- İnan, Abdulkadir, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, D.İ.B.Y. 1961.
- el-İsfehâni, Rağıb, *Müfredatu Elfazı'l Kur'an*, Dımeşk, Daru'l Kalem, 1992.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Meâni-i Kur'an*, İstanbul, Kitabhâne-i Hilmi, 1928.
- Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri Ve Mütevatir Kıratların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İstanbul, Marmara Ünviresitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Kâtip Çelebi, *Keşfu'z Zumûn*, Beyrut, Daru'l Fikr, 1982.
- Kayapınar, Durmuş Ali, *Yazmalarının Tanıtımıyla İ'râbu'l Kur'an Literatürü*, (Orjinal Nüsha).
- Keskioğlu, Osman, *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Kettani, Muhammed Abdulhayy, *et-Teratibu'l İdariyye*, (çev. Ahmed Özel), İstanbul, İz Yayıncılık, 1990.
- Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.
- el-Lahhâm, *Faydu'r Rahmân fi Kırâati'l Kur'âni'l Kerim*, Beyrut, Âlemu'l Kütüb, 1995.

- en-Nahhâs, *İ'râbu'l Kur'ân*, Beyrut, Alemu'l Kütüb, 1988.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Özek, Ali, vd., *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Özsoy, Ömer, "Çeviri Kuramı açısından Kur'ân Çevirisi Sorunu" 2. *Kur'ân Sempozyumu*, Ankara, Bilgi Vakfı Yayınları, 1996.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1997.
- Palmer, F.R., *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- er-Razî, *et Tefsiru'l Kebir*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1990.
- Rıza, Reşid, *Tefsiru'l Menar*, Beyrut, Daru'l Fikr, 1973.
- Rufeyde, İbrahim Abdullah, *en Nahv ve Kütübü't Tefsir*, Tıرابلس, el-Meşheetu'l Âmme, 1984.
- Sabri, Mustafa, *Kur'ân Tercümesi Meselesi*, (çev. Süleyman Çelik), İstanbul, Bedir Yayınları, 1993.
- es-Semîn el-Halebî, *ed Durru'l Masûn fî Ulumi'l Kitabi'l Mekmun*, Dımeşk, Daru'l Kalem, 1986.
- es-Serahsî, *el-Mebhut*, Beyrut, Daru'l Ma'rife, 1978.
- Sezgin, Fuat, *Târîhu't Turâsi'l Arabî*, Kum, Mektebetu Ayetullahi'l Uzmâ el-Mar'aşî en Necefî, 1983.
- Sînî, M. İsmail, vd., *el-Mu'cemu's Sıyâkî*, Beyrut, Mektebetu Lübnan Naşirun, 1996.
- Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'ân'ı Anlamada Semantik Metodun Önemi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'ân Ve Dil Dilbilim Ve Hernenötik Sempozyumu, Erzurum, Bakanlar Matbaası, 2001.
- es-Suyûtî, *Buğyetu'l Vuât*, Beyrut, Daru'l Ma'rife, trs.
- es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l Kur'ân*, Dımeşk, Daru ibn Kesir ve Daru'l Ulumi'l insaniye, 1993.
- es-Suyûtî, *el-Muzhir fî Ulûmi'l Luga ve Envâuhâ*, Kahire, Daru't Turâs, trs.

- eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât fî Usûli's Şeria*, Kahire, el-Matbaatu'r Rahmâniye, trs.
- Şevvah, Ali, *Mu'cemu Musannafâtî'l Kur'ânî'l Kerîm*, Riyad, trs.
- eş-Şurunbulâlî, *en-Nefhatu'l-Kudsiyye fî Ahkâmi Kirâeti'l Kur'ân ve Kitâbetihi bi'l Fârisiyye*, A.Ü.D.T.C.F. Kütüphanesi Yazmalar Bölümü.
- et-Tabersî, *Mecmeu'l Beyan fî Tefsiri'l Kur'ân*, Beyrut, Daru'l Fikr, 1994.
- et-Tirmizî, *Sünenu't Tirmizî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Talakânî, Abdülvehhâb, *Ulûmu'l Kur'ân ve Fihristti Menâbî*, Kum, trs.
- Togan, Z. Velidi, *Kur'ân ve Türkler*, İstanbul, 1971.
- Togan, Z. Velidi, *Londra ve Tahran'daki İslami Yazmalardan Bazılarına Dair*, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 1959-1960.
- Togan, Zeki Velidi, *The Earliest Translation of the Qur'an Into Turkish*, İslam Tetkikleri Dergisi, IV, 1964.
- Topaloğlu, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleri ve Cevahiri'l-Asdaf*, Türk Dünyası Araştırmaları.
- Topaloğlu, Ahmet, *Muhammed b.Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-Arası Kur'ân Tercümesi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Tuğlacı, Pars, *Okuyamus Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1983.
- Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- el-Ukberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l Kur'ân*, Kahire, İsa Halebi, trs.
- Uysal, Halil, *Arapça-Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Konya, Uysal Kitabevi, 1997.
- Uysal, Halil, *"Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Araştırmaları" Makâlât*, Konya, 1999.
- el-Vahidî, *el-Vasît fî Tefsiri'l Kur'ânî'l Mecid*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l ilmiye, 1994.
- Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, T.D.K.Y., 1980.
- Vehbe, Mecdi-el Mühendis, Kamil, *Mu'cemu'l Mustalahâtî'l Arabiyye fî'l Luğati ve'l Edeb*, Beyrut, Mektebetu Lübnan, 1984.
- Yakıt, İsmail, *Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi*, I. Din Şurası Tebliğleri, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1-5 Kasım 1993.

Yakut, Muhammed Süleyman, *İrabu'l Kur'âni'l Kerim*, İskenderiye, Daru'l Marife, 1993.

ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arus*, Mısır 1306.

ez-Zeccâc, *Meâni'l Kur'an ve l'râbuh*, Cidde, Daru'l Velid, 1994.

ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l Müfessirîn*, Kahire, Daru'l Kütübi'l Hadîs, 1961.

ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1995.

ez-Zerkanî, *Menâhilu'l-İrfan*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l İlmiye, 1996.

